

Staat van de Haagse Economie 2020

NULMETING

Dr. Wilfred Uunk
Kenniscentrum Governance of Urban Transitions
De Haagse Hogeschool

Met medewerking van:
Lieke Hubregtse, Gemeente Den Haag
Henk van Andel, Gemeente Den Haag
Dr. Henno Theisens, De Haagse Hogeschool

let's change
YOU. US. THE WORLD.

DE HAAGSE
HOGESCHOOL

DE HAAGSE HOGESCHOOL

December 2020

Dr. Wilfred Uunk

Kenniscentrum Governance of Urban Transitions
De Haagse Hogeschool

Met medewerking van:

Lieke Hubregtse, Gemeente Den Haag

Henk van Andel, Gemeente Den Haag

Dr. Henno Theisens, De Haagse Hogeschool

Met dank aan:

Dr. Jean-Paul Bieber, UWV

Kim Schofaerts, MKB Den Haag

Henk Kool, Economic Board The Hague

Dr. Otto Raspe, Rabobank/RaboResearch

Maarten van Rossum, Centraal Bureau voor de Statistiek

Prof. Dr. Olaf van Vliet, Universiteit van Leiden

Dr. Katja Rusinovic, Haagse Hogeschool

Rogier Krabbendam, VNO NCW West

Rene Teule, Gemeente Den Haag

Wim Kulik, Gemeente Den Haag

INHOUDSOPGAVE

1. SAMENVATTING	5
2. VRAAGSTELLINGEN EN OPZET	13
3. ECONOMIE: Brede economische bloei?	21
4. STAD: Een attractieve stad voor bewoners, bezoekers en talent?	59
5. STRUCTUUR: Een veerkrachtige economische structuur?	75
6. ONDERNEMERS: Een excellent ondernemingsklimaat?	95
7. RUIMTE; Voldoende ruimte voor bedrijvigheid in aantrekkelijke werkmilieus?	107
8. CORONACRISIS: De impact van de coronacrisis	117
BIJLAGEN	129

1. SAMENVATTING

Dit rapport is de eerste editie van de monitor Staat van de Haagse Economie. Deze monitor volgt de economische welvaart van Den Haag: de economische groei van bedrijven en het werk en inkomen van bewoners. Het beschrijft ook de stand van zaken van de vier pijlers die aan deze welvaart ten grondslag liggen: de attractiviteit van de stad, de economische structuur, het ondernemingsklimaat en de ruimte voor bedrijvigheid.

Den Haag heeft in 2020 voor zichzelf een ambitieuze doelstelling geformuleerd voor 2030.

Den Haag wil:

- een brede economische bloei realiseren;
- een attractieve stad zijn om te wonen, zich te vestigen en te bezoeken;
- een economie hebben met een veerkrachtige structuur;
- een excellent ondernemingsklimaat hebben;
- en voldoende ruimte hebben voor bedrijvigheid.

De monitor Staat van de Haagse Economie 2020 moet gezien worden als een nulmeting voor het te voeren beleid dat deze visie moet verwerkelijken. Volgende monitors laten zien of het op deze gebieden de goede kant op gaat en of Den Haag op weg is om de ambities voor 2030 te realiseren.

Hoe staan de Haagse economie en de onderliggende vier pijlers er in 2019 en in de eerste helft van 2020 voor? Wat zijn de ontwikkelingen geweest in de afgelopen jaren — met als focus de periode na de banken- en eurocrisis tussen 2014 en 2019 — en hoe steekt Den Haag af ten opzichte van de andere drie grote steden? In deze samenvatting maken we de balans op en kijken daarbij naar de sterke elementen in de Haagse economie en welke elementen aandacht nodig hebben. We gaan daarbij achtereenvolgens in op de staat van de economie en de vier pijlers: stad, structuur, ondernemingsklimaat en ruimte. We sluiten af met een duiding van de bevindingen.

1.1 Economie

De Haagse economie stond er in 2019, aan de vooravond van de coronacrisis, redelijk goed voor. Bedrijven zorgden voor economische groei en burgers, inclusief kwetsbare groepen, kregen het in de periode 2014-2019 wat betreft werk en inkomen beter. De Haagse economische groei bleef echter wel achter bij die in de overige drie grote steden. Daarnaast kent Den Haag relatief veel inactieven. Veel bewoners staan langs de kant en zoeken niet naar betaald werk. In 2020 wordt de Haagse economie getroffen door de coronacrisis. Het BBP in de eerste helft van 2020 daalt, hoewel minder sterk in Den Haag dan elders in de G4, de werkloosheid en inactiviteit neemt toe en veel bewoners in Den Haag vrezen voor inkomen- en baanverlies.

Verder inzoomend op sterke elementen in De Haagse economie dan vallen de volgende zaken op:

- *Economische groei*: Tussen 2014 en 2019 was er sprake van economische groei onder bedrijven in Den Haag: het BBP, het aandeel (bedrijfs-)vestigingen, banen en snelgroeiende bedrijven nam toe;
- *Dalende werkloosheid*: Tussen 2014 en 2019 kende Den Haag sterk dalende werkloosheid en steeds meer werkenden. Er was sprake van krapte op de arbeidsmarkt en lage werkloosheid;

- *Stijging inkomens*: Tussen 2014 en 2019 steeg het mediane inkomen en vermogen van huishoudens in Den Haag aanzienlijk, met name van woningbezitters, en nam het aandeel huishoudens met een kortstondig laag inkomen af;
- *Brede groei*: Tussen 2014 en 2019 was de economische groei breed: de werkloosheid daalde sneller onder lager opgeleiden, niet-westerse migranten en jongeren dan onder minder kwetsbare groepen.

Maar er zijn ook elementen die aandacht behoeven:

- *Minder groei dan elders*: De groei in het BBP en bedrijvigheid in de periode 2014-2019 bleef achter bij Amsterdam, Rotterdam en Utrecht. Daarbij komt dat de economie van de regio Den Haag tussen 2009 en 2014 sterker kromp dan het Nederlandse gemiddelde, en vooral veel sterker dan die in de regio's Utrecht en Amsterdam;
- *Relatief veel inactieven*: De inactiviteit in de bevolking in Den Haag is hoger dan in Amsterdam en Utrecht en nam vrijwel niet af in de periode 2014-2019;
- *Kwetsbare groepen blijven achter*: De werkloosheid en inactiviteit concentreert zich bij lager opgeleiden, jongeren en bewoners van achterstandswijken. Tussen 2014 en 2019 nam de vermogensongelijkheid tussen woningbezitters en huurders toe. In de dezelfde periode hadden ZZP'ers een groter risico op het belanden in armoede dan andere werknemers.

In hoeverre is deze economische situatie een gevolg van de staat van de vier pijlers die in het visierapport zijn omschreven? Om dat nader te onderzoeken, vatten we allereerst de ontwikkelingen en eventuele verschillen met de andere drie grote steden omtrent deze pijlers samen.

1.2 Attractiviteit van de stad

Den Haag wordt in de periode 2014-2019 een aantrekkelijke stad gevonden om te wonen, zich te vestigen en te bezoeken. Bewoners zijn over het algemeen tevreden, het aantal mensen dat in Den Haag komt wonen en studeren is sterk gegroeid en steeds meer mensen bezoeken Den Haag. Inzoomend op sterke elementen in de attractiviteit van Den Haag vallen de volgende zaken op:

- *Bewoners over het algemeen tevreden*: Bewoners van Den Haag zijn in het algemeen vrij tevreden over woning en woonomgeving. Den Haag wordt ook aantrekkelijk gevonden als het gaat om bereikbaarheid van banen, de diversiteit van beschikbare woonruimte en het culturele aanbod. De rangorde van Den Haag in woonaantrekkelijkheid onder 50 Nederlandse steden varieerde in de periode 2014-2019 tussen een vijfde en zevende positie, vlak achter Amsterdam en Utrecht;
- *Aantrekkelijk voor mensen van buitenaf*: De aantrekkelijkheid van Den Haag blijkt ook uit het feit dat de bevolking in de periode 2014-2019 flink is gegroeid, er meer buitenlanders zich in Den Haag vestigen dan er weer naar het buitenland vertrekken, het aantal internationale organisaties is gegroeid en er steeds meer HBO en WO studenten naar Den Haag komen om er te studeren;
- *Steeds meer bezoekers*: Den Haag kent een gestage groei van het aantal gasten met hotelovernachting tussen 2012 en 2019 en ook groei van het aantal zakelijke gasten met hotelovernachting en het aantal congresdagen.

Een punt van aandacht is de *dalende tevredenheid onder huurders*. De tevredenheid over woning en woonomgeving van huurders in Den Haag blijft achter bij die van woningbezitters en de tevredenheid over de woning daalt onder huurders in de periode 2014-2019.

1.3 Economische structuur

De vier grote steden van Nederland hebben een verschillende economische structuur. Den Haag wordt gekenmerkt door een relatief sterke vertegenwoordiging van overheden. Rotterdam is meer op de industrie en handel gericht, Amsterdam heeft een sterke financiële en culturele sector en Utrecht is sterker gericht op onderwijs en kennis. De concentratie van overheden in Den Haag levert economisch gezien veel op, namelijk aantrekkelijke banen en een hoogopgeleide samenstelling van de werkende populatie. Ook lijkt de grote overheidssector door relatief veel vaste banen de economische negatieve gevolgen van de coronacrisis te temperen. Dit is in tegenstelling tot de conjunctuurgevoelige financiële en toeristische sector in Amsterdam en industriële sector in Rotterdam. Anderzijds zijn overheden niet gericht zijn op economische expansie en heeft de sterke aanwezigheid ervan in Den Haag de economische groei afgeremd. Wat dat betreft is het positief voor de economische groeimogelijkheden van Den Haag dat het aandeel banen in kansrijke groeisectoren tussen 2014 en 2019 licht is toegenomen en dat de bevolking divers is samengesteld wat betreft onderwijsniveau, zodat aan de diversiteit van de arbeidsmarkt recht kan worden gedaan. Inzoomend op de sterke elementen van Den Haag valt het volgende op:

- *Aantrekkelijke banen*: Den Haag kent een relatief sterke vertegenwoordiging van banen in de overheidssector en dat levert veel aantrekkelijke banen op;
- *Diversiteit aan onderwijsniveaus*: Den Haag kent een relatief gelijkere verdeling van verschillende onderwijsniveaus in de (beroeps-)bevolking dan Utrecht en Amsterdam en dit is vanuit het oogpunt van aansluiting op de arbeidsmarkt positief;
- *Groeiend aandeel hoger opgeleiden*: het groeiend aandeel hoger opgeleiden is een lange termijn trend die in veel opzichten positief is, bijvoorbeeld voor bestedingen, kennis en innovatie en arbeidsparticipatie;
- *Aandeel leerlingen zonder startkwalificatie daalt*: het aandeel leerlingen dat het onderwijs verlaat zonder startkwalificatie is gedaald tussen 2014 en 2019, waardoor deze leerlingen een grotere kans hebben op de arbeidsmarkt.

Een aandachtspunt is het *aandeel banen in kansrijke groeisectoren*. Hoewel het aandeel banen in de kansrijke sectoren in de periode 2014-2019 licht is toegenomen, kent Den Haag relatief weinig banen in de maakindustrie, bouw, kennis en ICT. Een uitzondering is de zorgsector, die in Den Haag sterker is vertegenwoordigd, ook wat betreft aandeel in het BBP.

1.4 Ondernemingsklimaat

Den Haag kent een dynamisch ondernemingsklimaat. In de periode 2014-2019 was er een sterke groei van het aantal bedrijven, met name door de toename van ZZP'ers. Het Haagse ondernemingsklimaat kent een aantal sterke elementen:

- *Relatief veel ZZP'ers*: Er zijn relatief veel ZZP'ers in Den Haag (hoewel minder dan in Amsterdam) en het aantal eenmanszaken en ZZP'ers is in de periode 2014-2019 sterk gegroeid, sterker dan in de andere drie grote steden. Dat is enerzijds goed voor de stad en economie omdat mensen de bestaande ondernemingskansen benutten en ZZP'ers bijdragen aan de werkgelegenheid. Anderzijds zijn ZZP'ers een heterogene groep, met succesvolle en minder succesvolle voorbeelden. Veel ZZP'ers genereren maar weinig inkomen, worden relatief vaak afhankelijk van inkomensvoorzieningen en groeien niet door tot bedrijven met meer werkzame personen. Ook investeren en innoveren ZZP'ers minder dan grotere bedrijven, waardoor ze minder bijdragen aan toekomstige economische groei;
- *Groeiende bedrijvigheid*: Er werden relatief veel bedrijven opgericht en opgeheven en in de periode 2014-2019 steeg dit saldo sterker in Den Haag dan in de overige drie grote steden.

Een aandachtspunt voor Den Haag is de *ondersteuning van ondernemers*. De gemeente Den Haag krijgt maar net een voldoende (een 6,5) van Haagse ondernemers als het gaat om dienstverlening en ondersteuning. De rapportcijfers die ondernemers in Utrecht en Amsterdam geven zijn iets hoger. In de laatste jaren (2019-2020) verslechteren de oordelen over klantvriendelijkheid bovendien licht.

1.5 Ruimte voor bedrijvigheid

Den Haag is een stad waarin het door bevolkingsgroei en demografische ontwikkelingen zoals meer éénpersoonshuishoudens in toenemende mate moeilijk is ruimte te bieden voor ondernemerschap. Dat geldt ook voor de andere drie grote steden, maar Den Haag is meer ingeklemd door de fysieke beperking van de zee. Den Haag zorgt in de ogen van ondernemers wel voor een goede bedrijfsomgeving, ook al blijven de parkeermogelijkheden achter. Tegelijkertijd neemt de door bedrijven ingenomen ruimte ten opzichte van de ingenomen ruimte van woningen in de periode 2014-2019 af en lijkt er anno 2020 een tekort te zijn aan grote bedrijfs- en kantoorruimtes. Kijkend naar cijfers zien we het volgende:

- *Ingenomen ruimte bedrijven stabiel:* In Den Haag bleef in de periode 2014-2019 de ruimte die bedrijven, kantoren en winkels in oppervlakte innemen stabiel;
- *Ondernemers tevreden over bedrijfsomgeving:* In Den Haag zijn ondernemers vrij tevreden (rapportcijfer zeven) over de geboden bedrijfsomgeving (geboden woon- en leefklimaat van de gemeente, staat van de openbare ruimte en de veiligheid in de bedrijfsomgeving). Dit is niet veranderd in de periode 2014-2019, met uitzondering van het oordeel over de parkeermogelijkheden dat daalde.

Toch zijn er op het gebied van ruimte belangrijke aandachtspunten voor Den Haag:

- *Relatief steeds minder ruimte voor bedrijven:* Kantoren, winkels en bedrijven nemen ten opzichte van woningen relatief steeds minder ruimte in gedurende de periode 2014-2019. Ook steeg het totale aantal bedrijfsruimtes niet, ondanks toegenomen bedrijvigheid. Dat zou overigens te maken kunnen hebben met ZZP'ers die vaak vanuit huis werken;
- *Tekort aan grote bedrijfsruimtes:* Tussen 2014 en 2016 is weinig kantooroppervlak nieuw opgeleverd in Den Haag in verhouding tot de periode ervoor en anno 2020 is er een tekort aan beschikbare grote bedrijfs- en kantoorruimtes in Den Haag. De leegstand van winkels is zeer laag, name in het centrum. Er is ook een tekort aan (geschikte) ruimtes voor bedrijven in de wijken.

1.6 Duiding

1.6.1 Staat van de Haagse Economie

Wat is de staat van de Haagse economie in 2019 en in de eerste helft van 2020? In hoeverre realiseert Den Haag nu al de brede economische groei die het in 2030 ambieert? Deze monitor laat een voorzichtig positief beeld zien met belangrijke aandachtspunten. In de periode 2014-2019 realiseerde Den Haag economische groei, verminderde de werkloosheid en stegen de inkomens. De groei was bovendien breed: de werkloosheid daalde sneller onder lager opgeleiden, niet-westerse migranten en jongeren. Maar er zijn aandachtspunten: de groei van Den Haag was langzamer dan in de andere grote steden, er zijn relatief veel inactieven in Den Haag en de positie van kwetsbare groepen blijft precair. De coronacrisis raakt bovendien deze kwetsbare groepen het hardst.

1.6.2 Bijdrage van de pijlers

Er ligt een basis voor brede economische bloei, maar deze is nog niet gerealiseerd. Wat hebben de vier pijlers van de Haagse economie hieraan bijgedragen? Economische groei wordt voornamelijk bepaald door ontwikkelingen op de wereldmarkt. Lange termijn ontwikkelingen in BBP en werkloosheid zijn dan ook grofweg dezelfde in heel Nederland. Toch is er reden om aan te nemen dat de regionale context ook van belang is. Economieën zijn voor hun functioneren deels afhankelijk van geografische omstandigheden (Garretsen et al., 2013).¹ De verwachting is dat van de vier pijlers de economische structuur de belangrijkste verklaring vormt voor het achterblijven van de economische groei in Den Haag ten opzichte van de andere drie grote steden, omdat Den Haag in deze pijler het sterkst verschilt van die andere steden. Den Haag kent een grotere overheidssector en dit belemmerde de economische groei gedurende de periode van hoogconjunctuur tussen 2014 en 2019.² Anderzijds temperen de vele overheidsbanen economische krimp tijdens laagconjunctuur. Dit laatste effect is nu zichtbaar in de economische effecten van de coronacrisis, die voor Den Haag geringer zijn dan voor de andere grote steden. De overige drie pijlers (attractieve stad, ondernemingsklimaat, ruimte voor bedrijvigheid) kunnen weliswaar ook belangrijk zijn voor economische groei, maar Den Haag verschilt in die pijlers niet sterk genoeg van de andere drie grote steden om te verklaren waarom Den Haag achterbleef in economische groei in de periode 2014-2019.

1.6.3 Verdere wetenschappelijk vragen

Het doel van deze monitor is om een helder beeld te geven van de staat van de Haagse Economie en deze te duiden. Het is geen wetenschappelijke toets van de oorzaken van de stand van die economie. Daarvoor zijn complexere onderzoeksdesigns nodig die de invloed van de vier invloedfactoren/pijlers op de economische groei van steden tegelijkertijd kunnen schatten. Bovendien zouden deze designs moeten controleren voor andere factoren, zoals de demografische structuur en regionale verschillen in samenwerking ('cross-overs') tussen sectoren en clusters (Raspe et al., 2017).³ Deze cross-over verklaring staat overigens niet los van de specifieke sectorale verklaring en ondersteunt ze juist: de vele overheden in Den Haag zorgen als gevolg van andere groeidoelen, de grootte van de organisatie en de dominantie ervan in de Haagse economische structuur, voor minder samenwerking met andere sectoren van de economie en vertragen op die manier de economische groei. Er gaat daardoor minder stuwende kracht van uit.⁴ Hoe het ook zij, nader onderzoek naar de specifieke factoren die ten grondslag liggen aan de geringere economische groei in Den Haag lijkt noodzakelijk.

1 Garretsen, H., P. McCann, R. Martin en P. Tyler, 2013, *The future of regional policy*. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 6(2), 179–186.

2 De naar regio en sector uitgesplitste tabel van het BBP (tabel A.4 in Bijlage) laat inderdaad zien dat de sectorale verdeling een belangrijke verklaring kan vormen van gemeentever verschillen in economische groei omdat binnen sectoren de gemeentever verschillen geringer zijn dan *overall*.

3 Raspe, O., M. van den Berge en T. de Graaff, 2017, *Stedelijke regio's als motoren van economische groei*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving; Naast de sectorale verdeling blijkt ook de omvang van de regionale werkgelegenheid en de ligging ten opzichte van andere regio's belangrijk te zijn bij het verklaren van regionale verschillen in economische groei (Oevering en Raspe, 2020, *Regionaal-economische verschillen fors toegenomen*. Economische Statistische Berichten mei 2020). Echter, bij een vergelijking van de G4 lijken deze verklaringen minder van belang te zijn. Immers de regio Den Haag kent ook een grote arbeidsmarkt en ligt dicht bij andere regio's met economische groei.

4 Ook zou ze op die manier de sociale ongelijkheid kunnen vergroten. Immers, er gaan door het geringe aantal publiek-private relaties in Den Haag weinig trekkracht van de bovenkant van de arbeidsmarkt uit (Raspe, O., M. van den Berge, 2018, *De economie van Den Haag; een analyse van de economische ontwikkelingen en beleid in de regio Den Haag*, De Haag: Planbureau voor de Leefomgeving).

2

2. VRAAGSTELLINGEN EN OPZET

2.1 Inleiding

Voor de zomer van 2020 is de Economische Visie door de Haagse gemeenteraad vastgesteld (kadernota “Economische Visie Den Haag 2030: Brede economische bloei in een stad zonder grenzen”). Eén van de ambities in deze visie is het jaarlijks produceren van een monitor Staat van de Haagse Economie. Dit is een onafhankelijke rapportage die ingaat op de vraag hoe het staat met de Haagse economie en de onderliggende trends en ontwikkelingen.

2.2 Doel en vraagstellingen

De monitor Staat van de Haagse Economie 2020 is te zien als een nulmeting van de in de Economische Visie geformuleerde ambitie van brede economische bloei. Het doel van de monitor is de beschrijving en duiding van de staat en ontwikkeling van de economische welvaart (economische bedrijvigheid en het werk en inkomen van bewoners) in Den Haag in de meest recente jaren — met focus op de periode 2014-2019 — en beschrijving en duiding van de staat en ontwikkeling van de onderliggende, vanuit beleidsperspectief belangrijk geachte invloedfactoren (de vier strategische doelen/pijlers uit het visierapport omtrent de stad, structuur, ondernemer en ruimte). De ambitie in het visierapport is dat Den Haag het in 2030 op al deze punten beter doet: in 2030 zou Den Haag brede economische bloei moeten vertonen, een attractieve stad zijn om te wonen, zich te vestigen en te bezoeken, een economie hebben met een veerkrachtige structuur, een excellent ondernemingsklimaat hebben en voldoende ruimte bieden voor bedrijvigheid. De kernvragen in de monitor 2020 zijn hoe de Haagse economie er op dit moment op deze punten bij staat, wat de ontwikkelingen waren en wat de verklaringen hierbij zijn. Daarbij vergelijken Den Haag ook met de andere drie grote steden (Amsterdam, Rotterdam en Utrecht).

Omdat in het visierapport nadrukkelijk ook over een gelijke verdeling van kansen wordt gesproken (“brede economische bloei”; “iedereen profiteert”), kijken we in de monitor 2020 verder naar de verdeling van welvaart naar belangrijke stratificerende kenmerken zoals opleidingsniveau, inkomensgroep en soort wijk. Dit is voor Den Haag, als meest gesegregerde stad van Nederland, van extra belang.

2.3 Scope

We zien de jaarlijkse monitor Staat van de Haagse Economie als een groeimodel. Deze eerste versie uit 2020 betreft een relatief gecondenseerd format, waarbij we beknopter ingaan op de beschrijving van indicatoren voor de vier strategische doelen uit het visierapport (stad, structuur, ondernemer, ruimte). We beschrijven het hoofddoel van het visierapport (“brede economische bloei”) uitvoeriger. Overigens vormen de in de Economische Visie geformuleerde kernindicatoren in deze en andere monitoren de basis voor de omschrijving van de staat van de economie. Per doel voegen we indicatoren toe voor de verdere duiding van de ontwikkelingen.

Het grootste deel van de rapportage zal de ontwikkeling van de Haagse economie beschrijven tot 2020, aangezien recentere data nog maar in beperkte mate beschikbaar zijn. De huidige coronacrisis heeft uiteraard een grote impact op de economie. In deze editie wordt aan deze impact een apart hoofdstuk gewijd. Hierbij maken we gebruik van

de maatschappelijke impactanalyse die voor het college en de raad is gemaakt. Tevens gebruiken we de bevindingen van het onderzoek van de Haagse Hogeschool (Berichten uit een Stille Stad; De Heropening van de Samenleving).⁵ Die bevindingen betreffen niet zozeer de feitelijke economische positie van mensen, maar de door bewoners ervaren angst voor baan- en inkomensverlies en de door ondernemers geschatte overlevingskansen van hun bedrijf. In de overige hoofdstukken wordt de huidige impact van de coronacrisis op de Haagse economie beschreven voor zover hierover al cijfers beschikbaar zijn, bijvoorbeeld wat betreft BBP groei en werkloosheid.

In de monitor worden geen harde uitspraken gedaan over de resultaten en effecten van gevoerd beleid op de economische welvaart van Den Haag. De voortgang van het beleid wordt beschreven in een separate voortgangsrapportage. Wel geven we zoals gezegd duiding aan de beschreven trends en de positie van Den Haag ten opzichte van andere grote steden.

2.4 Vier pijlers van economische groei

Volgens Raspe et al. (2017) zijn er acht factoren die belangrijk zijn voor regionale economische groei: de aanwezigheid van bepaalde clusters (kansrijke sectoren), ondernemerschapsdynamiek (nieuwe en snelgroeïende bedrijven), human capital (de kwaliteit van het arbeidspotentieel), kennisinfrastructuur (bijvoorbeeld universiteiten of R&D-labs), fysieke infrastructuur (bereikbaarheid via verschillende modaliteiten), financiering (bijvoorbeeld venture capital), *governance* (de organisatie van het economische systeem) en de aantrekkelijkheid van het woon- en leefklimaat (bijvoorbeeld door voorzieningen).⁶ Deze zijn in de Economische Visie vertaald naar vier pijlers/factoren die van invloed zijn op regionale economische ontwikkeling en welke tevens door beleid zijn te beïnvloeden.⁷ Die vier pijlers van economische groei zijn de strategische doelen waarop de Gemeente Den Haag zich in het visierapport richt en betreffen de volgende:

- a. attractiviteit van de stad;
- b. economische structuur;
- c. ondernemingsklimaat;
- d. ruimte voor bedrijvigheid.

Een attractieve stad zorgt ervoor dat bewoners tevreden zijn, er blijven werken, talenten komen en bedrijven er zich vestigen. Een sectorale structuur die groeikansen biedt en het aanwezige talent kan benutten leidt eveneens tot economische groei. Een ondersteunend ondernemingsklimaat zorgt ervoor dat bestaande ondernemers blijven en durven te investeren en nieuwe ondernemers zich komen vestigen. Verder is er ruimte voor

5 Rusinovic, K., H. Theisens, G. Engbersen, J. de Boom, P. van Wensveen, 2020, *Berichten uit een Stille Stad*, Haagse Hogeschool; Engbersen, G. et al., 2020, *De Heropening van de Samenleving*; De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Nederland, Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.

6 Raspe, O., M. van den Berge en T. de Graaff, 2017, *Stedelijke regio's als motoren van economische groei*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

7 We groeperen de acht factoren als volgt in de vier pijlers: a. attractiviteit van de stad (woon- en leefklimaat, fysieke infrastructuur, kennisinfrastructuur), b. economische structuur (clusters, human capital), c. ondernemingsklimaat (ondernemerschapsdynamiek). We laten financiering en governance buiten beschouwing. Governance aspecten krijgen zoals gezegd meer aandacht in een separate voortgangsrapportage. We onderscheiden daarnaast een negende bepalende factor, de beschikbare ruimte voor bedrijvigheid, die wel als vierde pijler opnemen.

bedrijvigheid nodig want ook al is de stad attractief, heeft het een kansrijke economische structuur en een ondersteunend ondernemingsklimaat, wanneer er geen ruimte is voor bedrijven haken bedrijven af.⁸

We proberen de economische ontwikkelingen in Den Haag te duiden door verbanden te trekken tussen de pijlers en economische groei. Bijvoorbeeld, in hoeverre ligt een achterstand in economische groei in Den Haag ten opzichte van andere regio's (zie bijvoorbeeld Raspe en Van den Berge, 2018a)⁹ aan een andere (sectorale) economische structuur? In hoeverre speelt een eventueel geringere attractiviteit van de stad een rol?

We willen hier benadrukken dat er meer invloedfactoren/pijlers bestaan van economische groei dan we hierboven aannemen, zoals de demografische structuur of de wereldconjunctuur. Ook willen we benadrukken dat we geen modelschatting maken van de onafhankelijke effecten van de invloedfactoren/pijlers op de economische ontwikkeling van Den Haag. Onze gegevens komen uit gegevens van meerdere databronnen en laten zich niet goed combineren tot één gegevensbestand. We duiden onze uitkomsten en redeneren vanuit plausibiliteit in plaats van 'hard' te modelleren.

2.5 Methode en gegevensbronnen

In deze rapportage beschrijven we de staat van de Haagse economie op een kwantitatieve wijze. We putten gegevens uit openbaar toegankelijke databronnen zoals Den Haag in Cijfers (DHIC), Statline van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en de site Waarstaatjegemeente.nl van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG). De rapportage sluit ook aan op en put ook gegevens uit rapportages voor Den Haag op onderliggende terreinen, zoals werkgelegenheid, ondernemerschap, toerisme en onderwijs, en op rapportages waarin Den Haag als stad onder steden is opgenomen zoals de Atlas voor Gemeenten. We willen erop wijzen dat door de analyse van een veelheid van indicatoren en toevoeging van recente data, conclusies van eerdere rapportages ook genuanceerd kunnen worden.

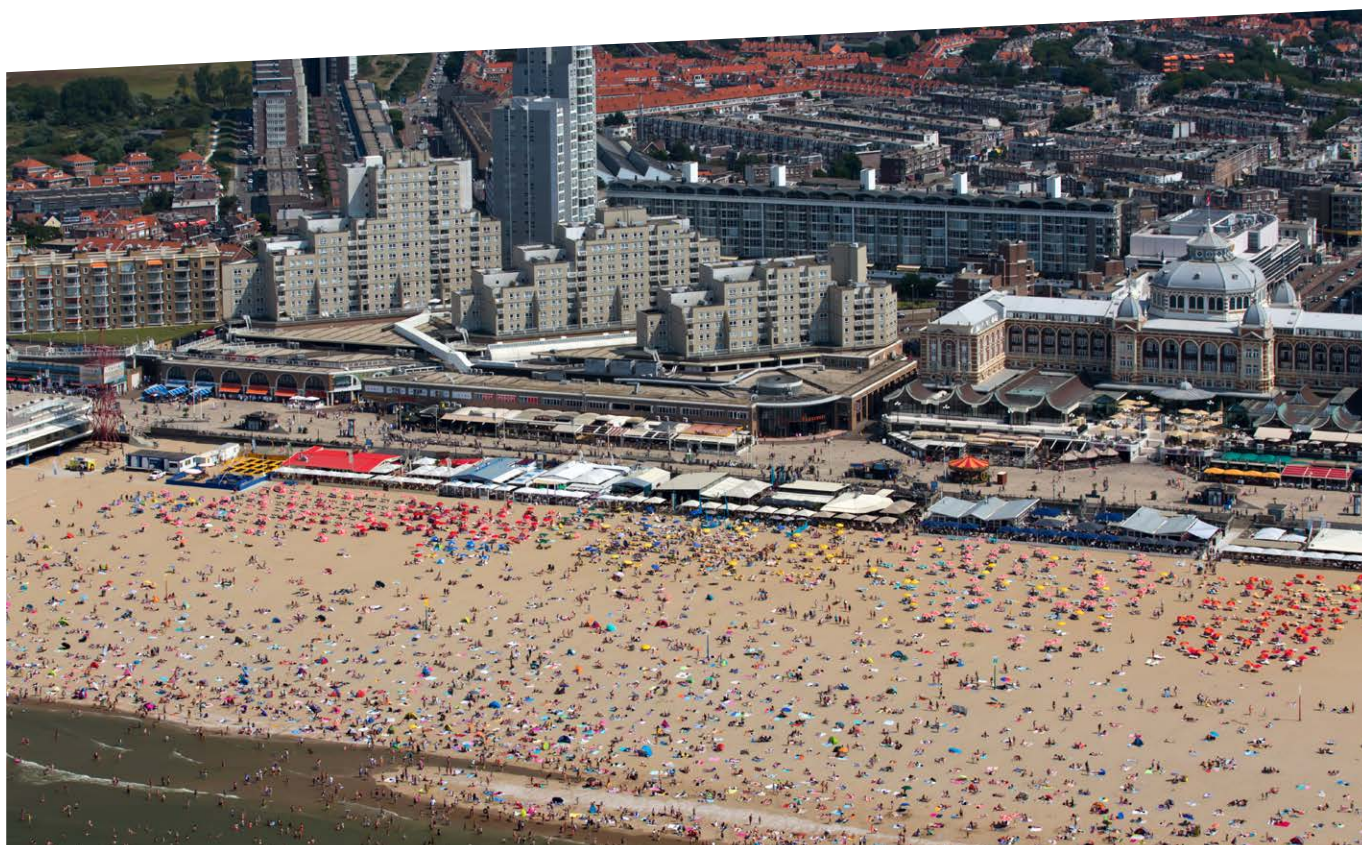
In tabel 2.1 is een overzicht te vinden van de meetbare indicatoren van het hoofddoel (brede economische groei) en de onderliggende vier strategische doelen (stad, structuur, ondernemer en ruimte), inclusief de kernindicatoren uit de Economische Visie. In de

8 We erkennen dat de relaties tussen de invloedfactoren en economische groei ingewikkelder kunnen liggen dan we hier veronderstellen. Ruimte voor bedrijvigheid kan bijvoorbeeld ten dele ook een gevolg zijn van economische groei of krimp. Verder zijn er onderlinge relaties tussen de invloedfactoren/pijlers: de attractiviteit van een stad, bijvoorbeeld, wordt ook bepaald door de aanwezige ruimte en de attractiviteit van een stad bepaalt tevens of bedrijven met groeikansen er zich vestigen. Het voert echter te ver om in onderhavige monitor deze theoretische aannames te problematiseren, te meer daar de gegevens om deze te toetsen ontbreken.

9 Raspe en Van den Berge, 2018a, *De economie van Den Haag; een analyse van de economische ontwikkelingen en beleid in de regio Den Haag*, Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag

rapportage zullen we de keuze van indicatoren per doel verder verantwoorden.¹⁰ Hier willen we reeds benadrukken dat we de economie niet alleen in enge zin meten (welvaart, werk en inkomen), maar ook in bredere zin zoals in de definitie van brede welvaart, bijvoorbeeld door te kijken naar economisch welzijn (gepercipieerd inkomensverlies), woontevredenheid en ondernemingsklimaat. Hierbij kiezen we voor die brede welvaartsindicatoren die raken aan het economisch beleid. In de rapportage Staat van de Stad van de gemeente Den Haag wordt een meer uitvoerig overzicht van brede welvaart in Den Haag gegeven.¹¹

Bij het beschrijven van de ontwikkelingen in de economie en onderliggende invloedfactoren focussen we ons op de periode 2014-2019. Dit doen we ten eerste om eenheid te creëren: de meeste gegevens die we hieronder bespreken bestrijken deze periode. Ten tweede doen we dit om de effecten van eerdere economische crises tussen 2008 en 2014 — de bankencrisis van 2007-2008 en de eurocrisis van 2009-2013 — uit te zuiveren. Een vergelijking met de jaren uit deze crises zou het economisch beeld in 2019 te rooskleurig doen voorkomen. Overigens zullen we waar mogelijk, bijvoorbeeld ten aanzien van de BBP groei en de werkloosheid, eerdere periodes weergeven om de 2014-2019 ontwikkeling in nader perspectief te zien.

10 De keuze en indeling van indicatoren is niet eenvoudig. Zo zegt de ingenomen ruimte door bedrijven en kantoren nog weinig over de beschikbaarheid van kantoor- en bedrijfsruimte, maar een toename hierin laat wel zien dat er in een bepaald gebied groeiende ruimte is voor bedrijvigheid. Ook de koppeling van indicatoren aan doelen is geen één-op-één relatie. We bespreken bedrijvigheid (het aandeel bedrijven per 1.000 inwoners) zowel onder economische groei als bedrijvigheid. Hetzelfde geldt voor de waardering van de ruimte voor bedrijvigheid: dat kan zowel gezien worden als indicator voor een ondersteunend ondernemingsklimaat als indicator voor ruimte voor bedrijvigheid.

11 Zie ook Raspe, 2020, *C'est le ton qui fait la musique*, Rabobank/RaboResearch, 13 februari 2020.

TABEL 2.1 INDICATOREN NAAR DOELEN ECONOMISCHE VISIE

ECONOMIE Brede economische groei	STAD Attractieve stad	STRUCTUUR Veerkrachtige structuur	ONDERNEMER Excellent ondernemingsklimaat	RUIMTE Voldoende ruimte voor bedrijvigheid
Groei bedrijven	Attractieve stad om te wonen	Sectorale verdeling en omzet	Bedrijvigheid	Ingenomen ruimte bedrijven
- BBP (p. inwoner / volumemutatie)*	- Tevredenheid woning/ woonomgeving	- Aandeel vestigingen per sector	- Vestigingen p. 1000 inw.**	- Aantal kantoor-, bedrijfs-, winkelruimtes
- Vestigingen (p. 1000 inw.)	- Woon aantrekkelijkheidsindex	- Aandeel banen per sector	- Vestigingen naar bedrijfsgrootte	- Bruto vloeroppervlak kantoor/bedrijf/winkels
- Vestigingen met krimp en (snel-)groei	- Migratiesaldo binnen-, buitenlands	- BBP en omzet per sector	- Banen naar bedrijfsgrootte	- Functiemenging (banen/ woningen)
- Exporterende bedrijven	- Aantal HBO/WO studenten		- Aandeel ZZP'ers	
Werk		Aansluiting werk - onderwijs	- Oprichtingen / opheffingen	Aangeboden ruimte bedrijven
- Bruto arbeidsparticipatie	Aantrekkingskracht internationaal talent	- Opleidingsniveau beroepsbevolking	- Faillissementen	- Leegstand winkelpanden
- Werkloosheid	- Aantal internationale organisaties	- Opleidingsniveau bevolking		- Nieuwbouw kantoren en onttrekking
- Banen p. 100 inw.	- Aantrekkingskracht internationaal talent	- Voortijdige schoolverlaters	Dienstverlening aan ondernemers	- Beschikbaarheid grote bedrijfspanden
- Arbeidsmarktbalans (banen/beroepsbev.)			- Waardering gemeentelijke dienstverlening	
- In- uitstroom WW	Bezoek		- Waardering klantvriendelijkheid	Waardering bedrijfsomgeving
Inkomen en vermogen	- Dagtoerisme			- Waardering woon- en leefklimaat gemeente
- Mediaan huishoudinkomen	- Hotelovernachtingen			- Waardering staat openbare ruimte
- Aandeel lage inkomens (1 jaar / 4 jaar)	- Bestedingen toeristen			- Waardering veiligheid bedrijfsomgeving
- Aandeel bijstands-uitkeringen	- Aantal congressen / deelnemersdagen			- Waardering parkeermogelijkheden
- In- uitstroom bijstands-uitkering				
- Mediaan huishoud-vermogen				
Verdeling werk en inkomen				
- Werkloosheid naar geslacht, leeftijd, migratie, opleiding				
- Bruto arbeidspart. naar geslacht, leeftijd, migratie, opleiding				
- Inkomen ZZP'ers vs. werknemers				
- Vermogen huurders vs. woningbezitters				
- Wijkverschillen bijstandsuitkering				

* Kernindicatoren uit de Economische Visie in grijs. Merk op dat we niet alle kernindicatoren konden opnemen vanwege ontbrekende gegevens (bijvoorbeeld, leegstandspercentage kantoren en bedrijven);

**Ook indicator van economische groei

2.6 Opzet

De opzet van de monitor is als volgt:

- *Hoofdstuk 3: ECONOMIE: Brede economische bloei?*

In dit hoofdstuk beschrijven we voor Den Haag hoe het staat met het hoofddoel uit de Economische Visie ("brede economische bloei"). We beschrijven de ontwikkeling van de economische groei van bedrijven, de welvaart van bewoners en de verdeling hiervan naar belangrijke stratificerende kenmerken, zoals opleiding, inkomen en wijk.

- *Hoofdstuk 4: STAD: Een attractieve stad voor bewoners, bezoekers en talent?*

In dit hoofdstuk beschrijven we voor Den Haag hoe het staat met het strategisch doel 1 uit de Economische Visie ("attractieve stad"). We beschrijven de mate waarin Den Haag een attractieve stad is om te wonen, te bezoeken en om zich te vestigen. We kijken naar woontevredenheid, vestiging van bewoners, de aantrekkingskracht voor internationaal talent en bezoek van toeristen en zakelijke gasten.

- *Hoofdstuk 5: STRUCTUUR: Een veerkrachtige economische structuur?*

In dit hoofdstuk beschrijven we voor Den Haag hoe het staat met het strategisch doel 2 uit de Economische Visie ("veerkrachtige economische structuur"). We beschrijven de mate waarin Den Haag een veerkrachtige economische structuur biedt om de groeipotentie en weerbaarheid en wendbaarheid van de economie te vergroten en de aansluiting op de arbeidsmarkt te verbeteren. We kijken naar de verdeling van (kansrijke) bedrijfssectoren en de verdeling van onderwijs in de (beroeps-)bevolking.

- *Hoofdstuk 6: ONDERNEMER: Een excellent ondernemingsklimaat?*

In dit hoofdstuk beschrijven we voor Den Haag hoe het staat met het strategisch doel 3 uit de Economische Visie ("excellent ondernemingsklimaat"). We beschrijven de mate waarin Den Haag een goed ondernemingsklimaat biedt voor ondernemers om zich te vestigen, te starten, te groeien en in te spelen op transitie. We kijken naar het aandeel vestigingen, oprichtingen, opheffingen en faillissementen en de waardering van de gemeentelijke dienstverlening.

- *Hoofdstuk 7: RUIMTE: Ruimte voor bedrijvigheid.*

In dit hoofdstuk beschrijven we voor Den Haag hoe het staat met het strategisch doel 4 uit de Economische Visie ("ruimte voor bedrijvigheid"). We beschrijven de mate waarin Den Haag ruimte biedt voor bedrijvigheid. We kijken naar het aandeel bedrijfspanden en de grootte ervan, de beschikbaarheid van kantoren en bedrijfsruimte en de waardering van ondernemers voor de bedrijfsomgeving.

- *Hoofdstuk 8: CORONACRISIS: De impact van de coronacrisis.*

In dit hoofdstuk beschrijven we de impact van de coronacrisis en de beperkende maatregelen op de economie van Den Haag. We maken daarbij gebruik van enkele cijfers, zoals economische krimp, uit de maatschappelijke impactanalyse die voor het college en de raad is gemaakt. Verder grijpen we terug op de onderzoeken *Berichten uit een Stille Stad* (uitgevoerd in april 2020) en *De Heropening van de Samenleving* (uitgevoerd in de eerste helft van juli 2020). We kijken daarbij naar de impact van de coronacrisis op de angst van bewoners voor baan- en inkomensverlies en de angst onder ondernemers omtrent het voortbestaan van hun bedrijf. Deze percepties worden ook uitgesplitst naar achtergrondkenmerken, bijvoorbeeld kwetsbare versus minder kwetsbare groepen, en vergeleken tussen Amsterdam, Den Haag en Rotterdam.

3

3. ECONOMIE: BREDE ECONOMISCHE BLOEI?

3.1 Samenvatting

Indicator	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2014-2019 % verandering	% punt verschil
BBP p. inwoner (x 1000 E)	43,3	44,1	44,3	44,0	44,8	46,7	8,0%	
Vestigingen p. 100 inw.	11,8%	12,2%	12,3%	12,8%	13,4%	14,3%	21,2%	2,5%
Aandeel snelgroeiende vest.	1,0%	0,9%	1,0%	1,1%	1,4%		36%	0,4%
Aandeel exporterende vest.	4,0%	3,0%	3,0%	3,0%	3,0%	3,0%	33%	1,0%
Bruto arbeidsparticipatie	67,2%	67,0%	66,3%	66,4%	67,6%	68,4%	1,8%	1,2%
Werkloosheidspercentage	10,9%	10,1%	8,8%	7,2%	5,2%	5,1%	-53,2%	-5,7%
Banen p. 100 inw.	77,2%	77,3%	77,5%	77,0%	77,3%	78,5%	1,7%	1,3%
Banen p. 100 werkenden+werkl.	104	105	106	105	106	106	2,1%	2,0%
Mediaan hh. inkomen (x 1000 E)	21,7	21,9	22,7	23,4	24,0		10,6%	
Aandeel laag inkomen (1 jaar)	15,0%	14,0%	14,0%	13,0%	13,0%		-13%	-2,0%
Aandeel laag inkomen (4 jaar)	5,1%	5,7%	6,0%	6,1%	6,2%		22%	1,1%
Aandeel bijstandsuitkering	10,1%	10,5%	10,8%	10,9%	10,4%		3,0%	0,3%
Mediaan hh. vermogen (x 1000 E)	2,2	3,8	4,5	7,3	10,8		390,9%	

- Tussen 2014 en 2019 was er sprake van economische groei onder bedrijven in Den Haag; het BBP, het aandeel vestigingen, banen en snelgroeiende bedrijven nam toe.
 - Maar:
 - De groei in het BBP was zwak en het aandeel exporterende bedrijven nam niet toe;
 - Het BBP en de bedrijvigheid in Den Haag is geringer dan in de andere drie grote steden en de groei in BBP bleef achter;
 - In 2020 daalt het BBP door de coronacrisis, hoewel het effect ervan minder sterk lijkt voor Den Haag dan voor de andere drie grote steden.
- Tussen 2014 en 2019 kende Den Haag sterk dalende werkloosheid en meer werkenden. In 2019 is sprake van krapte op de arbeidsmarkt en lage werkloosheid.
 - Maar:
 - De werkloosheid in Den Haag is nog altijd hoger dan in Utrecht en Amsterdam;
 - Het aandeel inactieven in de bevolking nam vrijwel niet af in Den Haag en is groter dan in Utrecht en Amsterdam;
 - Het aandeel banen in de bevolking in Den Haag is lager dan in de rest van de G4 en nam amper toe;
 - In het tweede kwartaal van 2020, tijdens de coronacrisis, neemt de werkloosheid en het aandeel inactieven toe in Den Haag, net als elders in de G4.
- Tussen 2014-2019 steeg het mediane inkomen en vermogen van huishoudens (met name van woningbezitters) in Den Haag aanzienlijk en nam het aandeel huishoudens met kortstondig laag inkomen licht af.
 - Maar:
 - Het aandeel huishoudens met een langdurig laag inkomen en het aandeel personen met een bijstandsuitkering is vrijwel gelijk gebleven;
 - Den Haag kent een lager mediaan besteedbaar huishoudinkomen en vermogen dan Utrecht (en wat woningvermogen betreft ook vergeleken met Amsterdam) en meer lage inkomens en bijstandsontvangers.
- Tussen 2014 en 2019 daalde de werkloosheid in Den Haag sneller onder kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt (lager opgeleiden, niet-westerse migranten en jongeren) dan niet-kwetsbare groepen en de inactiviteit daalde ook sneller onder deze groepen (m.u.v. lager opgeleiden).

- Maar:
- Deze kwetsbare groepen zijn in 2019 nog altijd op grote afstand (vaker werkloos en inactief) van niet-kwetsbare groepen (m.u.v. niet-westerse migranten);
- Er zijn bestaan aanzienlijke wijkverschillen in Den Haag in met name het aandeel bijstandsontvangers. Dit is vrijwel onveranderd gebleven tussen 2014 en 2019;
- Tussen 2014-2019 neemt in Den Haag de ongelijkheid in vermogen toe tussen woningbezitters en huurders door gestegen waarde van koopwoningen;
- ZZP'ers in Den Haag hebben, net als elders, een groter risico op het belanden in armoede dan werknemers. Tijdens de coronacrisis hebben ZZP'ers in Den Haag een relatief groter armoederisico dan elders in de G4.

3.2 Inleiding

Het hoofddoel uit de Economische Visie voor Den Haag is brede economische bloei, dat wil zeggen een economie die floreert en waarvan iedereen profiteert. Dit doel is geformuleerd omdat eerdere analyses aangaven dat Den Haag achter is gebleven in economische groei ten opzichte van andere grote steden (zie bijvoorbeeld Raspe en Van den Berge, 2018a)¹² en dat Den Haag een sterke mate van sociale ongelijkheid in levenskansen kent tussen opleidingsgroepen, inkomensgroepen en wijkbewoners.¹³ Hoe staat de Haagse economie er eind 2019/begin 2020 bij? Was er sprake van economische groei tussen 2014 en 2019? En profiteerden kwetsbare groepen even veel mee van economische groei? Om deze vragen te beantwoorden, beschrijven we voor Den Haag de economische ontwikkeling van bedrijven, de welvaart van inwoners (werk, inkomen en vermogen) en de verdeling hiervan naar belangrijke stratificerende kenmerken (opleiding, inkomen, wijk). We vergelijken daarbij nadrukkelijk ook met de drie andere grote steden (Amsterdam, Rotterdam en Utrecht).

3.3 Groei van bedrijven

Hoe staat het met de economische bedrijvigheid in Den Haag in 2019, heeft deze zich gunstig ontwikkeld in de periode 2014-2019 en doet Den Haag het beter, even goed of slechter dan de andere drie grote steden?

¹² Raspe en Van den Berge, 2018a, *De economie van Den Haag; een analyse van de economische ontwikkelingen en beleid in de regio Den Haag*, Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag

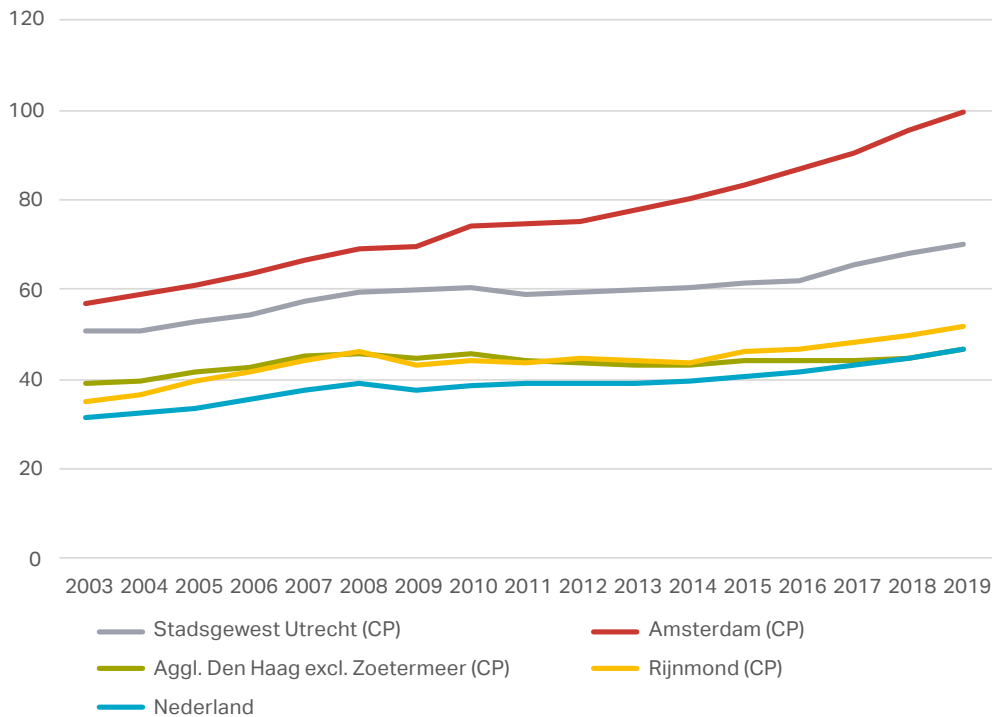
¹³ Voor ongelijkheid zie bijvoorbeeld <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/10/hogere-inkomens-vooral-in-randgemeenten-grote-steden>

3.3.1 Bruto binnenlands product

Hoe de economische bedrijvigheid in Den Haag zich heeft ontwikkeld en hoe ze er voorstaat laat zich ten eerste beschrijven aan de hand van het Bruto Binnenlands Product (BBP), een klassieke maat voor de economische welvaart.¹⁴

We zien in figuur 3.1 dat het BBP per inwoner in de agglomeratie Den Haag (exclusief Zoetermeer) in de periode 2014-2019 duidelijk achterbleef bij de agglomeraties Utrecht en Amsterdam en vanaf 2015 ook iets lager lag ten opzichte van de agglomeratie Rotterdam.¹⁵ Het BBP per inwoner van de agglomeratie Den Haag in 2019 (46.713 euro) is minder dan de helft van het BBP per inwoner van Amsterdam (99.773 euro) en twee derde van dat van Utrecht (69.852 euro). De groei in het BBP is voor Den Haag ook veel minder sterk: terwijl in de periode 2014-2019 het BBP per inwoner in Amsterdam met 24% steeg, in Rijnmond met 19% en in Stadsgewest Utrecht met 16%, steeg deze met slechts 8% in de agglomeratie Den Haag.¹⁶ Dit bleek ook uit eerder onderzoek.¹⁷ Overigens daalde in de zes jaar daarvoor (tussen 2009 en 2014) het BBP per inwoner nog licht voor de agglomeratie Den Haag, net als voor Nederland als geheel (m.u.v. Amsterdam), als gevolg van de banken- en eurocrisis.

- 14 Het BBP is volgens de CBS definitie het eindresultaat van de productieve activiteiten van de ingezeten productie-eenheden. Het is gelijk aan de toegevoegde waarde tegen basisprijzen van alle bedrijfsklassen samen (bruto toegevoegde waarde), aangevuld met enkele transacties die niet naar bedrijfsklassen worden verdeeld. De toegevoegde waarde (basisprijzen) per bedrijfsklasse is gelijk aan het verschil tussen de productie (basisprijzen) en het intermediair verbruik (aankoopprijzen). Oftewel: hoeveel levert de gehele economische productie per jaar op? Om rekening te houden met bevolkingsgroei en verschillen in bevolkingsgrootte tussen regio's, drukken we het BBP per inwoner uit in Nederland of in de betreffende regio. Overigens staat het BBP per regio ook wel bekend als het bruto regionaal product (Brp), maar het CBS spreekt hier nog steeds over BBP.
- 15 Er zijn geen gegevens beschikbaar op gemeenteniveau. Het laagste niveau waarop het CBS periodiek cijfers over het BBP publiceert is het corop-plus niveau. Dit is het corop-niveau waarbij voor de grote steden de steden nader zijn gespecificeerd. Voor Den Haag betreft het de agglomeratie Den Haag (bestaande uit de gemeentes Den Haag, Rijswijk, Voorburg-Leidschendam, Pijnacker-Nootdorp, Wassenaar) exclusief Zoetermeer. Twee derde van het aantal banen binnen de agglomeratie Den Haag ligt op grondgebied van Den Haag. Dit geeft een indicatie van het aandeel van Den Haag in het BBP van de agglomeratie Den Haag.
- 16 Ongecorrigeerd voor inwonertal steeg het BBP in marktprijzen tussen 2014-2019 met 14,4% in de agglomeratie Den Haag. Een deel van deze stijging is aldus toe te schrijven aan bevolkingsgroei.
- 17 Het achterblijven van economische groei in (de regio) Den Haag wordt ook geconstateerd door Raspe en Vanden Berge 2018a (*De economie van Den Haag; een analyse van de economische ontwikkelingen en beleid in de regio Den Haag*, Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag), Raspe en Van den Berge 2018b (*Regionaal-economische groei in Nederland: een typologie van regio's*, PBL-publicatienummer 2828) en Oevering en Raspe, 2020 (*Regionaal-economische verschillen fors toegenomen*, Economische Statistische Berichten mei 2020). De regio Den Haag laat daarbij van alle regio's in Nederland tussen 1996 en 2017 één van de laagste groeicijfers in werkgelegenheid en toegevoegde waarde zien, samen met regio's als Zuid- en Noord-Limburg, Noord-Friesland, Zeeuws-Vlaanderen en de Achterhoek en de stedelijke regio Arnhem/Nijmegen.

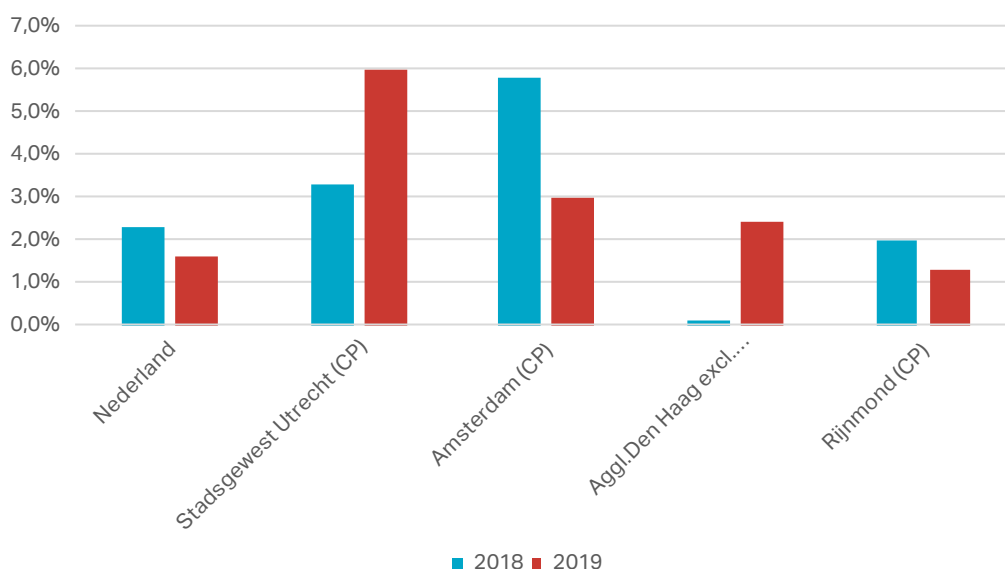
FIGUUR 3.1 BBP (MARKTPRIJZEN) PER INWONER (IN 1.000 EURO'S), NEDERLAND EN G4 2003-2019

Bron: CBS Statline (<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/84432NED/table?ts=1603101203668>)

- Den Haag kende lichte economische groei tussen 2014-2019
- Den Haag heeft een lager BBP per inwoner dan de rest van de G4 in 2019
- Den Haag kende minder groei van het BBP per inwoner dan de rest van de G4

Als we in figuur 3.2 focussen op veranderingen in het BBP in de meest recente jaren, dan is 2019 een iets beter jaar voor de agglomeratie Den Haag met een economische groei ten opzichte van 2018 (2,4%) die vergelijkbaar is met die van Amsterdam, Rijnmond en Nederland als geheel (maar zwakker dan in Utrecht).¹⁸ In 2018 was er geen groei voor de agglomeratie Den Haag te noteren – in tegenstelling tot de andere drie grote steden – en in 2017 noteerde als enige van de G4 nog economische krimp. Dus voor 2019 ziet het er voor Den Haag beter uit, maar de afstand in welvaart tot Utrecht en Amsterdam blijft groot. Hoe de toegevoegde waarde zich naar bedrijfssector ontwikkelt, onderzoeken we in hoofdstuk 5.

¹⁸ De economische groei in het stadsgewest Utrecht in 2019 lijkt sterker te zijn dan elders, maar die is volgens het CBS te wijten aan een gemeentelijke herindeling die een gebied van Zuid-Holland aan Utrecht toevoegde. Zonder deze herindeling zou de economische groei van Utrecht 2,3 procent bedragen (CBS 2020: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/17/hoogste-economische-groei-in-2019-in-almere-en-haarlemmermeer>).

FIGUUR 3.2 BBP, VOLUMEMUTATIE 2018 EN 2019 (%), NEDERLAND EN G4

Bron: CBS Statline (<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/84432NED/table?ts=1603101203668>)

- Den Haag kende groei van het BBP tussen 2018-2019, net als elders in de G4

Over de impact van de coronacrisis op de economische groei bestaat er een raming van het CBS.¹⁹ Die is door een andere rekenmethodiek niet goed vergelijkbaar met de jaarlijkse cijfers die regulier worden gepubliceerd. Die raming laat zien dat daar waar in Nederland het BBP in het eerste kwartaal van 2020 nog licht daalde ten opzichte van een jaar eerder met 0,2%, in het tweede kwartaal het BBP sterk daalt met 9,3% ten opzichte van een jaar eerder. In de agglomeratie Den Haag daalde het BBP in het eerste kwartaal 2020 tussen de 0%-1%, terwijl dat in het tweede kwartaal een daling tussen 6%-8% betrof (zie figuur 3.3). De economie in Den Haag lijkt daarmee iets lichter getroffen door de coronacrisis dan Nederland als geheel. Dat geldt ook als we Den Haag met de andere drie grote steden vergelijken: daar waar Amsterdam in het eerste kwartaal van 2020 een daling kende van 0-1%, daalde de groei in het tweede kwartaal met 8%-10%; daar waar in Utrecht en Rotterdam de economie nog licht toenam in eerste kwartaal (0%-1%), nam ze in het tweede kwartaal af met 6%-8%.

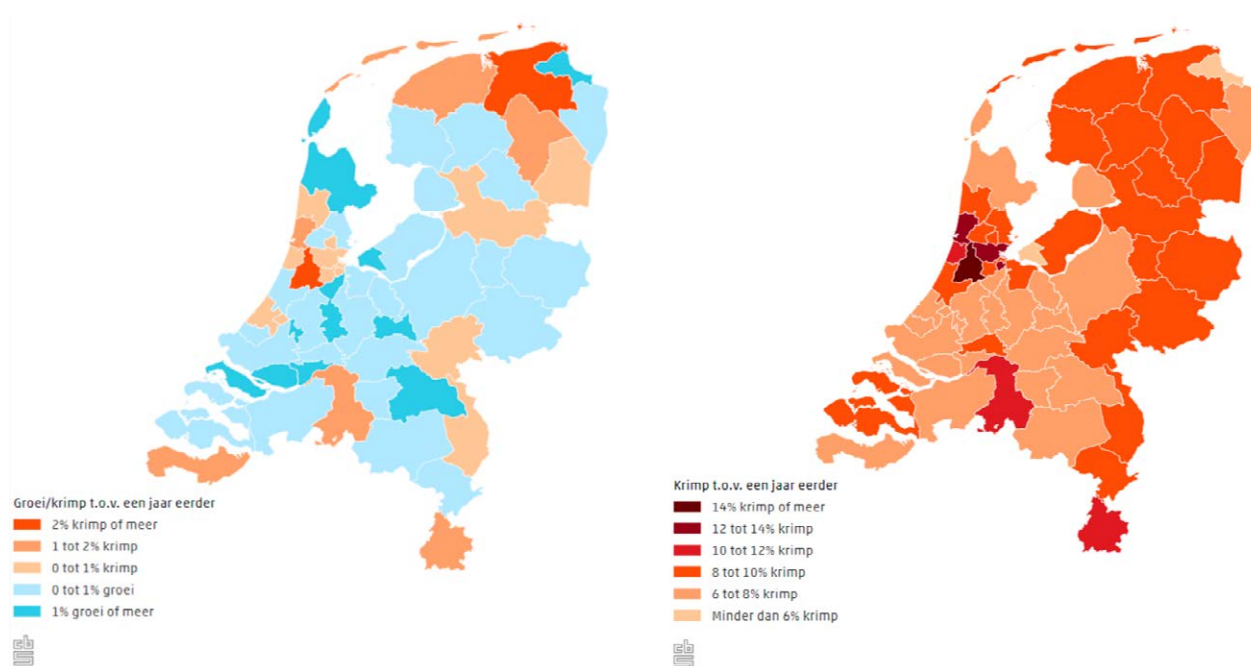
De sterkere economische krimp in Amsterdam lijkt te wijten aan de oververtegenwoordiging van horeca, de zorg (door de coronacrisis werden veel afspraken en operaties uitgesteld), reisbemiddeling en cultuur. Ook heeft Amsterdam last van de sterke daling van het BBP in het tweede kwartaal in Haarlemmermeer (luchtvaart en gerelateerde dienstverlening). Doordat deze sectoren minder sterk zijn vertegenwoordigd in Den Haag, lijkt de economie van Den Haag vooralsnog lichter te worden getroffen door de coronacrisis dan die van Amsterdam.²⁰

19 Zie: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/34/grootste-economische-krimp-eerste-halfjaar-2020-in-haarlemmermeer/kwartaalraming-regionale-economische-groei>

20 Zie naast het CBS onderzoek (zie noot 19), Aalders en Raspe, 2020, *Coronacrisis vergroot economische verschillen tussen regio's*. Rabobank/RaboResearch, 14 september 2020.

De vele overheidsbanen lijken Den Haag beter te beschermen tegen de impact van de coronacrisis, bijvoorbeeld door meer vaste contracten, mogelijkheden tot thuiswerken en de geringere algemene conjunctuurgevoeligheid van de overheidssector. Desalniettemin zijn ook voor Den Haag de gevolgen van de coronacrisis negatief en betekenen ze een abrupte trendbreuk.

FIGUUR 3.3 ECONOMISCHE GROEI NAAR REGIO, EERSTE EN TWEEDE KWARTAAL 2020 TEN OPZICHTE VAN JAAR EERDER

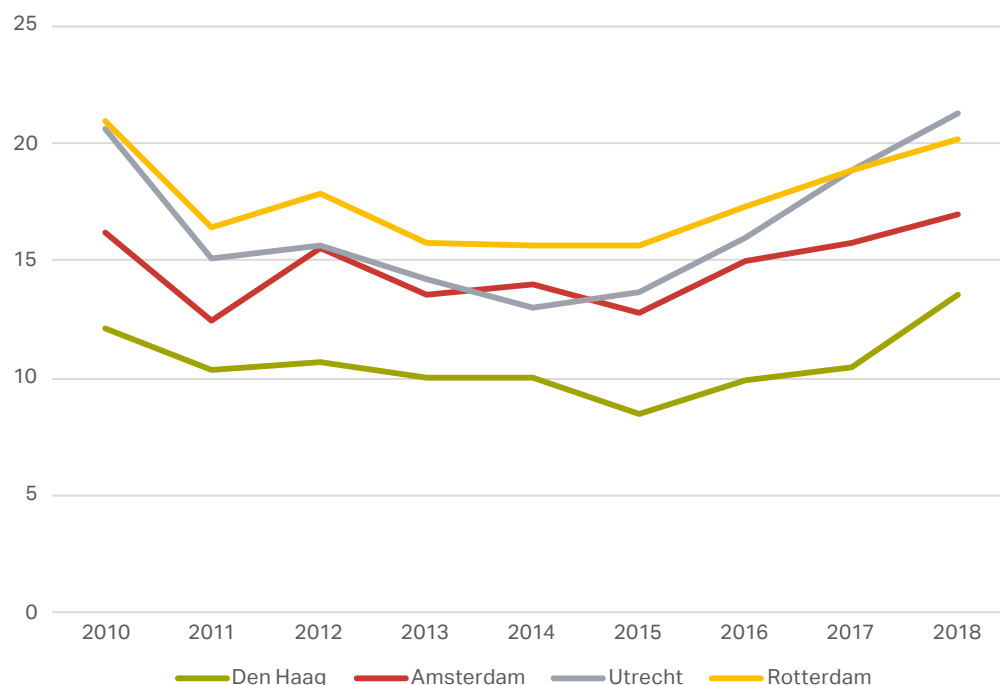
Bron: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/34/grootste-economische-krimp-eerste-halfjaar-2020-in-haarlemmermeer>

- Den Haag kende een sterke daling van het BBP in het tweede kwartaal 2020, net als elders in Nederland, in samenhang met de coronacrisis
- Maar de impact van de coronacrisis op het BBP lijkt in Den Haag iets minder sterk dan in de andere drie grote steden

3.3.2 Groei en krimp en het aandeel bedrijfsvestigingen

Bedrijven en instellingen in Den Haag kenden in de periode 2014-2019 over het algemeen economische groei, maar er zijn natuurlijk bedrijven en instellingen die het minder goed deden en bedrijven die het bovengemiddeld deden. Het CBS levert geen informatie over de verdeling van economische ontwikkeling van bedrijven en instellingen naar regio, maar rapporteert wel het aantal snelgroeiende bedrijven per 1.000 vestigingen naar regio.²¹ Figuur 3.4 laat zien dat Den Haag in 2018 relatief minder snelgroeiende bedrijven heeft dan de andere drie grote steden (zo'n 0,5 procentpunt minder). Wel nam het aandeel tussen 2014 en 2018 toe (met 36%), net zoals voor de andere drie grote steden.

FIGUUR 3.4 AANTAL SNELGROEIENDE BEDRIJVEN PER 1000 VESTIGINGEN, G4 2010-2018

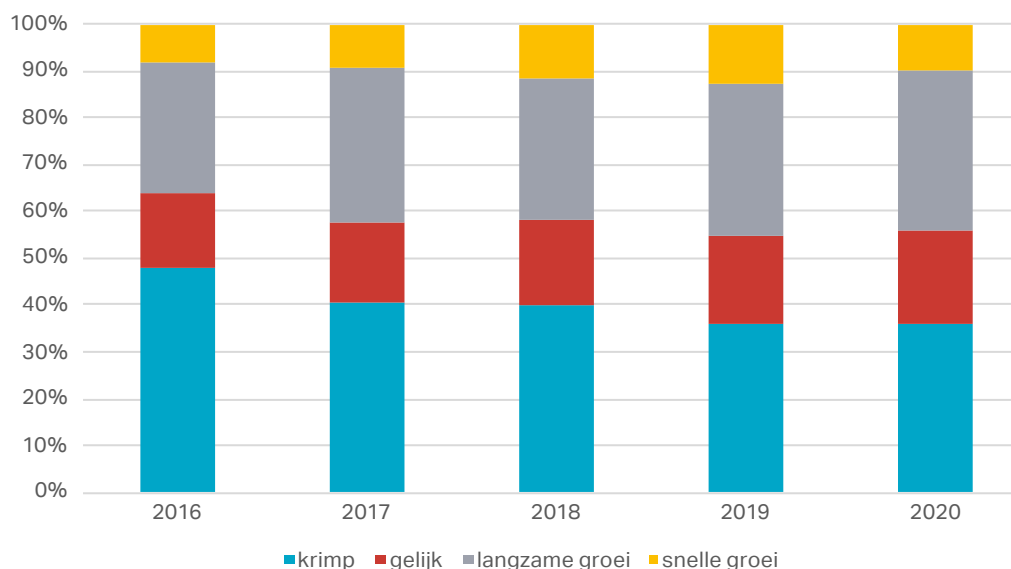
Bron: CBS Lokale Economie / VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

Uit het Werkgelegenheidsregister Haaglanden is recentelijk de verdeling van krimp en groei van bedrijfsvestigingen in Den Haag bekend voor de periode 2016-2020. De informatie over snelle groei betreft een nieuwe, geüpdatete definitie van het CBS.²²

²¹ Snelgroeiende bedrijven zijn volgens de internationale geldende definitie van de OECD alle bedrijven met tien of meer werknemers in het begin van het startjaar met een gemiddelde autonome groei van 20 procent per jaar of meer over een periode van drie jaar, waarbij groei kan worden uitgedrukt in het aantal werknemers en/of de omzet. Elke afzonderlijk gelegen ruimte, terrein of complex van ruimten of terreinen, benut door een bedrijf voor uitoefening van de activiteiten. Ieder bedrijf bestaat uit tenminste één vestiging. Meerdere locaties van een bedrijf binnen één postcodegebied worden als één vestiging beschouwd.

²² Snelle groei betreft een gemiddelde jaarlijkse groei van 10% per jaar of meer, over een periode van drie achtereenvolgende jaren, gemeten aan de hand van het aantal werknemers in een bedrijf. Dit betekent dat er over een periode van drie jaar een totale groei van tenminste 33,1% moet worden behaald. Daarnaast moeten bedrijven aan het begin van de groeiperiode minimaal 10 werknemers hebben en worden bedrijven die zijn opgericht in het startjaar van de groeiperiode niet meegeteld. Een snelgroeiend bedrijf of snelle groeier in jaar t heeft dus in de periode t-3 tot t een groei van tenminste 33,1% behaald, in het jaar t-3 minimaal 10 werknemers en is opgericht vóór het jaar t-3.

FIGUUR 3.5 AANDEEL VESTIGINGEN (MET 10 WERKNEMERS EN MEER) MET KRIMP VAN AANTAL WERKNEMERS, CONSTANT AANTAL WERKNEMERS EN GROEI VAN HET AANTAL WERKNEMERS, DEN HAAG 2016-2020

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden

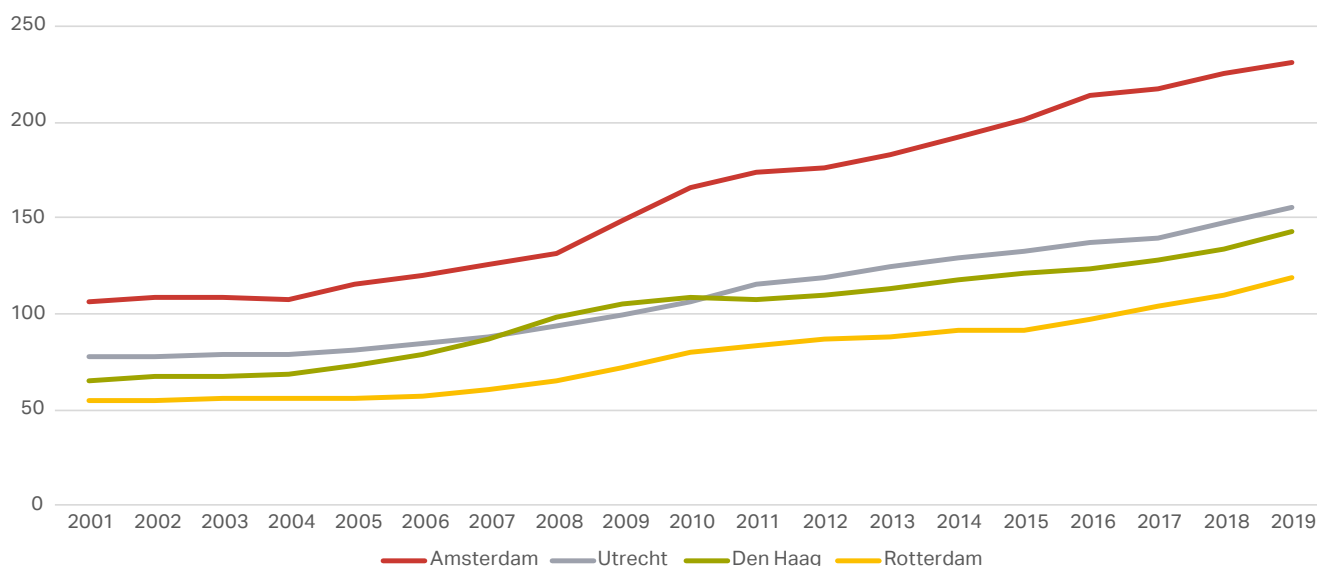
Figuur 3.5 laat zien dat het percentage vestigingen met economische krimp is gedaald in Den Haag tussen 2016 en 2020 en dat het percentage vestigingen met economische groei is gestegen. We zien net als in figuur 3.4 een stijging van het aandeel snelgroeiende vestigingen tussen 2016 en 2018 (aandelen liggen in figuur 3.5 lager vanwege scherpere definitie van snelle groei; zie noot 21 en 22), welke zich voortzet tot in 2019. In 2020 is deze snelle groei echter aan het verminderen (aandeel zakt van 13% naar 10%), als gevolg van de impact van de coronacrisis op de economie in Den Haag. Het aandeel vestigingen met minder sterke groei (1%-33% groei) neemt overigens nog niet af in 2020 maar groeit nog licht (met 1 procentpunt). Ook het aandeel bedrijfsvestigingen met economische krimp is nog niet gedaald in 2020.

- Den Haag kende tussen 2014-2019 een toename van vestigingen met economische groei en een afname van vestigingen met economische krimp
- Den Haag kende minder snelgroeiende bedrijven dan elders in de G4
- In 2020 neemt in Den Haag het aandeel snelgroeiende bedrijven gedurende de coronacrisis af; het aandeel vestigingen met langzame groei en aandeel vestigingen met krimp neemt echter nog niet af

Het aantal (nieuwe) bedrijfsvestigingen is ook een indicatie voor de economische groei dan wel krimp. Dat hoeft geen hele sterke relatie te zijn: minder bedrijven zouden méér kunnen produceren door bedrijfssamenvoegingen; verder zouden de economische *incentives* om bedrijven op te richten juist in economisch zwakkere tijden groter kunnen zijn. Desalniettemin gaan we ervanuit dat in een breed bloeiende economie niet alleen bestaande bedrijven het gemiddeld beter doen (meer toegevoegde waarde creëren), maar er ook meer nieuwe bedrijven worden opgericht dan er opgeheven worden en failliet gaan en het aantal bedrijven zich uitbreidt. We behandelen bedrijvigheid ook als indicatie voor het ondernemingsklimaat (zie hoofdstuk 6 van deze monitor).

Figuur 3.6 laat zien dat het aandeel bedrijfsvestigingen (het aantal bedrijfsvestigingen per 1000 inwoners) in Den Haag tussen 2014 en 2019 gestaag groeide (met 21%). Dit hangt deels samen met de algemene economische groei van het BBP (figuur 3.1), maar ook met het toegenomen aandeel zelfstandigen (zie hoofdstuk 6). Overigens had die groei van het aandeel vestigingen zich al sinds 2005 ingezet en is de groei tussen 2014-2019 niet uitzonderlijk sterk. Wel is in Den Haag het aandeel vestigingen geringer dan in Amsterdam, in zowel de eerste meting in 2001 als in de laatste meting in 2019, maar groter dan in Rotterdam. In hoofdstuk 6 beschrijven we de bedrijvigheid in meer detail (bijvoorbeeld, de verdeling naar bedrijfsgrootte, het aandeel MKB en het aandeel ZZP'ers).

FIGUUR 3.6 AANTAL BEDRIJFSVESTIGINGEN PER 1000 INWONERS 15-74 JAAR, G4 2001-2019

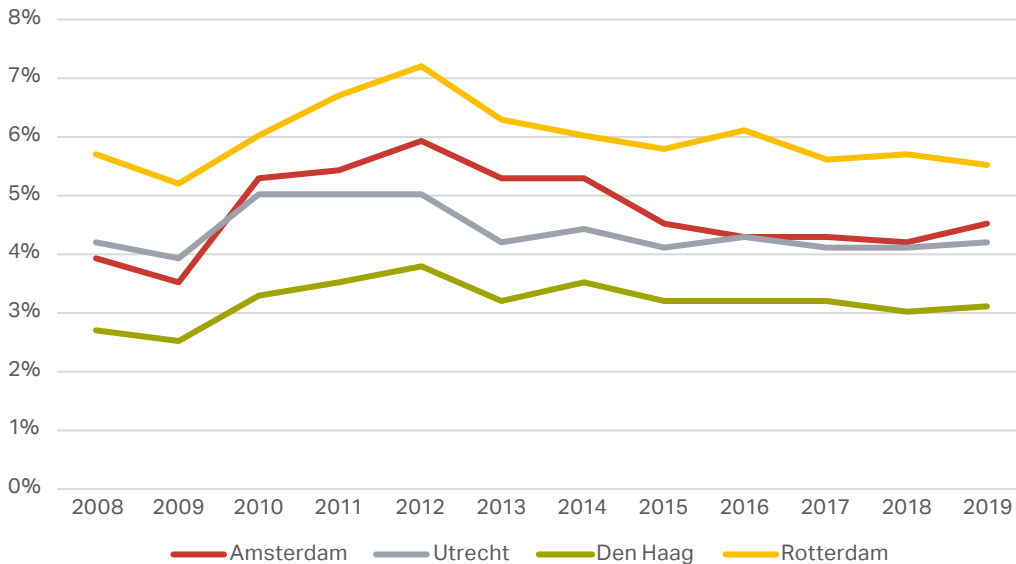

Bron: CBS Lokale Economie / VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- Den Haag kende een toename in het aandeel bedrijfsvestigingen in de periode 2014-2019, net als elders in de G4
- Den Haag kent relatief minder bedrijfsvestigingen dan Amsterdam, maar meer dan Rotterdam

3.3.3 Exporterende bedrijven

In een bloeiende economie wordt er niet alleen binnen Nederland gehandeld, maar vindt er ook veel export naar het buitenland plaats. Als we kijken naar het aandeel exporterende bedrijven per 100 vestigingen (het gaat hier om bedrijven die jaarlijks meer dan 5.000 euro aan goederen exporteren), dan zien we dat Den Haag achterblijft bij de overige drie grote steden (merk op dat het aandeel exporterende bedrijven elders ook laag ligt) en tussen 2014 en 2019 licht is gedaald (van 4% naar 3%; figuur 3.7). Deze stagnatie zien we ook elders in de G4. Het lagere aandeel exporterende bedrijven in Den Haag dan elders in de G4 zou verklaard kunnen worden door een grotere aanwezigheid van de overheidssector.

FIGUUR 3.7 PERCENTAGE EXPORTERENDE VESTIGINGEN, G4 2008-2019

Bron: CBS Lokale Economie / VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- Den Haag kende stagnatie in het aandeel exporterende vestigingen tussen 2014-2019
- Den Haag kent minder exporterende vestigingen dan elders in de G4

SAMENVATTEND

- Den Haag laat economische groei van bedrijven zien tussen 2014-2019:
 - Het BBP, het aandeel vestigingen, banen, en (snel-)groeierende bedrijven nam toe en het aantal bedrijfsvestigingen met krimp af.
 - Maar:
 - De groei in het BBP was zwak en het aandeel exporterende bedrijven nam niet toe;
 - BBP en bedrijvigheid in Den Haag is in het algemeen geringer dan in de andere drie grote steden en de groei in BBP bleef achter;
 - In 2020 daalt de economische groei door de coronacrisis, hoewel het effect ervan minder sterk lijkt voor Den Haag dan voor de andere drie grote steden.

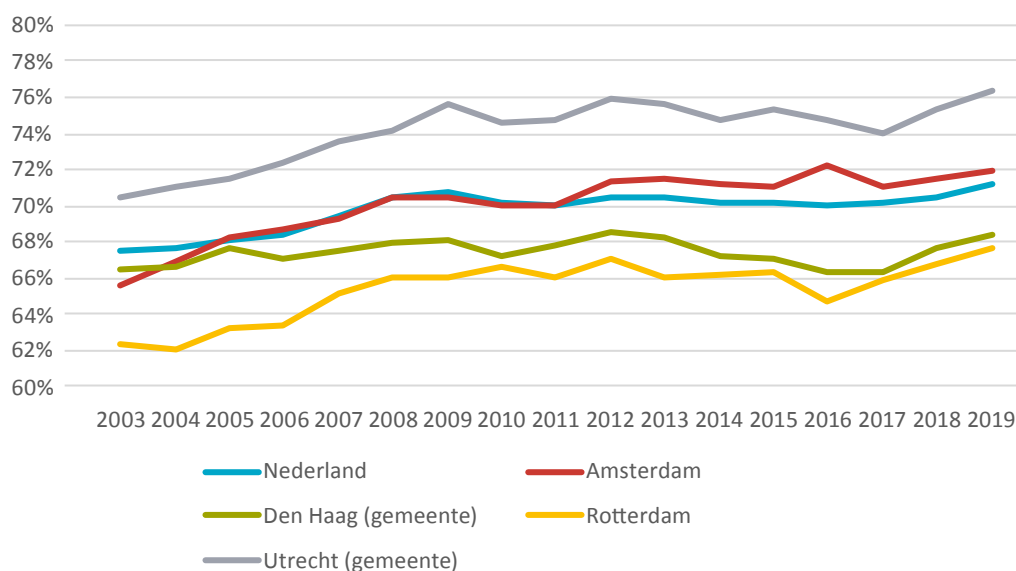
3.4 Werk

Naast en in samenhang met de economische productie van bedrijven wordt de staat van de economie bepaald door de participatie van haar inwoners op de arbeidsmarkt. Vergaat het de bewoners van Den Haag economisch gezien beter of slechter dan de bedrijven in Den Haag? Werken ze steeds vaker of minder vaak en hoe staat het met inactiviteit?

3.4.1 Actieven en inactieven

We beginnen met het laatste, de actieven en inactieven in de bevolking. Het aandeel actieven wordt uitgedrukt door de bruto arbeidsparticipatie, oftewel het aandeel werkenden en werklozen tezamen in de totale bevolking tussen 15 en 75 jaar.²³ Dit staat ook wel bekend als de beroepsbevolking. De inactieven zijn degenen die niet tot de beroepsbevolking worden gerekend, dus niet werkend of werkloos zijn. Ze bestaan bijvoorbeeld uit studerende, gepensioneerden en huisvrouwen/-mannen.

FIGUUR 3.8 BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE (% WERKENDEN EN WERKLOZEN IN BEVOLKING 15 - 75 JAAR), NEDERLAND EN G4 2003-2019

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/statline#/CBS/nl/dataset/83523NED/table?dl=4289C>)

Figuur 3.8 laat zien dat de totale beroepsbevolking in Den Haag tussen 2014 en 2019 vrijwel ongewijzigd is gebleven en slechts licht steeg van 67,2% in 2014 tot 68,4% in 2019 (een groei van 1,8%). Deze stabiliteit zagen we ook eerder, vanaf 2003. Dus nagenoeg twee op de drie mensen in de leeftijdsgroep 15 tot 75 jaar werkt of biedt zich als werkloze aan voor betaald werk. Wel groeide de beroepsbevolking in absolute aantallen, maar omdat de populatie ook toenam en het aantal inactieven net zo hard groeide, is er geen toename in het aandeel van de beroepsbevolking in de populatie.

We zien in 2019 dat de situatie voor Den Haag hetzelfde is als voor Rotterdam, waar ook maar twee op de drie mensen werkt of werkloos is, maar dat in Amsterdam, Utrecht en Nederland

²³ Tot de beroepsbevolking behoren volgens het CBS alle personen van 15 tot en met 74 jaar die werken of officieel werkloos zijn. Het zijn personen die betaald werk hebben (werkzame beroepsbevolking) of om personen die geen betaald werk hebben, maar recent naar betaald werk hebben gezocht (afgelopen 4 weken) en daarvoor direct (binnen 2 weken) beschikbaar zijn (werkloze beroepsbevolking). De leeftijdsgrens van 74 jaar is problematisch bij arbeidsmarktanalyses omdat vele ouderen zich vanwege de lagere pensioenleeftijd zich niet hoeven en kunnen aanbieden. Eerder hanteerde het CBS in haar noemer de populatie tussen 15 en 65 jaar. Overigens geldt ook bij de ondergrens van 15 jaar dat velen tussen 15 en 25 jaar zich niet kunnen aanbieden op de arbeidsmarkt omdat ze schoolgaand zijn of studeren.

als geheel de beroepsbevolking beduidend groter is (resp. 72%, 76% en 71%). De grotere inactiviteit in Den Haag en Rotterdam zou kunnen liggen aan het grotere aandeel lager opgeleiden in de bevolking (zie ook hoofdstuk 5).

Opvallend aan de cijfers is dat Den Haag aanvankelijk achterbleef bij de toename van de beroepsbevolking in Nederland en de andere drie grote steden tussen 2003 en 2010. Vanaf 2010 is de ontwikkeling voor Den Haag dezelfde als in die andere gebieden, namelijk stabiliteit. Dat er geen verdere groei optreedt van de beroepsbevolking voor Den Haag en elders in Nederland is opmerkelijk gegeven de economische groei van bedrijven die hierboven werd geconstateerd. Het betekent dat we er niet in slagen meer mensen op de arbeidsmarkt, werkend of werkzoekend, te krijgen, ook in Den Haag niet.

TABEL 3.1 BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE (% WERKENDEN EN WERKLOZEN OP BEVOLKING 15-75 JAAR), NEDERLAND EN G4 KWARTALEN 2019-2020

	2019 Q1	2019 Q2	2019 Q3	2019 Q4	2020 Q1	2020 Q2
Nederland	71,0%	71,1%	71,3%	71,4%	71,3%	70,5%
Amsterdam	72,2%	72,0%	72,0%	71,8%	72,4%	71,4%
Den Haag	68,4%	68,4%	68,9%	67,9%	68,2%	67,1%
Rotterdam	67,9%	66,9%	67,6%	68,3%	67,2%	65,9%
Utrecht	76,0%	76,8%	75,9%	76,6%	76,5%	75,5%

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83523NED/table?dl=4289C>)

Als we ons focussen op de meest recente ontwikkelingen, de kwartaalcijfers voor 2019 en 2020 (zie tabel 3.1), dan zien we dat de coronacrisis in het eerste kwartaal van 2020 nog geen impact heeft op de bruto arbeidsparticipatie in Nederland en de G4 (2020 Q1 nagenoeg gelijk aan 2019 Q1), maar wel in het tweede kwartaal van 2020. In dat kwartaal daalt in Nederland als geheel en in de G4, inclusief Den Haag, de bruto arbeidsparticipatie ten opzichte van een jaar eerder (2019 Q2) en ten opzichte van een kwartaal eerder. Voor Den Haag gaat het om een daling ten opzichte van eerste kwartaal van 2020 van bijna een procentpunt (68,2% naar 67,1%). Elders in de G4 is die daling nog wat sterker. Zo'n verandering in de bruto arbeidsparticipatie tussen de twee kwartalen zagen we niet in 2019.

- Den Haag kende geen verandering in de grootte van beroepsbevolking tussen 2014-2019
- Den Haag kent een kleinere beroepsbevolking dan Amsterdam, Utrecht en Nederland als geheel
- Den Haag kent net als elders in de G4 en Nederland in het tweede kwartaal van 2020 een daling van het aandeel actieven (en stijging van het aandeel inactieven)

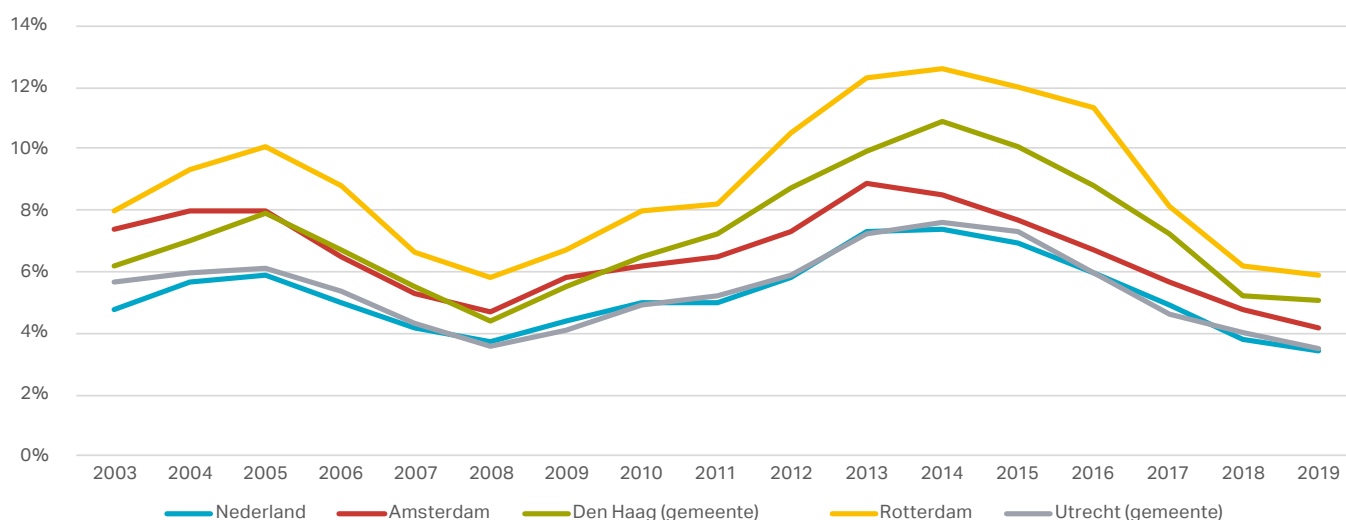
3.4.2 Werkenden en werklozen

Ondanks de stabiliteit in de grootte van de beroepsbevolking, veranderde de samenstelling van de beroepsbevolking naar werkstatus wel sterk (figuur 3.9). Na een sterke stijging van de werkloosheid van 4% werklozen in 2008 tot 11% werklozen in 2014, zien we een sterk dalende werkloosheid in Den Haag tot 5% werklozen in 2019 en een navenant sterke stijging van het aandeel werkenden in de beroepsbevolking (van 89% in 2008 tot 95% in 2019).²⁴ Globaal genomen is de ontwikkeling voor heel Nederland en de andere drie grote steden dezelfde en lijkt deze dus conjunctureel van aard, maar is de toename tot 2014 en de afname erna sterker

24 Dit betreft een toename van 275.000 werkenden in Den Haag in 2008 tot 288.000 werkenden in 2019.

in Den Haag en Rotterdam dan elders.²⁵ Ook zien we dat het aandeel werklozen in Den Haag en Rotterdam — ondanks convergentie na 2014 — stelselmatig boven dat van Amsterdam en Utrecht ligt (in 2019 in Den Haag 5,1%, Rotterdam 5,9%, Amsterdam 4,2% en Utrecht 3,5%). Dat lijken kleine verschillen, maar relatief gaat het om een om een 46% hoger werkloosheidsrisico in Den Haag dan Utrecht en een 21% hoger risico dan in Amsterdam. De hogere werkloosheid in Den Haag en Rotterdam lijkt samen te hangen met het groter aandeel laag opgeleiden in de bevolking in deze steden.

FIGUUR 3.9 WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE (WERKLOZEN ALS AANDEEL VAN DE BEROEPSBEVOLKING), NEDERLAND EN G4 2003-2019

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/statline#/CBS/nl/dataset/83523NED/table?dl=4289C>)

Overigens lijkt de gunstige ontwikkeling naar dalende werkloosheid haar einde te krijgen met de coronacrisis (tabel 3.2). Zo zien we overal, ook in Den Haag, een stijging van de werkloosheid tussen het eerste en tweede kwartaal van 2020, daar waar de werkloosheid juist daalde tussen die kwartalen in 2019. Die stijging is aanzienlijk: voor Den Haag betreft een toename met 0,8 procentpunt.

TABEL 3.2. WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE, NEDERLAND EN G4 LAATSTE ZES KWARTALEN 2019-2020

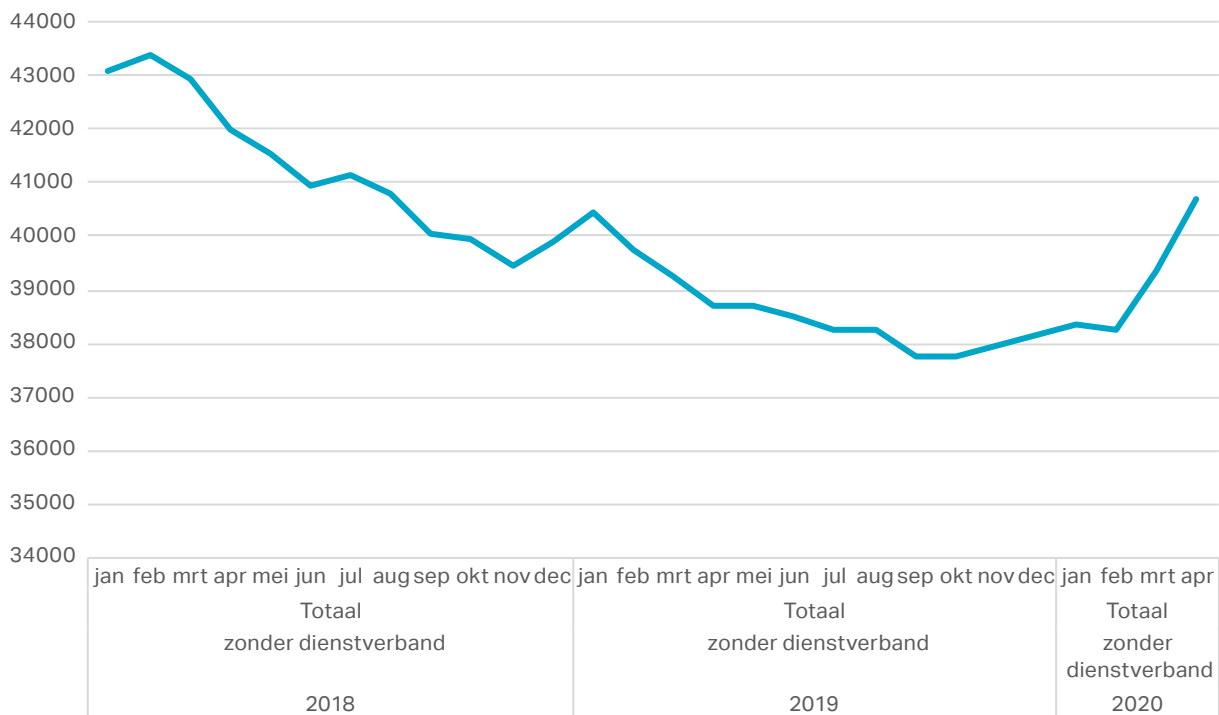
	2019 Q1	2019 Q2	2019 Q3	2019 Q4	2020 Q1	2020 Q2
Nederland	3,7%	3,3%	3,2%	3,3%	3,3%	3,8%
Amsterdam	4,4%	4,3%	4,1%	4,1%	3,7%	4,8%
Den Haag	6,0%	4,4%	4,7%	5,1%	4,5%	5,2%
Rotterdam	6,6%	5,4%	5,3%	6,3%	4,7%	5,3%
Utrecht	4,1%	3,5%	3,4%	2,9%	3,3%	3,5%

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/statline#/CBS/nl/dataset/83523NED/table?dl=4289C>)

²⁵ Overigens is er geen één-op-één verband met de conjunctuur: de werkloosheid kan bijvoorbeeld bij laagconjunctuur ook pas gaan stijgen als werkzoekenden kans zien op het vinden van een baan.

De stijging in werkloosheid in Den Haag in 2020 zien we ook terug aan cijfers over het aantal geregistreerde werkzoekenden zonder dienstverband (figuur 3.10). Nam het aantal werkzoekenden zonder dienstverband nog sterk af tussen 2018 en begin 2020, vanaf februari 2020 nam ze sterk toe.

FIGUUR 3.10 AANTAL WERKZOEKENDEN (ZONDER DIENSTVERBAND), DEN HAAG 2018-2020

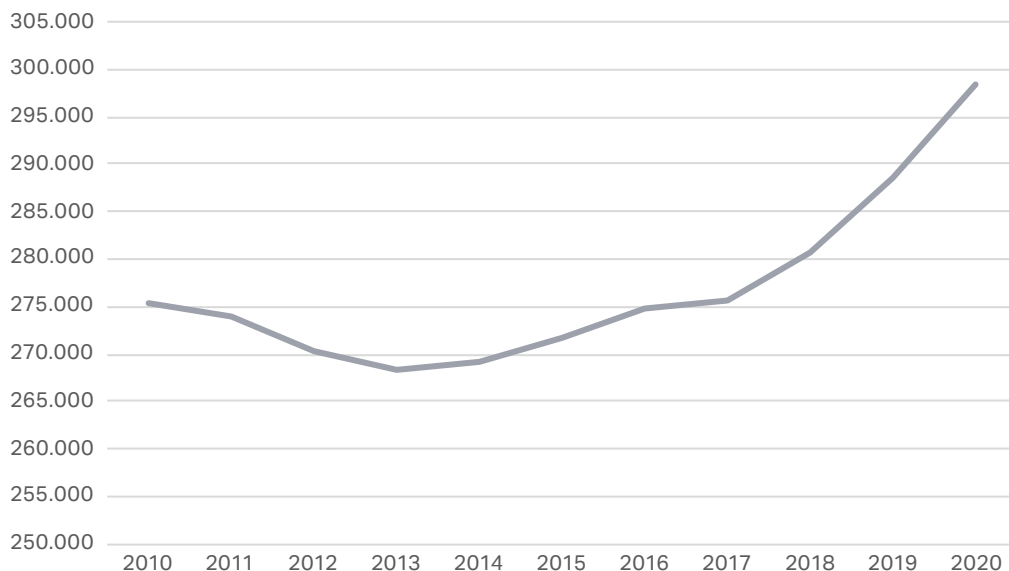
Bron: open data UWV (9-10-2020)

- Den Haag kende tussen 2014-2019 sterk dalende werkloosheid, net als elders in de G4
- Den Haag en Rotterdam kennen hogere werkloosheid dan elders in de G4
- Den Haag kent net als elders stijgende werkloosheid in het tweede kwartaal van 2020

3.4.3 Banen

Hoewel het aantal werkenden en banen sterk met elkaar samenhangen kunnen er ook verschillen zijn: sommige werkenden hebben meerdere banen en banen in een gebied kunnen ook worden uitgevoerd door werkenden buiten het woongebied. We kijken daarom naast naar cijfers over werkenden en werklozen naar het aantal en aandeel banen in Den Haag en elders.

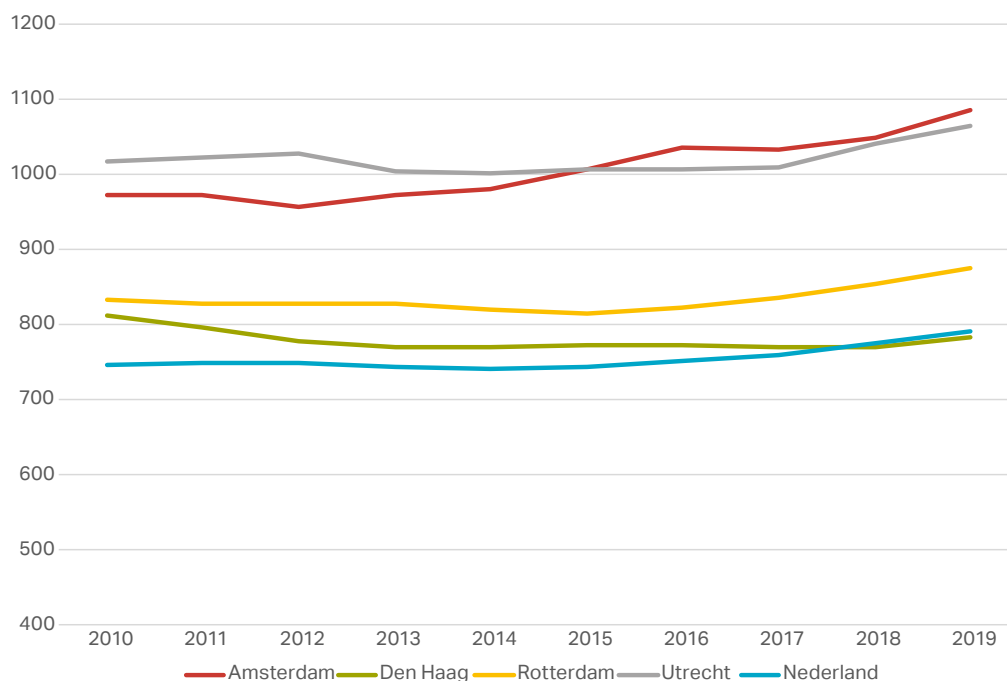
Onderstaande figuur (figuur 3.11) laat, net als bij werkenden, een sterke toename zien in de werkgelegenheid afgemeten aan het aantal banen in Den Haag tussen 2014 en 2019. Waren er in 2014 nog 269.000 banen in Den Haag, vijf jaar later in 2019 zijn dat 289.000 banen, een groei van 20.000 banen. In 2020 groeide dit door naar 298.000 banen.

FIGUUR 3.11 AANTAL BANEN, DEN HAAG 2010-2020

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden / DHIC (<https://denhaag.incijfers.nl>)

Echter, relatief ten opzichte van veranderingen in de bevolkingsgrootte is de groei in het aandeel banen gering (figuur 3.12). Waren er in 2014 nog 772 banen per 1.000 inwoners in Den Haag tussen 15-64 jaar, in 2019 waren dat er 785. Dat is een zwakke stijging (1,7%). Over een langere periode bezien (2010-2019) is het beeld eerder stabiliteit dan een toename. De boven geconstateerde toename in het aantal banen komt aldus in een ander daglicht te staan en lijkt met name aan bevolkingsgroei te liggen.

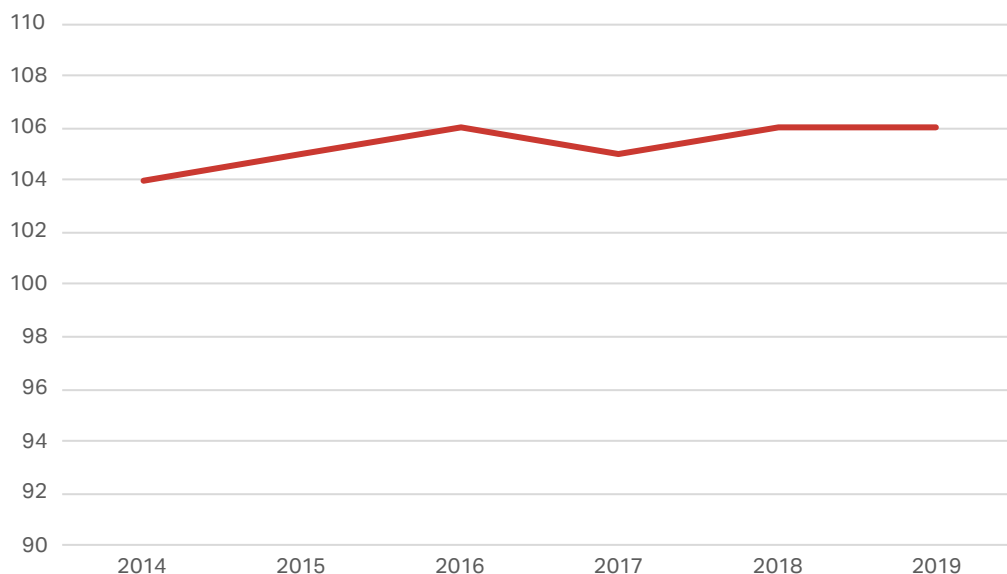
Verder valt op dat van de vier grote steden Den Haag het geringste aandeel banen per persoon heeft. Dat verschil was al groot in 2014 en lijkt eerder iets te groeien door de sterkere toename in het aandeel banen elders in de G4. Was het aandeel banen in Amsterdam in 2014 nog 27% groter dan in Den Haag (982 versus 772 banen per 1000 inwoners), in 2019 was dat aandeel 38% groter (1.087 banen versus 785 banen per 1000 inwoners). Er zijn dus weliswaar relatief meer werkenden in de Haagse populatie tussen 2014 en 2019 bijgekomen en het aantal banen is gestegen, maar de 'dichtheid' van banen – het aantal banen per inwoner — is niet of slechts amper toegenomen.

FIGUUR 3.12 AANTAL BANEN PER 1.000 INWONERS (15-64 JAAR), NEDERLAND EN G4 2010-2019

Bron: VNG / (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

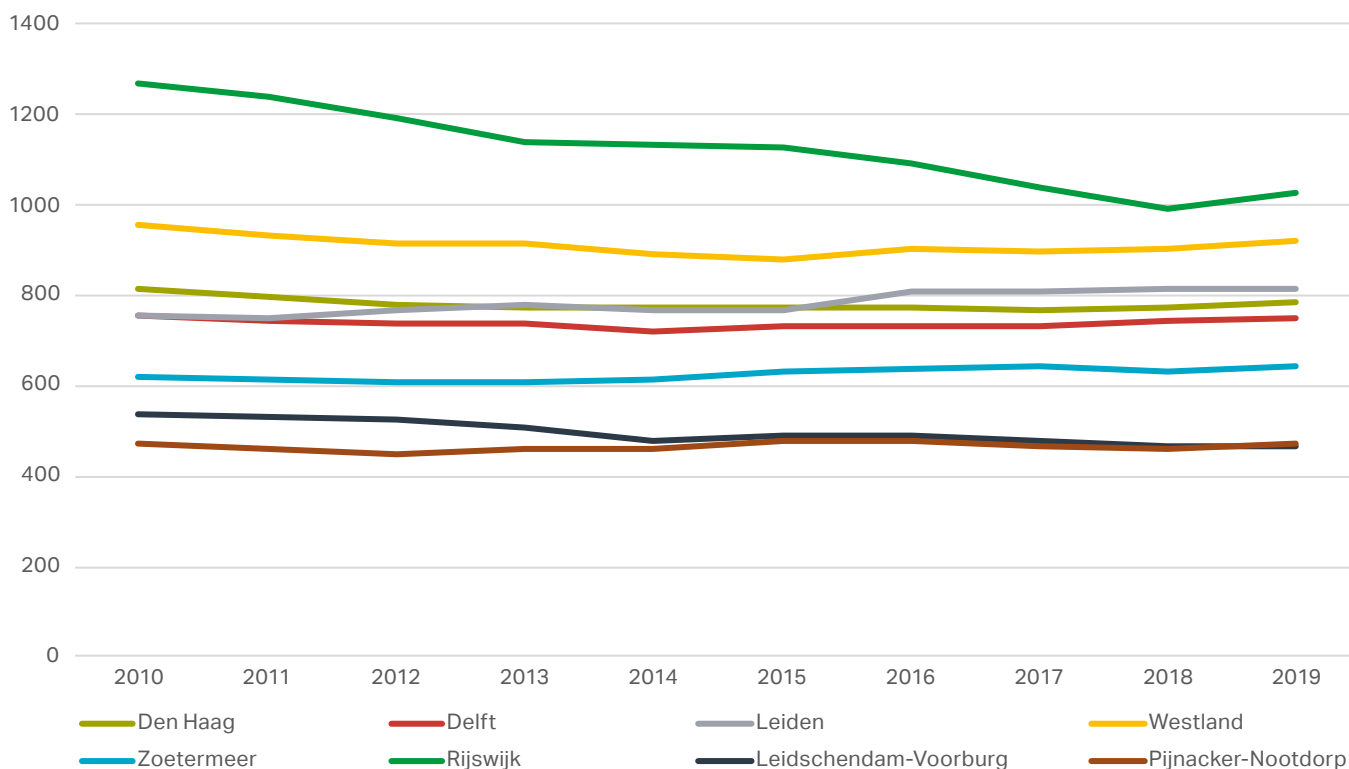
Een nadere indicator voor de werkgelegenheid is de zogenaamde arbeidsmarktbalans (kernindicator uit de Economische Visie). Deze balans geeft de verhouding weer tussen het aantal banen en de omvang van de beroepsbevolking binnen de gemeente. Idealiter is de balans 100 en zijn er voldoende banen voor de beroepsbevolking, bij waarden onder de 100 zijn er te weinig banen om de beroepsbevolking volledig aan het werk te krijgen en bij waarden boven de 100 zijn er meer banen dan mensen in de beroepsbevolking. De arbeidsmarktbalans van Den Haag naderde in 2013 de evenwichtslijn van 100, maar steeg in 2014 naar 104 om daarna tot 2019 op dat niveau te blijven (figuur 3.13). Den Haag kent aldus in 2019 een gespannen arbeidsmarkt met meer banen dan mensen in de beroepsbevolking.

FIGUUR 3.13. AANTAL BANEN PER 100 PERSONEN IN DE BEROEPSBEVOLKING (ARBEIDSMARKTBALANS), DEN HAAG 2014-2019

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden en CBS, bewerking PSO

In de regio Haaglanden heeft Den Haag een belangrijke functie wat betreft werkgelegenheid. Het aantal banen is door de omvang van Den Haag natuurlijk groter dan van omliggende gemeenten zoals Delft, Leiden, Leidschendam/Voorburg, Pijnacker-Nootdorp, Rijswijk, Westland en Zoetermeer. Per inwoner heeft Rijswijk de meeste banen, daarna het Westland, Leiden en Den Haag (figuur 3.14). Zoetermeer, Leidschendam-Voorburg en Pijnacker/Nootdorp kennen door hun woonfunctie daarentegen een geringer aantal banen per inwoner. Deze binnen-regionale verschillen zijn sinds 2010 amper veranderd, met uitzondering van Rijswijk dat een sterke afname liet zien in de banendichtheid. Den Haag doet het wat betreft banen dus heel gemiddeld in de regio.

FIGUUR 3.14 AANTAL BANEN PER 1.000 INWONERS (15-64 JAAR), REGIO HAAGLANDEN 2010-2019

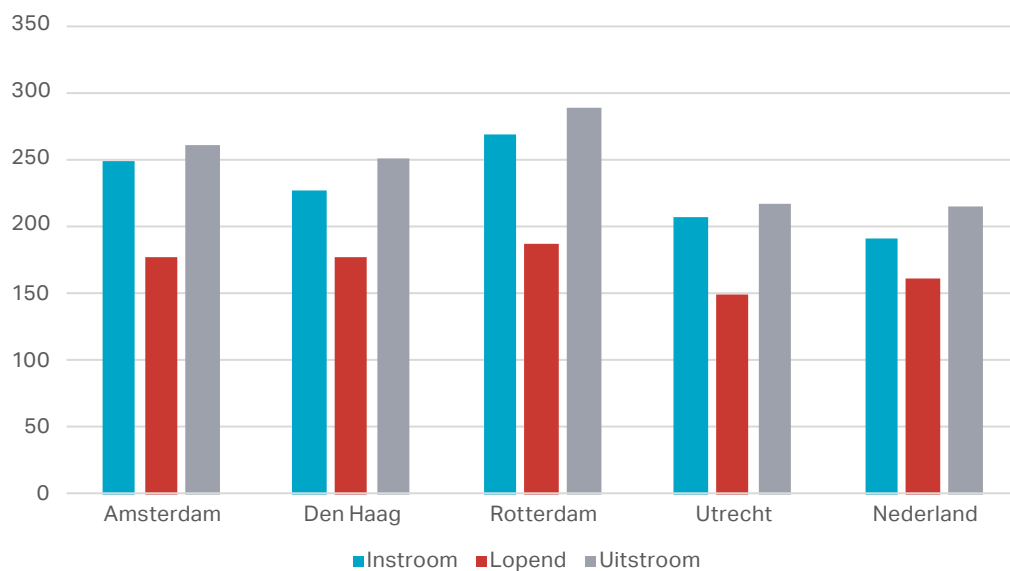
Bron: CBS / VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- Den Haag kende tussen 2014-2019 vrijwel geen verandering in het aandeel banen
- Den Haag kent een geringer aandeel banen dan elders in de G4
- In de regio Haaglanden doet Den Haag het gemiddeld wat betreft het aandeel banen

3.4.4 Dynamiek

Achter de standcijfers over werkloosheid schuilt, zoals boven al gesuggereerd, dynamiek. Onderstaande figuur (figuur 3.15) laat zien dat in 2019 een groot aantal personen in een WW-uitkering stroomt en ook weer uitstroomt. We zien voor Den Haag een zelfde beeld als voor de andere drie grote steden en geheel Nederland: iets minder instroom in WW dan uitstroom uit WW. De instroom, uitstroom en lopende cijfers voor Den Haag zijn vergelijkbaar met Amsterdam en Rotterdam, maar hoger dan Utrecht en Nederland als geheel. Dit is in overeenkomst met de hogere werkloosheidscijfers voor Den Haag, Amsterdam en Rotterdam dan voor Utrecht en Nederland als geheel (vgl. figuur 3.9).

FIGUUR 3.15 IN- EN UITSTROOM UIT WW-UITKERING PER 10.000 INWONERS (AANTALLEN), NEDERLAND EN G4 2019

Bron: UWV Werkbedrijf / VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- Den Haag kent relatief meer mensen in een WW-uitkering dan Utrecht en Nederland als geheel, en net zoveel als in Amsterdam en Rotterdam
- Er stromen in Den Haag in 2019 meer mensen uit WW dan er instromen, net als elders in de G4

SAMENVATTEND

- Den Haag kende een sterk dalende werkloosheid en meer werkenden tussen 2014-2019
- Maar:
 - De werkloosheid in Den Haag is nog altijd hoger dan in Utrecht en Amsterdam;
 - Het aandeel inactieven in de bevolking nam vrijwel niet af in Den Haag en is groter dan Utrecht en Amsterdam;
 - Het aandeel banen in de bevolking in Den Haag is lager dan in de rest van de G4 en nam amper toe;
 - In het tweede kwartaal van 2020 neemt de werkloosheid en het aandeel inactieven toe in Den Haag, net als elders in de G4.

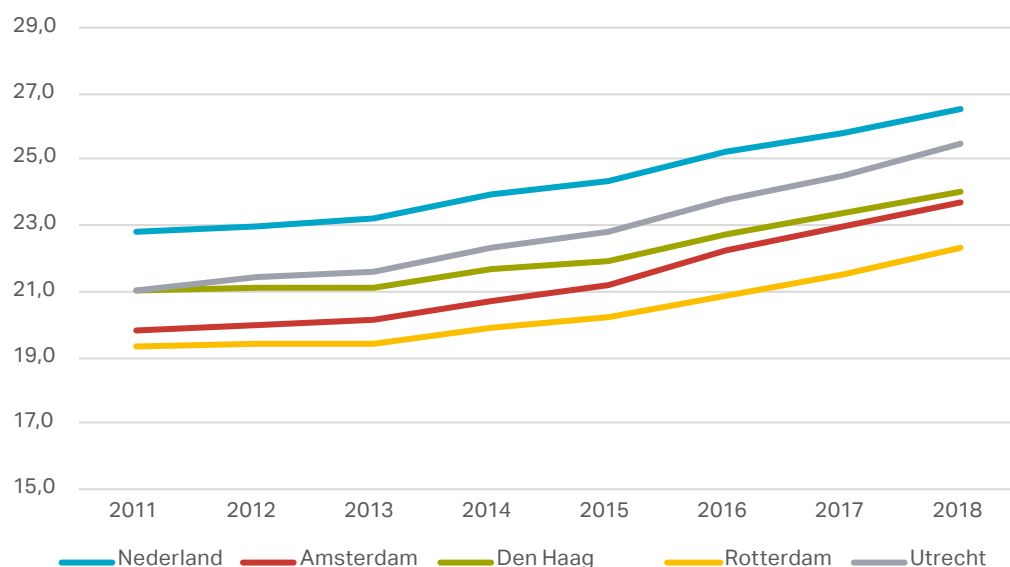
3.5 Inkomen en vermogen

Naast het hebben van werk, is het hebben van een goed inkomen een indicatie voor de welvaart en het welzijn van mensen. Deze hangen natuurlijk samen, maar niet perfect: binnen de groep werkenden zijn er aanzienlijke verschillen in inkomen en dit geldt, in mindere mate, ook voor niet-werkenden.²⁶

3.5.1 Mediaan inkomen van huishoudens

Gaan inwoners van Den Haag er gemiddeld op vooruit in inkomen? Dat ligt voor de hand gegeven het gestegen aandeel werkenden in de populatie (zie 3.3). Om de vraag te beantwoorden kijken we naar het mediane, gestandaardiseerde, besteedbare inkomen van huishoudens (in duizenden euro's; huishoudens).²⁷ Deze cijfers zijn inclusief studenten.²⁸

FIGUUR 3.16. MEDIAAN (GESTANDAARDISEERD) BESTEEDBAAR INKOMEN HUISHOUDENS (IN 1.000 EURO'S)

Bron: CBS, Statline, <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/84639NED/table?dl=2BEF8>

²⁶ Het zou mooi zijn indien naast inkomen ook de opvattingen van mensen over de algemene economische ontwikkeling en de financiële situatie van het eigen huishouden — het zogenaamde consumentenvertrouwen — zou kunnen worden gemeten naar gemeente, echter is dit alleen op een betrouwbare manier beschikbaar op provincieniveau.

²⁷ Het besteedbaar inkomen bestaat uit het bruto-inkomen verminderd met betaalde inkomensoverdrachten, premies inkomensverzekeringen, premies ziektekostenverzekeringen en belastingen op inkomen en vermogen. Het gestandaardiseerd besteedbaar inkomen is het besteedbaar inkomen gecorrigeerd voor verschillen in grootte en samenstelling van het huishouden. Deze correctie vindt plaats met behulp van equivalentiefactoren. In de equivalentiefactor komen de schaalvoordelen tot uitdrukking die het gevolg zijn van het voeren van een gemeenschappelijke huishouding. Met behulp van de equivalentiefactoren worden alle inkomens herleid tot het inkomen van een éénpersoonshuishouden. Op deze wijze is het welvaartsniveau van verschillende typen huishoudens onderling vergelijkbaar gemaakt. Het mediane inkomen is gelijk aan het middelste bedrag (50%-punt in de verdeling) wanneer de inkomens van alle huishoudens van laag naar hoog worden gerangschikt. Ze is minder gevoelig voor uitschieters dan het gemiddelde inkomen.

²⁸ Kijken we naar de mediane inkomens exclusief studenten dan liggen die wat hoger als gevolg van de lagere inkomens van studenten. De trends zijn echter hetzelfde als in figuur 3.16 en de gemeentever verschillen ook, zij het dat Utrecht zonder studenten een nog hogere positie inneemt.

Figuur 3.16 laat zien dat het mediane gestandaardiseerde (besteedbare) inkomen van huishoudens in Den Haag tussen 2014 en 2019 is gestegen met 11% en dat het mediane inkomen in 2018 boven dat van Rotterdam ligt, maar onder dat van Utrecht en Nederland als geheel (het is vergelijkbaar met dat van Amsterdam).²⁹ Het gaat de inwoners van Den Haag dus gemiddeld goed, maar wel iets minder goed dan in heel Nederland en dan in Utrecht.³⁰

- In Den Haag is tussen 2014 en 2019 het mediaan besteedbaar huishoudinkomen gestegen
- Den Haag kent in 2018 een lager mediaan besteedbaar huishoudinkomen dan Utrecht, maar hoger dan Rotterdam

3.5.2 Inkomensverdeling

De in het algemeen gunstige ontwikkeling in het besteedbare huishoudinkomen in Den Haag laat onverlet dat er scheefheid in inkomens bestaat en in de ontwikkeling ervan tussen inkomensgroepen. Het CBS rapporteert over de inkomensverdeling naar regio, echter is dit alleen een regio-Nederland vergelijking en niet een beschrijving van de exacte inkomensverdeling per regio. Die cijfers laten zien dat het eerste, rijkste inkomensdeciël een relatief groter aandeel inneemt in Den Haag dan in Nederland als geheel (met een factor 1,5), net als het geval is voor de drie andere grote steden (in Utrecht is dit zelfs een factor 2; zie tabel 3.3). Dit betekent dat de inkomensongelijkheid in de G4 groter is dan in heel Nederland (de rijkste inkomensgroep heeft relatief meer van de 'koek').³¹ Het armste inkomensdeciël heeft overigens bijna net zoveel van de 'inkomenskoek' als de rest van Nederland.

29 Deze cijfers zijn nog ongecorrigeerd voor prijsveranderingen (inflatie of deflatie). Over de voor prijsveranderingen gecorrigeerde (gestandaardiseerde) inkomens – die ook wel te boek staat als de koopkrachtontwikkeling -- rapporteert het CBS niet naar regio, met uitzondering van een rapportage uit 2017 (CBS 2018: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/46/koopkracht-neemt-vooral-toe-in-kinderrijke-gemeenten>). Daarin is te zien dat wanneer rekening wordt gehouden met de inflatie tussen 2016 en 2017, Den Haag tussen die jaren een stijging van de koopkracht laat zien met 0,6%. Vóór de inflatiecorrectie is de stijging 3,1% (mediaan van 23,4 in 2017 en 22,7 in 2016; zie figuur 3.16). Dat betekent dat we de groei in het besteedbare inkomen van mensen overschatten als we geen rekening houden met inflatie. Met hoeveel is onduidelijk omdat hier zoals gezegd de gegevens voor andere jaren ontbreken. Overigens geldt dat in dezelfde mate voor de andere grote steden. De inflatie wordt immers landelijk berekend. De inflatie verstoort aldus de gerapporteerde verschillen in mediaan inkomen tussen de G4 niet.

30 Veranderingen in het mediane (gestandaardiseerde) huishoudinkomen hangen samen met de economische groei (BBP), bijvoorbeeld doordat er hogere lonen worden uitbetaald in hoogconjunctuur, maar hangen niet perfect samen. Zo kunnen door CAO afspraken lonen stijgen terwijl de conjunctuur dalende is, of er hoogconjunctuur zijn terwijl de lonen niet stijgen. Naast de loonstijgingen, kunnen ook prijsveranderingen (inflatie/deflatie) de samenhang doen afnemen.

31 Dit blijkt ook uit interne rapportage van het CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2019, *Statistische Trends 2019, Ongelijkheid in inkomen en vermogen*).

TABEL 3.3 AANDEEL INKOMENSDECIELN IN G4 TEN OPZICHTE VAN HEEL NEDERLAND, 2018

Inkomensdeciël										
	1e	2e	3e	4e	5e	6e	7e	8e	9e	10e
Nederland	10%	10%	10%	10%	10%	10%	10%	10%	10%	10%
Amsterdam	18%	13%	9%	9%	8%	7%	7%	7%	8%	13%
Den Haag	15%	14%	10%	9%	9%	8%	8%	8%	8%	11%
Rotterdam	16%	16%	11%	10%	9%	8%	8%	7%	8%	8%
Utrecht	20%	10%	8%	8%	8%	8%	8%	9%	11%	12%

Noot: Standaardisatie inkomensdecielen voor heel Nederland

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84639NED/table?ts=1604318769069>)

Over de tijd bezien, tussen 2011 en 2018, is deze inkomensverdeling in Den Haag en de andere drie grote steden onveranderd gebleven (tabel 3.4). Dat wordt hier weergegeven voor het rijkste eerste inkomensdeciël en het armste tiende inkomensdeciël.

TABEL 3.4 AANDEEL EERSTE EN TIENDE INKOMENSDECIEL IN G4 TEN OPZICHTE VAN HEEL NEDERLAND, 2011-2018

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
<i>1e deciel</i>								
Amsterdam	20%	19%	20%	19%	19%	19%	18%	18%
Den Haag	15%	15%	15%	15%	15%	16%	15%	15%
Rotterdam	17%	17%	17%	17%	16%	17%	16%	16%
Utrecht	22%	22%	21%	22%	21%	21%	21%	20%
<i>10e deciel</i>								
Amsterdam	11%	12%	12%	12%	12%	13%	13%	13%
Den Haag	11%	11%	11%	11%	11%	11%	11%	11%
Rotterdam	7%	7%	7%	7%	8%	8%	8%	8%
Utrecht	11%	11%	12%	12%	12%	12%	12%	12%

Noot: Standaardisatie inkomensdecielen voor heel Nederland

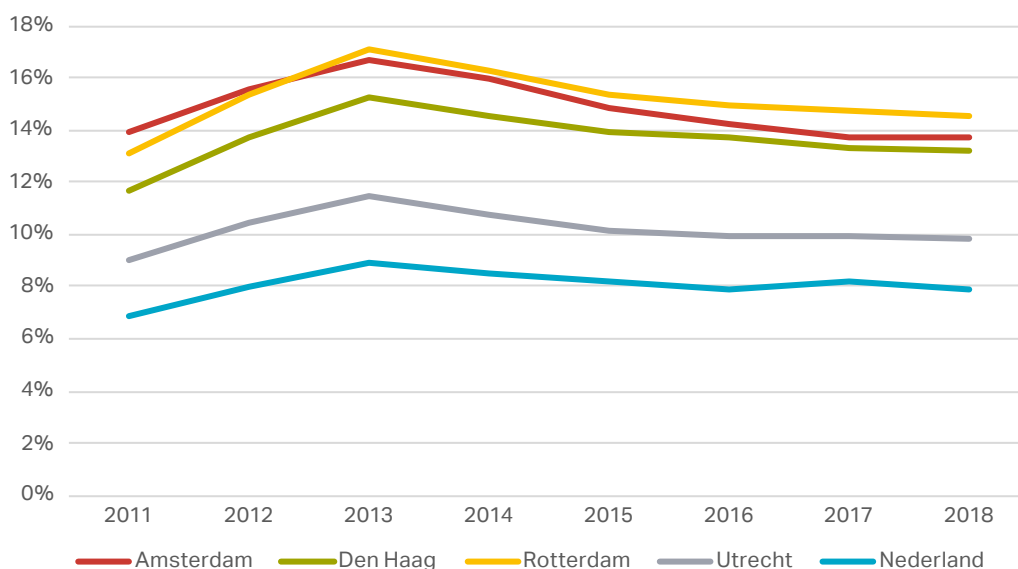
Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84639NED/table?ts=1604318769069>)

- In Den Haag en de andere drie grote steden is het rijkste deel van de bevolking rijker wat betreft haar aandeel in het huishoudinkomen dan in de rest van Nederland
- Tussen 2014 en 2018 is dat onveranderd gebleven

3.5.3 Aandeel lage inkomens

Naast de verdeling van de 'inkomenskoek' (hoeveel krijgen rijkere en armen daarvan?), is het de vraag hoeveel rijkere en armen er in de populatie überhaupt zijn. Het CBS rapporteert het aandeel lage inkomens naar regio en periode.³² We zien in figuur 3.17 dat het aandeel huishoudens dat tenminste één jaar lang een laag inkomen heeft licht is afgenomen in Den Haag – net als elders in de G4 – van 15% in 2014 naar 13% in 2018 (afname van 13%). We zien verder dat Den Haag relatief een groter aandeel huishoudens met een laag inkomen heeft dan heel Nederland en Utrecht (in 2020 respectievelijk 13%, 10% en 8%), maar wel iets minder dan Amsterdam (14%) en Rotterdam (15%).

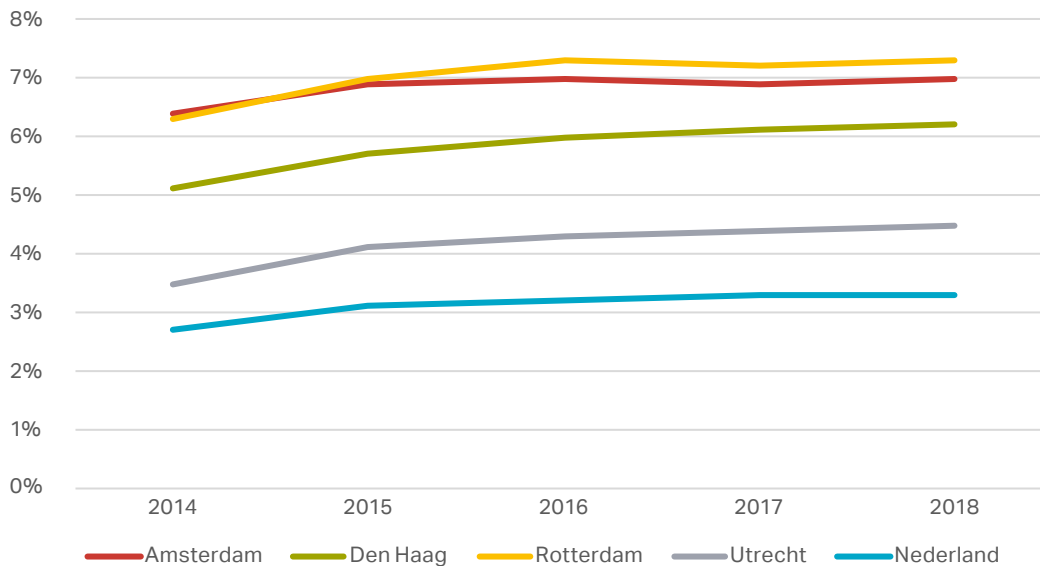
FIGUUR 3.17 AANDEEL HUISHOUDENS MET TENMINSTE 1 JAAR LAAG INKOMEN, NEDERLAND EN G4 2011-2018

Bron: CBS Inkomens / VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

Den Haag steekt eveneens ongunstiger af ten opzichte van Nederland en Utrecht als het gaat om het aandeel huishoudens met tenminste vier jaar lang een laag inkomen (figuur 3.18). Dit aandeel is in Den Haag in 2018 twee keer zo hoog als voor heel Nederland (6,2% versus 3,3%) en een factor 1,4 zo sterk als in Utrecht (aandeel 4,5%). Maar ze doet het iets beter in dit opzicht dan Amsterdam en Rotterdam die allebei een procentpunt hoger scoren hierop. We zien wel, net als elders, een lichte stijging van het aandeel huishoudens met tenminste vier jaar een laag inkomen in Den Haag tussen 2014 (5,1%) en 2018 (6,2%; stijging is relatief sterk met 22%, maar absoluut klein; één procentpunt).

³² Om te bepalen of een huishouden een laag inkomen heeft, wordt het besteedbaar inkomen van een huishouden (exclusief gebonden overdrachten zoals huursubsidie/huurtoeslag) omgerekend tot het gestandaardiseerde inkomen. Vervolgens wordt dit gestandaardiseerde inkomen (met het prijsindexcijfer voor de gezinsconsumptie) herleid naar het prijspeil in 2000. Het resulterende gestandaardiseerde en gedefleerde inkomen is laag wanneer het minder is dan 9.250 euro. Deze grens komt ongeveer overeen met de koopkracht van een bijstandsuitkering voor een alleenstaande in 1979, toen deze op zijn hoogst was.

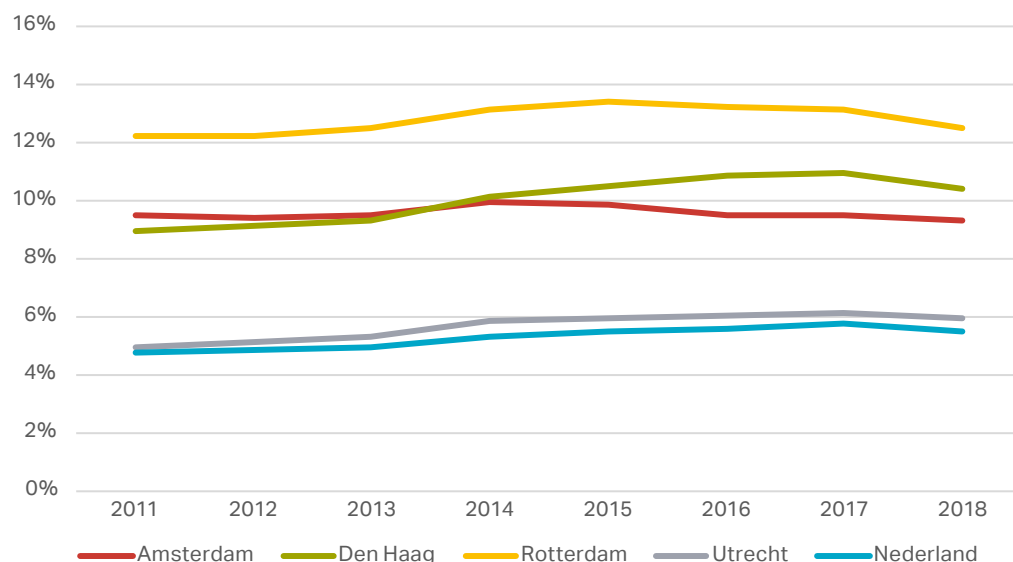
FIGUUR 3.18 AANDEEL HUISHOUDENS MET TENMINSTE 4 JAAR LAAG INKOMEN, NEDERLAND EN G4 2014-2018

Bron: CBS Inkomens / VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- Den Haag kende een lichte daling in het aandeel inkomens met tenminste 1 jaar laag inkomen maar een lichte stijging in het aandeel inkomens met tenminste 4 jaar een laag inkomen tussen 2014-2018
- Den Haag heeft meer lage inkomens dan Utrecht, maar minder dan Rotterdam en Amsterdam

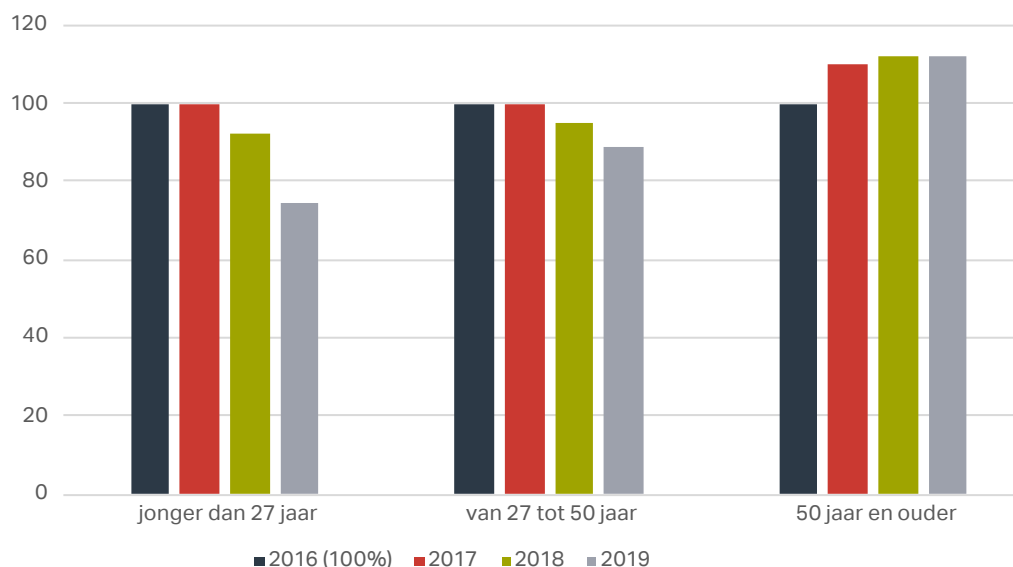
3.5.4 Bijstand

Een andere maat voor de verdeling van inkomens is het aandeel huishoudens met een bijstandsuitkering. Deze maat overlapt sterk met het aandeel lage inkomens, maar niet perfect omdat onder lage inkomens ook veel huishoudens te vinden zijn die geen aanspraak maken op een bijstandsuitkering, bijvoorbeeld werkende armen. We zien in figuur 3.19 dat in 2018 in Den Haag 10,4% van de huishoudens een bijstandsuitkering heeft (waar het aandeel lage inkomens 13% bedraagt). Wederom zien we dat Den Haag gunstiger scoort dan Rotterdam (13%) op deze indicator en ongunstiger dan Utrecht (6%). Vergeleken met Amsterdam (9,3%) is het verschil klein. In de periode 2014-2018 is er geen noemenswaardige verandering te zien in het aandeel bijstandsontvangers, noch in Den Haag noch elders (ze steeg slechts 3% voor Den Haag). Dit is in lijn met het stabiele aandeel inactieven in de bevolking in Den Haag (zie 3.3).

FIGUUR 3.19 AANDEEL HUISHOUDENS MET EEN BIJSTANDSUITKERING, NEDERLAND EN G4 2011-2018

Bron: CBS Participatiewet / VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

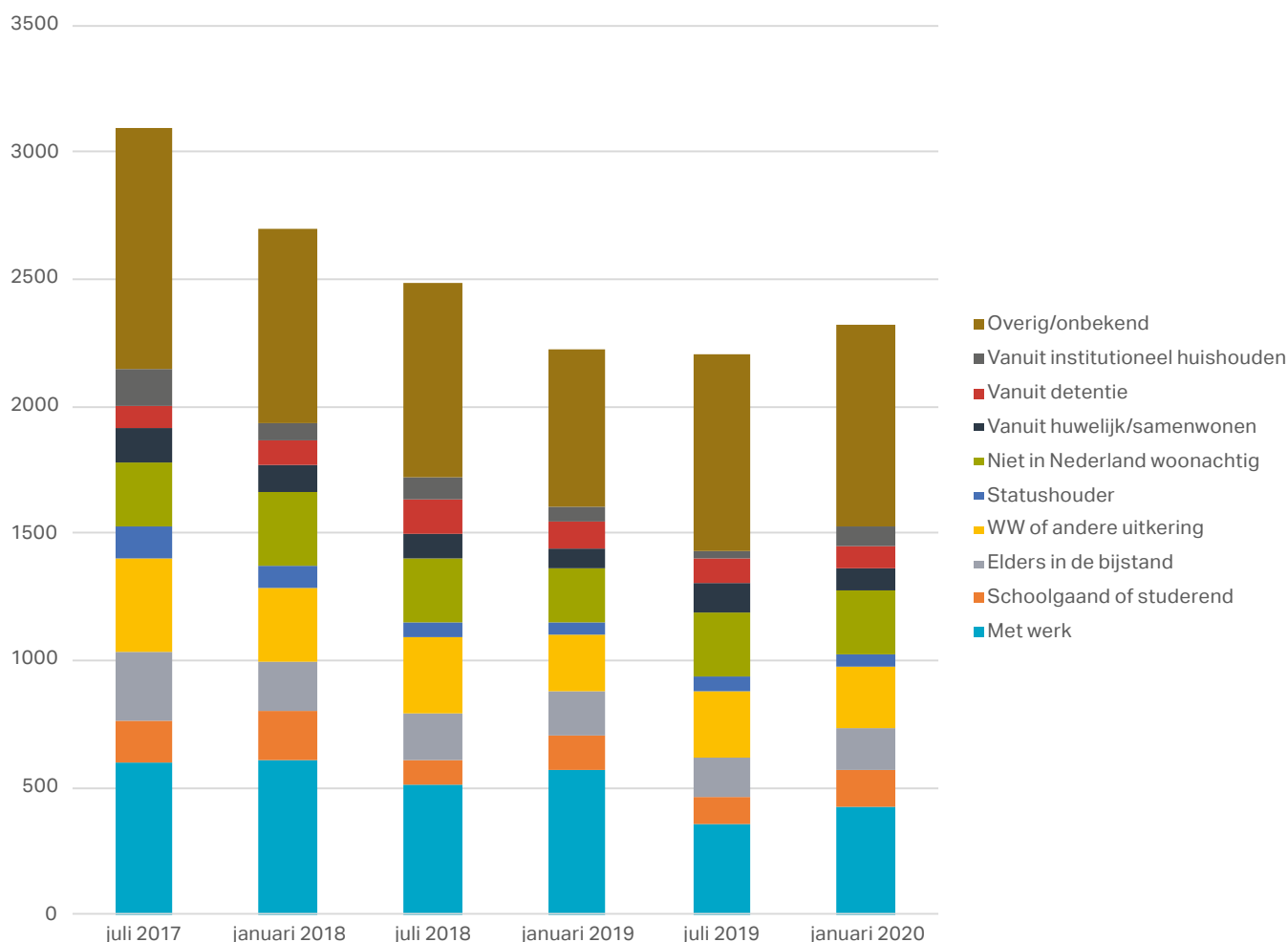
Onder deze trend van een stabiel aandeel bijstandsontvangers schuilen echter wel specifieke ontwikkelingen. Zo nam het aantal met een bijstandsuitkering duidelijk af onder jongeren tot 27 jaar en onder personen tussen 27 en 50 jaar, maar nam ze toe onder de groep van 50 jaar en ouder tussen 2016 en 2019 (figuur 3.20). Die ontwikkelingen liggen niet aan bevolkingsontwikkelingen: het aandeel jongeren in de populatie bleef vrijwel stabiel in Den Haag en het aandeel 50 plussers nam maar licht toe (DHIC, 2020).

FIGUUR 3.20 ONTWIKKELING AANTAL BIJSTANDSUITKERINGEN NAAR LEEFTIJDGROEP (INDEX 2016=100), DEN HAAG 2016-2019

Bron: Factsheet Werk en Inkomen, dienst SZW

Ook is er dynamiek door in- en uitstroom uit de bijstand. De instroom in de bijstand in Den Haag is in totaal met 890 personen afgenomen tussen juli 2017 en juli 2019 van 3.090 naar 2.200 personen, een afname met 29% (figuur 3.21). In januari 2020 nam de instroom echter weer toe. De uitstroom uit de bijstand een jaar na peildatum juli 2017 (tot juli 2018 stroomden 5.480 personen van de 29.280 personen die in juli 2017 in bijstand zaten uit; zie figuur 3.22) was beduidend hoger dan de instroom op dat moment (2480 instroom; vgl. figuur 3.21). Dat geldt ook als we juli 2018 als peildatum nemen en kijken naar de situatie in juli 2019 (4.570 uitstroom versus 2.200 instroom). We zien overigens dat mensen om diverse redenen in de bijstand kunnen stromen: werkloosheid, WW-einde en immigratie zijn de meest voorkomende redenen.³³ Opname van betaald werk is wederom de meest voorkomende bekende reden voor uitstroom uit de bijstand.

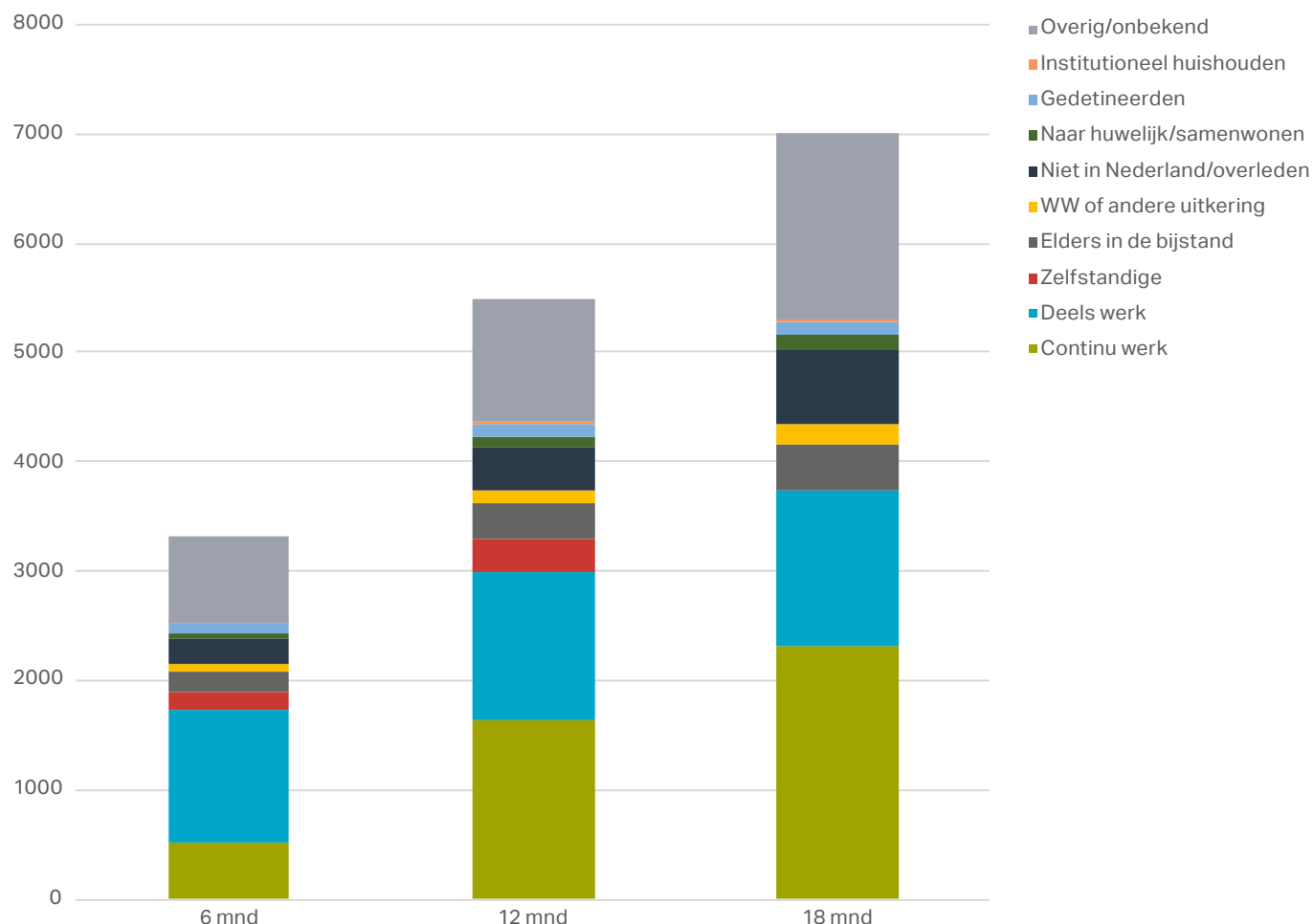
FIGUUR 3.21. INSTROOM IN BIJSTAND EN SITUATIE HALF-JAAR VOOR INSTROOM (AANTALLEN), DEN HAAG 2017-2020

Bron: CBS (https://dashboards.cbs.nl/v2/bijstandsmonitor_den_haag/)

³³ Van de mensen die van werk in bijstand stroomden in Den Haag, betreft het overgrote deel (zo'n 65%) personen met een flexibele arbeidsrelatie, 16% betreft personen met een vast contract en 19% betreft personen die zelfstandige zijn. Dit is gedurende de 2017-2019 periode amper veranderd (https://dashboards.cbs.nl/v2/bijstandsmonitor_den_haag/).

FIGUUR 3.22. UITSTROOM UIT BIJSTAND EN SITUATIE NA UITSTROOM VAN PERSONEN DIE OP 1 JULI 2017 IN DE BIJSTAND ZITTEN (AANTALLEN; N=29.280), DEN HAAG

Bron: CBS (https://dashboards.cbs.nl/v2/bijstandsmonitor_den_haag/)

- Den Haag kende een stabiel aandeel mensen met een bijstandsuitkering in de periode 2014-2019
- Den Haag kent minder personen in de bijstand dan Rotterdam, maar meer dan Utrecht
- Wel zijn de ontwikkelingen in Den Haag verschillend per leeftijdsgroep: een afname onder personen tot 50 jaar en een toename van personen ouder dan 50 jaar
- De instroom in de bijstand nam in de Haag tussen 2017 en 2019 af, maar tussen 2019 en 2020 toe

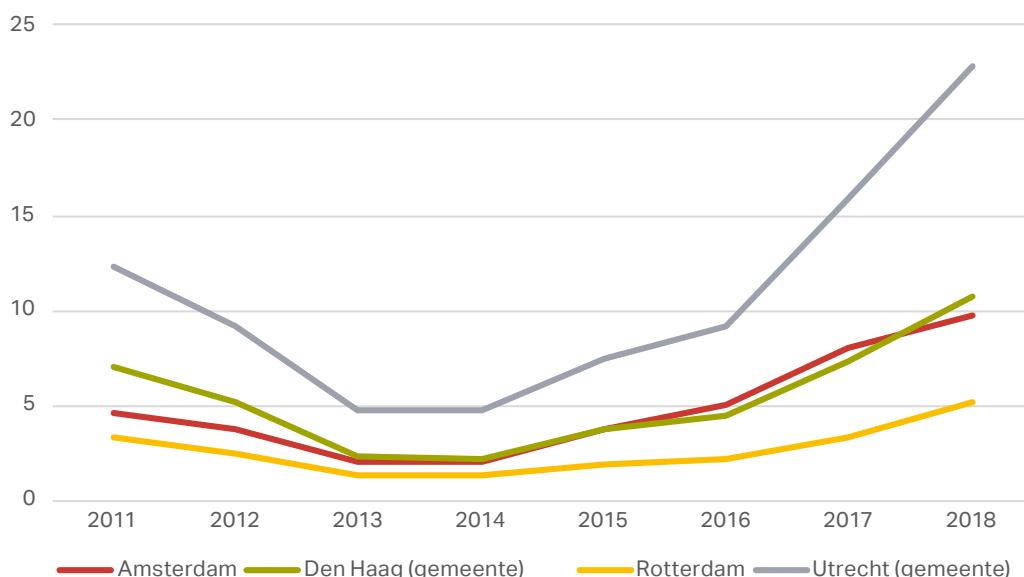
3.5.5 Vermogen van huishoudens

Over de vermogens van huishoudens naar gemeente bestaat slechts één openbare statistiek van het CBS: het mediane vermogen van huishoudens naar regio.³⁴ Deze is nog verder gespecificeerd naar al dan niet woningbezit.

³⁴ Wel is er een interne rapportage van het CBS over vermogensongelijkheid naar regio. Die blijkt groter in de G4 (steden niet nader gespecificeerd) dan elders in Nederland (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2019, *Statistische Trends 2019, Ongelijkheid in inkomen en vermogen*).

Kijken we naar het mediane vermogen van huishoudens (exclusief studenten; figuur 3.23), dan zien we dat Den Haag in de G4 een middenpositie inneemt samen met Amsterdam, terwijl in Utrecht huishoudens aanzienlijk meer en in Rotterdam huishoudens aanzienlijk minder vermogen hebben.³⁵ Dit is in overeenstemming met het beeld dat we zagen voor werk en inkomen.³⁶ Het mediane vermogen van Haagse huishoudens in 2018 is een half keer zo groot als dat van de Utrechtse huishoudens, maar wel twee zo groot als dat van Rotterdamse huishoudens. Over de tijd heen zien we hetzelfde beeld voor de G4: tussen 2011 en 2014 een daling van het mediane vermogen en vanaf 2014 tot en met 2018 een sterke stijging (voor Den Haag bijna een verviervoudiging). Die stijging was het sterkst in Utrecht.

FIGUUR 3.23 MEDIAAN VERMOGEN HUISHOUDENS (EX-STUDENTEN; X 1.000 EURO), G4 2011-2018

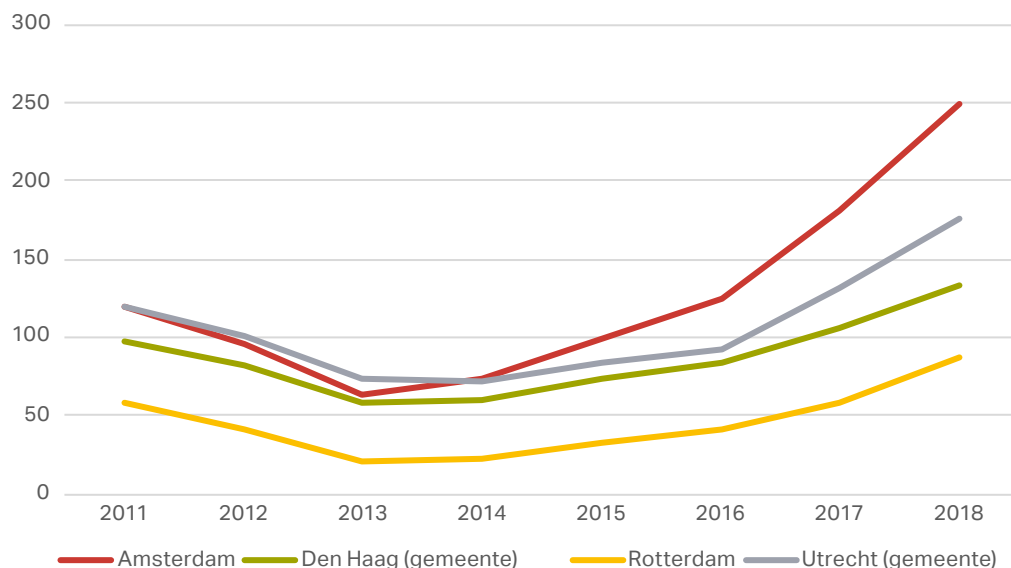

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/70072ned/table?ts=1601548867541>)

De stijging in vermogen is ook te zien bij woningbezitters in Den Haag en elders (figuur 3.24). Echter, niet Utrecht maar Amsterdam vertoont de sterkste stijging, terwijl Den Haag wederom een middenpositie inneemt. De sterke stijging voor Amsterdam laat zich verklaren door de gespannen woningmarkt aldaar. Vanwege de hogere vermogens van woningbezitters dan van alle huishoudens, stellen deze veranderingen in absolute zin natuurlijk wel een veel grotere stijging van het huishoudvermogen voor. Tussen 2014 en 2018 hebben Haagse woningbezitters (huishoudens met woningbezit) hun mediane vermogen zien stijgen van 60,400 euro naar 133,900 euro, terwijl dat voor alle Haagse huishoudens gezamenlijk (woning en niet-woning bezitters) een stijging was van 2,200 euro naar 10,800 euro. Met dit soort ongelijkheden houden we ons hieronder ook bezig.

³⁵ Vermogen is het saldo van bezittingen en schulden. Bezittingen worden gevormd door bank- en spaartegoeden, effecten, de eigen woning, overig onroerend goed, ondernemingsvermogen, aanmerkelijk belang en de overige bezittingen. De schulden omvatten onder meer schulden ten behoeve van een eigen woning en consumptief krediet.

³⁶ We rapporteren de gegevens voor Nederland niet omdat de Nederlandse populatie gemiddeld ouder is en bekend is dat met leeftijd het vermogen sterk stijgt.

FIGUUR 3.24 MEDIAAN VERMOGEN WONINGBEZITTERS (EX-STUDENTEN; X 1.000 EURO), G4 2011-2018

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/70072ned/table?ts=1601548867541>)

- Den Haag kende tussen 2014-2019 een sterke stijging van het mediane vermogen
- Den Haag kent een lager mediaan vermogen dan Utrecht, maar hoger dan Rotterdam
- In absolute zin stegen met name de vermogens van woningbezitters in Den Haag

SAMENVATTEND

- Tussen 2014-2019 steeg in Den Haag het mediane inkomen en vermogen van huishoudens (met name van woningbezitters) aanzienlijk en nam het aandeel huishoudens met kortstondig laag inkomen licht af
- Maar:
 - Het aandeel huishoudens met een langdurig laag inkomen en het aandeel personen met een bijstandsuitkering is vrijwel gelijk gebleven;
 - Den Haag kent een lager mediaan besteedbaar huishoudinkomen en vermogen dan Utrecht (en wat woningvermogen betreft ook vergeleken met Amsterdam) en meer lage inkomens en bijstandsontvangers.

3.6 Verdeling van werk en inkomen naar achtergrondkenmerken

Hoewel het in het algemeen vrij goed gaat op de arbeidsmarkt in Den Haag vanaf 2014 tot de coronacrisis – er wordt meer gewerkt, de werkloosheid daalt, er wordt meer verdiend en er wordt meer vermogen opgebouwd – is het de vraag of iedereen van deze ontwikkeling in gelijke mate profiteert. De Economische Visie voor Den Haag heeft hieromtrent een duidelijke ambitie geformuleerd, namelijk brede economische bloei. Dat wil zeggen, een bloeiende economie waarvan iedereen profiteert.

We zagen hierboven al een aantal voorbeelden dat niet iedereen in gelijke mate heeft geprofiteerd van de welvaartsgroei. Zo is het aandeel inactieven in de bevolking gelijk gebleven in de periode 2014-2019 in Den Haag en betraden bepaalde groepen de arbeidsmarkt niet. Daarnaast constateerden we inkomens- en vermogensongelijkheid en bleek dat het vermogen van woningbezitters veel sterker steeg dan van alle huishoudens in Den Haag. De vraag is echter niet simpel of iedereen profiteert van economische welvaart ja of nee, maar hoe groot de verschillen zijn en naar welke kenmerken. In principe zijn er – zoals onderzoek naar sociale ongelijkheid in algemene zin heeft laten zien – heel veel mogelijke bepalers van het hebben van veel of weinig schaarse goederen. We focussen ons op de belangrijkste bepalers, voor welke gegevens voor Den Haag beschikbaar zijn (opleidingsniveau, geslacht, leeftijd, migratieachtergrond en de wijk), en op de uitkomsten werkloosheid, bruto arbeidsparticipatie en het hebben van een bijstandsuitkering.

3.6.1 Werkloosheid naar achtergrondkenmerken

Tabel 3.5 laat zien dat de algemene trend naar dalende werkloosheid die voor Den Haag tussen 2014 en 2019 voor Den Haag is geconstateerd (en die hieronder nog te zien is onder “totaal personen”), ten goede is gekomen aan groepen die een achterstandpositie op de arbeidsmarkt hadden (en hebben) zoals lager opgeleiden, niet-westerse migranten en jongeren. Om nog specifiek te zijn: meer dan ten goede. Zo daalde de werkloosheid onder lager opgeleiden (personen met een hoogst behaalde onderwijsniveau van basisonderwijs, vmbo, eerste 3 jaar havo/vwo) acht procentpunten, terwijl die onder hoger opgeleiden (personen met een hoogst behaalde onderwijsniveau van hbo of wo) drie procentpunten daalde. Hoewel in beide groepen de werkloosheid zich halveerde, gaat het bij de lager opgeleiden om een absoluut gezien veel sterkere daling. Als gevolg hiervan zijn in 2019 de verschillen in werkloosheid tussen lager en hoger opgeleiden geringer dan in 2014 (resp. 6 en 11 procentpunten). Dus, er kan inderdaad gezegd worden dat lager opgeleiden sterker hebben geprofiteerd van dalende werkloosheid dan hoger opgeleiden. Dit laat zich bijvoorbeeld verklaren doordat lager opgeleiden vaker de flexibele schil op de arbeidsmarkt vormen. Bij laagconjunctuur verliezen lager opgeleiden hierdoor eerder hun baan dan hoger opgeleiden, maar bij hoogconjunctuur – zoals tussen 2014 en 2019 – vinden lager opgeleiden ook weer sneller werk.

Ook jongeren (hier 15-25 jaar) en niet-westerse migranten profiteerden meer van de dalende werkloosheid dan hun referentiegroepen van respectievelijk ouderen en autochtonen. Voor vrouwen zou men dat ook kunnen zeggen, maar de verschillen in werkloosheid met mannen waren in 2014 reeds zwak. Wel blijft het zo dat de genoemde kwetsbare groepen een aanzienlijke achterstand houden op de arbeidsmarkt wat betreft de kansen op het vinden van betaald werk.

TABEL 3.5 WERKLOOSHEID (%) NAAR ACHTERGRONDKENMERKEN, DEN HAAG 2014-2019

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Totaal personen	10,9%	10,1%	8,8%	7,2%	5,2%	5,1%
Geslacht: mannen	10,6%	9,9 %	8,2%	6,8%	5,3%	5,1%
Geslacht: vrouwen	11,3%	10,3%	9,6%	7,6%	5,1%	5,0%
Leeftijd: 15 tot 25 jaar	19,4%	16,0%	16,7%	13,8%	10,0%	9,8%
Leeftijd: 25 tot 45 jaar	9,6%	8,6%	6,9%	5,8%	4,0%	4,0%
Leeftijd: 45 tot 75 jaar	9,6%	9,8%	8,3%	6,5%	5,1%	4,6%
Migratieachtergrond: Nederland	6,9%	6,2%	6,0%	5,1%	3,6%	3,4%
Migratieachtergrond: westers	9,1%	9,5%	8,5%	6,1%	5,3%	4,8%
Migratieachtergrond: niet-westers	17,8%	16,2%	13,3%	11,0%	7,4%	7,5%
Onderwijsniveau: laag onderwijs	17,1%	17,6%	14,7%	12,1%	9,9%	8,8%
Onderwijsniveau: middelbaar onderwijs	12,4%	12,1%	10,2%	8,4%	5,5%	5,7%
Onderwijsniveau: hoog onderwijs	6,4%	4,8%	4,9%	4,1%	2,9%	2,9%

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84703NED/table?ts=1605602918555>)

- Kwetsbare groepen (lager opgeleiden, niet-westerse migranten en jongeren) lieten een sterkere daling in werkloosheid zien dan niet-kwetsbare groepen in Den Haag tussen 2014 en 2019
- Wel blijft het zo dat de genoemde kwetsbare groepen in 2019 in Den Haag nog steeds aanzienlijk vaker werkloos zijn dan niet-kwetsbare groepen

3.6.2 Bruto arbeidsparticipatie naar achtergrondkenmerken

Wat betreft de bruto arbeidsparticipatie, de werkenden en werklozen als aandeel van de totale populatie tussen 15-75 jaar, zien we dat het beeld van algemene stabiliteit in Den Haag tussen 2014 en 2019 (ongeveer twee op de drie mensen werkt of is werkloos; zie figuur 3.8) iets genuanceerd kan worden, maar de trends per groep zijn niet sterk. In overeenstemming met de bevinding van sterker gedaalde werkloosheid onder kwetsbare groepen, zien we in tabel 3.6 onder niet-westerse migranten en vrouwen een lichte toename van de bruto arbeidsparticipatie (minder inactieven), terwijl dat onder de referentiegroepen van autochtonen en mannen niet te zien is. Jongeren en lager opgeleiden vormen hierop – op het beeld van de inhaalslag onder achterstandsgroepen – een uitzondering. Zowel onder de jongste als oudste leeftijdsgroep op de arbeidsmarkt neemt de bruto arbeidsparticipatie toe, terwijl zowel onder lager en hoger opgeleiden geen verandering te zien is.

Het aandeel inactieven daalt aldus onder niet-westerse migranten, vrouwen en jongeren, maar niet onder lager opgeleiden in de genoemde periode in Den Haag. De eerste trend is heugelijk, hoewel ze nog niet sterk te noemen is; de tweede trend zorgelijk. Er zijn meer lager opgeleiden gaan werken in de beroepsbevolking en minder werden er werkloos (tabel 3.5), maar dat heeft nog niet geleid tot een lager aandeel inactieven onder lager opgeleiden. Dit is des te zorgelijker omdat de verschillen in inactiviteit tussen lager en hoger opgeleiden zeer sterk te noemen zijn (48% bruto arbeidsparticipatie onder lager opgeleiden versus 70% en 83% onder middelbaar en hoger opgeleiden). Een groot deel van de lager opgeleiden in Den Haag — een lichte meerderheid zelfs — heeft hierdoor geen binding met de arbeidsmarkt.

TABEL 3.6. BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE (%) NAAR ACHTERGRONDKENMERKEN, DEN HAAG 2014-2019

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Totaal personen	67,2%	67,0%	66,3%	66,4%	67,6%	68,4%
Geslacht: mannen	73,3%	72,5%	72,1%	72,6%	72,8%	73,5%
Geslacht: vrouwen	61,1%	61,6%	60,5%	60,3%	62,5%	63,4%
Leeftijd: 15 tot 25 jaar	57,2%	59,1%	57,8%	57,5%	55,4%	59,7%
Leeftijd: 25 tot 45 jaar	82,3%	81,1%	79,5%	80,1%	82,8%	83,2%
Leeftijd: 45 tot 75 jaar	56,3%	56,8%	57,3%	57,3%	58,5%	58,6%
Migratieachtergrond: Nederland	69,0%	68,9%	68,4%	68,9%	68,6%	69,5%
Migratieachtergrond: westers	67,9%	67,6%	66,7%	69,2%	69,0%	69,5%
Migratieachtergrond: niet-westers	64,6%	64,4%	63,6%	62,0%	65,9%	67,1%
Onderwijsniveau: laag onderwijs	48,0%	47,0%	45,5%	44,7%	46,8%	48,2%
Onderwijsniveau: middelbaar onderwijs	70,1%	69,2%	68,3%	68,7%	70,1%	70,4%
Onderwijsniveau: hoog onderwijs	82,9%	83,3%	84,1%	83,9%	82,2%	83,0%

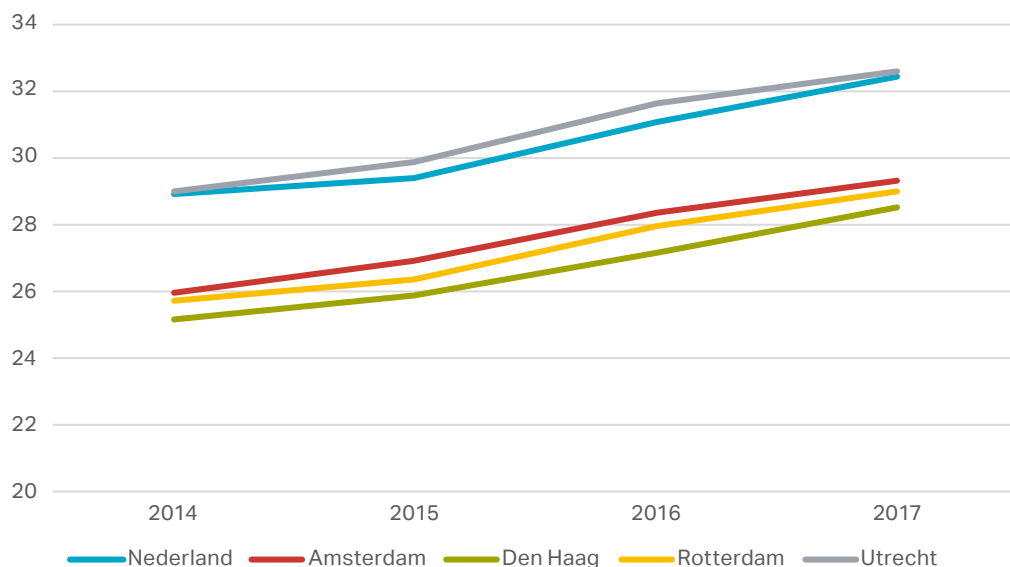
Bron: CBS <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84703NED/table?ts=1605602918555>

- Het aandeel inactieven daalde onder niet-westerse migranten, vrouwen en jongeren, maar niet onder lager opgeleiden in Den Haag tussen 2014-2019
- Vrouwen, jongeren en lager opgeleiden blijven een aanzienlijke achterstand houden op de arbeidsmarkt in Den Haag, terwijl de achterstand in bruto arbeidsparticipatie tussen niet-westerse migranten en autochtonen vrijwel is verdwenen in 2019

3.6.3 Inkomen van ZZP'ers

Een andere vorm van sociale ongelijkheid betreft die tussen zelfstandigen zonder personeel (ZZP'ers) en overige werknemers. Hoewel ZZP'ers een hoger mediaan (gestandaardiseerd) inkomen hebben dan de gehele populatie (inclusief werkenden, werklozen en inactieven), is er veel ongelijkheid binnen de groep van ZZP'ers en ervaren relatief velen financiële problemen en armoede. Dat de inkomens van ZZP'ers gemiddeld hoger zijn dan in de gehele populatie, zien we als we figuur 3.25 vergelijken met figuur 3.16. In 2013 was het mediaan besteedbaar huishoudinkomen in de gehele Haagse populatie 21.700 euro per jaar en onder ZZP'ers 25.200 euro (cijfers voor werkenden zijn niet bekend). Wel is het mediane inkomen van ZZP'ers in Den Haag lager dan van ZZP'ers uit de andere drie grote steden en dan van ZZP'ers in geheel Nederland. Dat zou met de relatief grote omvang en groei van ZZP'ers in Den Haag te maken kunnen hebben (zie hoofdstuk 6). Kennelijk maken velen – ook financieel minder draagkrachtigen – de sprong naar ZZP'er-schap. Verder registreert een grote groep arbeidsmigranten in Den Haag zich als ZZP'er om in de bouw of het Westland te werken.

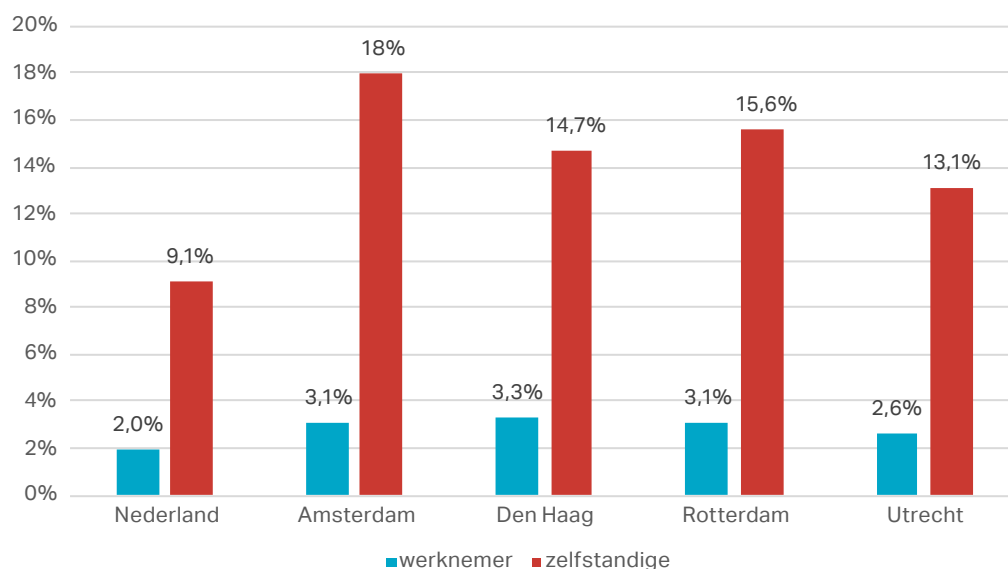
FIGUUR 3.25 MEDIAAN GESTANDAARDISEERD HUISHOUDINKOMEN VAN VAN ZZP'ERS (X 1.000 EURO), NEDERLAND EN G4 2014-2017

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84661NED/table?ts=1604308535532>)

Ondanks de niet geringe mediane inkomens van ZZP'ers bevinden zich velen in een financieel slechte situatie en in armoede. We zien dat in 2018 landelijk 9% van de huishoudens waarin de voornaamste inkomensbron uit zelfstandig ondernemerschap komt tenminste een jaar met een laag inkomen leeft (figuur 3.26). Onder huishoudens die hun voornaamste inkomensbron uit een werknemers positie halen is dit slechts 2%. In de vier grote steden is de armoede onder zelfstandigen nog pregnanter, met name in Amsterdam waar 18% van de zelfstandigen-huishoudens een langdurig laag inkomen heeft. In Den Haag is dit percentage 15%, in Rotterdam 16% en in Utrecht 13%. Het verschil met werknemers in de G4 is hiermee ook groter want werknemers in de G4 hebben maar iets vaker een laag inkomen dan in de rest van Nederland.

FIGUUR 3.26 PERCENTAGE HUISHOUDENS MET LAAG EN LANGDURIG (TENMINSTE 1 JAAR) LAAG INKOMEN, WERKNEMERS EN ZELFSTANDIGEN, NEDERLAND EN G4 2018

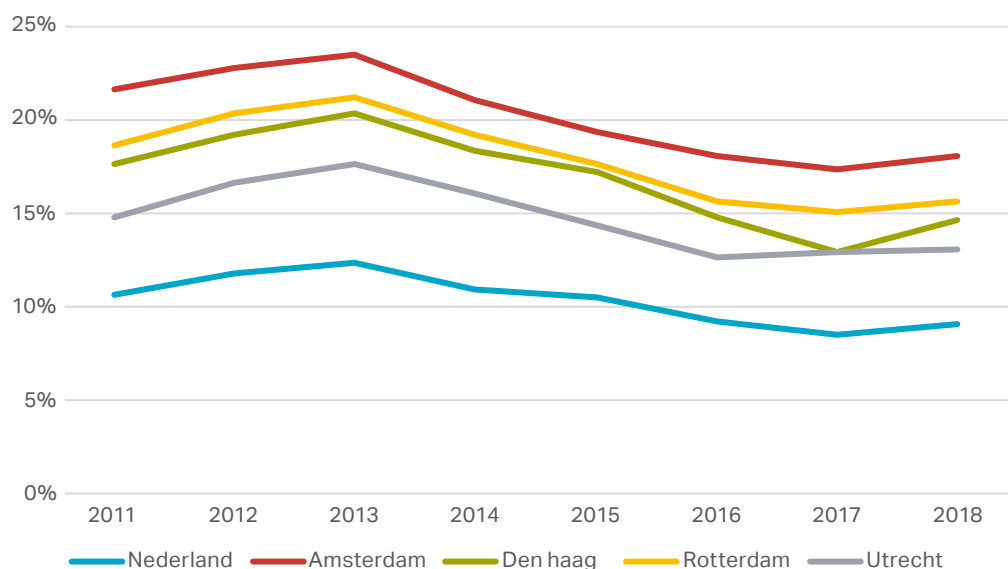

Noot: voornaamste inkomstenbron inkomen als werknemer of zelfstandige

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84641NED/table?ts=1604308619057>)

Tussen 2014 en 2019 is het aandeel zelfstandigen dat leeft met een langdurig laag inkomen licht gedaald in Nederland en de G4 (figuur 3.27). Was het aandeel in 2014 18% voor Den Haag, in 2018 was het 15%. Die daling zette in 2013 al in. De daling in armoede onder zelfstandigen is opvallend gegeven de sterke toename van zelfstandigheid in zowel Den Haag als elders in deze periode (zie hoofdstuk 6). Als er meer zelfstandigen komen, zouden we kunnen verwachten dat er ook een groter deel het niet redt met hun onderneming. Anderzijds zouden juist veel zelfstandigen kunnen zijn gestart vanwege de betere economische vooruitzichten. Overigens is de daling van het aandeel lage inkomens onder zelfstandigen in Den Haag in overeenstemming met de daling van lage inkomens in de gehele Haagse populatie (zie figuur 3.17).

FIGUUR 3.27 PERCENTAGE HUISHOUDENS MET LAAG EN LANGDURIG (TENMINSTE 1 JAAR) LAAG INKOMEN, ZELFSTANDIGEN, NEDERLAND EN G4 2011-2018

Noot: voornaamste inkomstenbron inkomen als zelfstandige

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84641NED/table?ts=1604308619057>)

De financiële risico's van zelfstandig ondernemerschap komen ook tot uiting bij de coronacrisis. Het CBS heeft berekend dat bij wegvallen van de inkomsten van drie maanden, bij 19% van hen de resterende financiële middelen van het huishouden onder de minimumloongrens zakken. Bij een vol jaar aan gederfd inkomen komen bij meer dan een derde van de zelfstandigen de financiële middelen onder deze kritische grens. Deze daling is sterker onder zelfstandigen zonder personeel, jongere zelfstandigen, zelfstandigen in de horeca, bouw en vervoer en zelfstandigen in Den Haag dan voor andere zelfstandigen. Na 12 maanden inkomensderving zou het aandeel zelfstandigen dat onder de minimumloongrens valt in Den Haag in 2018 op 52% uitkomen, terwijl dat in Rotterdam 48%, in Amsterdam 43% en in Utrecht 36% is. Zelfstandigen in Bloemendaal en Rozendaal zouden na een jaar inkomensderving met 21% het minst vaak onder de minimumloongrens komen. Deze verschillen tussen steden zijn ten dele het gevolg van verschillen in de uitgangssituatie in inkomen en vermogens.³⁷

- Hoewel ZZP'ers gemiddeld een redelijk inkomen hebben, is bij velen de kans op een laag inkomen en armoede groot. Het aandeel lage inkomens onder zelfstandigen in Den Haag is niet groter dan elders in de G4, maar het risico op armoede als gevolg van de coronacrisis is wel groter

37 Zie: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/28/het-effect-van-het-wegvallen-van-het-zelfstandigeninkomen>

3.6.4 Wijkverschillen

Naast verschillen naar opleiding, leeftijd, geslacht en migratieachtergrond, bestaan er – zoals bekend uit veel eerdere onderzoeken voor Den Haag – sterke wijkverschillen in de economische positie van bewoners.³⁸ Het CBS rapporteert de verdeling van uitkeringen (werkloosheid, bijstand, arbeidsongeschiktheid, AOW) naar wijken in Den Haag in 2013 en 2019. We zien met name aanmerkelijk wijkverschillen in het aandeel personen met een bijstandsuitkering; wijkverschillen zijn veel geringer in het aandeel werkloosheidsuitkeringen en het aandeel arbeidsongeschiktheidsuitkeringen. Zo heeft in 2013 16% van de inwoners van Schilderswijk en 15% van de inwoners van Binckhorst vanaf 15 jaar een bijstandsuitkering, terwijl dat in veel andere wijken slechts 1% is (bijv. Archipelbuurt) of 0% (bijv. Van Stolkpark en Scheveningse Bos). In 2019 zijn deze wijkverschillen amper veranderd, op wat uitschieters na. Zo maakt Binckhorst een aanzienlijke daling door en Hoornwijk en Zuiderpark een sterke stijging in het aandeel personen met een bijstandsuitkering.

- Er bestaan aanzienlijke wijkverschillen in het aandeel bijstandsontvangers in Den Haag in 2019, waarin bekende achterstandswijken (zoals Schilderswijk) een veel groter aandeel laten zien dan andere wijken
- Deze wijkverschillen zijn amper veranderd in Den Haag tussen 2013-2019

SAMENVATTEND

- De werkloosheid daalde tussen 2014-2019 in Den Haag sneller onder kwetsbare groepen (lager opgeleiden, niet-westerse migranten en jongeren) dan niet-kwetsbare groepen en de inactiviteit daalde ook sneller onder deze groepen (m.u.v. lager opgeleiden)
- Maar:
 - Deze kwetsbare groepen zijn in 2019 nog altijd op grote afstand (vaker werkloos en inactief) van niet-kwetsbare groepen (m.u.v. niet-westerse migranten);
 - Er zijn bestaan aanzienlijke wijkverschillen in Den Haag in met name het aandeel bijstandsontvangers. Dit is vrijwel onveranderd gebleven tussen 2014 en 2019;
 - ZZP'ers in Den Haag hebben, net als elders, een groter risico op het belanden in armoede dan werknemers. Tijdens de coronacrisis hebben ZZP'ers in Den Haag een relatief groter armoederisico dan elders in de G4.

38 De vraag in dit soort onderzoeken naar wijkverschillen is altijd of deze wijkverschillen echte (causale) wijkeffecten weerspiegelen van het wonen in een achterstandswijk of selectieve migratie van kwetsbare groepen naar achterstandswijken dan wel populatiecompositie op een ongecontroleerd kenmerk (bijv. lagere opleiding). Causale wijkeffecten blijken daarbij veelal zwakker dan selectieve migratie-effecten of verschillen die tot stand komen door populatiecompositie. Merk op dat in onze grove analyse we nergens voor kunnen controleren.

4. STAD: EEN ATTRACTIEVE STAD VOOR BEWONERS, BEZOEKERS EN TALENT?

4.1 Samenvatting

Indicator	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2014-2019 % verandering	% punt verschil
Aandeel tevreden over woning		79,2%			74,3%		-6,2%	-4,9%
Aandeel tevreden over woonomgeving		74,9%			76,8%		2,5%	1,9%
Woon aantrekkelijkheid (rang)	5	6	7	5	6	6		
Binnenlands vestigingsoverschot (#)	-609	-1124	-1249	-1151	-2748	-3677	503,8%	
Buitenlands vestigingsoverschot (#)	3884	3983	3720	6515	6040	9380	141,5%	
Aantal HBO/WO studenten	23844	23898	24342	25091	26035	26287	10,2%	
Aantal internationale organisaties			455			480		
Bezoekersaantal				9000	12500	9500		
Aantrekkingskracht buitenlands talent (rangorde)					28	54		
Nederlandse gasten met hotelovernachting (x 1000)	424	430	457	549	551	533	25,7%	
Buitenlandse gasten met hotelovernachting (x 1000)	417	468	473	519	528	499	19,7%	
Zakelijke overnachtingen (x 1000)	710	810	720	770	750	770	8,5%	
Congres deelnemersdagen (x 1000)		111	147	179	195	214	93,2%	
Besteding toerist (gemiddeld in E per bezoek)				47,3	49,5	52,7		

- Den Haag is een aantrekkelijke stad voor bewoners. Bewoners zijn over het algemeen tevreden over woning en woonomgeving en Den Haag scoort hoog op de woonaantrekkelijkheidsindex.
 - Maar:
 - Er is veel minder tevredenheid onder huurders dan huiseigenaren en na 2015 daalt de tevredenheid onder huurders;
 - Den Haag blijft wat betreft woontevredenheid en woonaantrekkelijkheid iets achter op Utrecht en Amsterdam
 - Net als de andere drie grote steden scoort Den Haag minder goed op (objectieve) veiligheid en het aandeel koopwoningen;
 - De aantrekkelijkheid van het cultureel en culinair aanbod is in Den Haag iets gedaald tussen 2016 en 2019, maar de bereikbaarheid van banen nam toe.
- Den Haag is ook een aantrekkelijke stad voor mensen van buiten om er te gaan wonen, te werken of te studeren. Er vestigen zich tussen 2014 en 2019 steeds meer buitenlanders in Den Haag (positief migratieoverschot), het aandeel HBO en WO studenten is gestegen en het aantal internationale organisaties is gegroeid.
 - Maar:
 - Er vertrekken ook steeds meer mensen naar een andere gemeente in Nederland dan er zich vestigen in Den Haag vanuit een andere gemeente (d.w.z. een groeiend binnenlands vertrekoverschot);
 - Den Haag kent een beduidend kleiner aandeel studenten dan de drie andere grote steden als gevolg van het geringere aanbod van opleidingen.

- Den Haag is ook een aantrekkelijke stad voor bezoekers. Er is sprake van een gestage groei van het aantal gasten met hotelovernachting in Den Haag tussen 2012 en 2019 en ook groei van het aantal zakelijke gasten met hotelovernachting en het aantal congresdagen.
 - Maar na een piek in het aantal zakelijke gasten in 2015 fluctueren de zakelijke overnachtingen.

4.2 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een beknopt overzicht gegeven van de mate waarin Den Haag een attractieve stad is om te wonen, om zich te vestigen en om te bezoeken. Dit betreft het strategische doel 1 uit de Economische Visie. We kijken naar woontevredenheid, aantrekkingskracht voor mensen van buiten en de aantrekkingskracht voor toeristen. De attractiviteit van Den Haag voor bedrijven bespreken we in hoofdstuk 6.

Het belang van een attractieve stad voor brede economische bloei is in de Economische Visie als volgt omschreven (p. 27): “De gemeente Den Haag werkt er al geruime tijd aan om de stad aantrekkelijker te maken en scoort hier goed op. Dit gebeurt onder andere door het toeristisch aanbod te vergroten, congressen aan te trekken, de marketing van de stad te verbeteren, het aanbod van winkels en cultuur te vergroten, ruimte te bieden voor vernieuwende horecaconcepten en evenementen te ondersteunen. Daarnaast ontwikkelen we Scheveningen in de volle breedte (bad, dorp en haven), en ook het onderwijs- en cultuurcomplex aan het Spui. Binckhorst, Kijkduin, de binnenstad en de wijken zijn beeldbepalend voor de aantrekkelijkheid van de stad. Ten slotte investeren we in voorzieningen, (internationaal) onderwijs, cultuur, groen en buitenruimte. Door deze inzet stijgt de populariteit van Den Haag. Een attractieve, sfeervolle stad waar iets te beleven is, trekt talent aan. Een aantrekkelijk Den Haag leidt tot een hoger voorzieningenniveau, meer variatie in aanbod en een positiever imago. Met een aantrekkelijker vestigingsklimaat en een hogere concurrentiepositie tot gevolg. Hierdoor zullen meer bedrijven zich willen vestigen in de stad en meer bezoekers naar Den Haag willen komen. Dat betekent meer klanten in de winkels, meer gasten in de horeca en meer mensen in attracties en musea. Hun bestedingen leiden tot meer omzet en groeimogelijkheden voor bedrijven en brengen werkgelegenheid in de stad.”

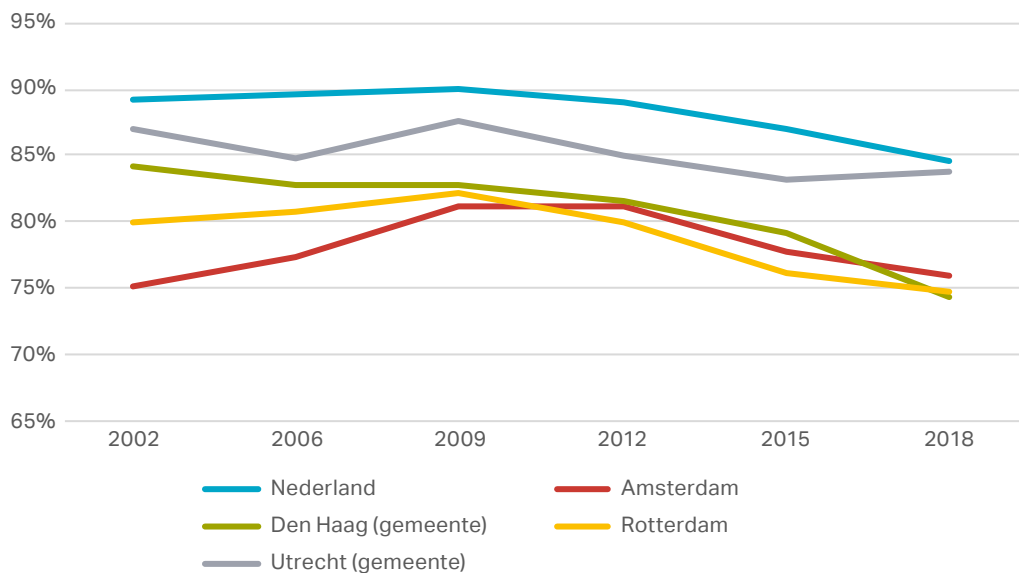
Vinden de bewoners Den Haag inderdaad een aantrekkelijke stad om te wonen? Hoe aantrekkelijk is Den Haag als stad om zich te vestigen, te werken of te studeren? En hoe zit het met bezoek aan Den Haag? Dit hoofdstuk geeft antwoorden op deze vragen. Zoals gezegd, zullen we de bevindingen in dit hoofdstuk en verdere hoofdstukken beknopt weergeven.

4.3 Attractieve stad om te wonen

4.3.1 Woontevredenheid

Een eerste en directe indicator voor de mate waarin bewoners Den Haag een aantrekkelijke stad vinden om te wonen is de tevredenheid met hun woning en met de woonomgeving. De gegevens hieromtrent komen uit surveyonderzoek Woon Onderzoek Nederland (WoON).

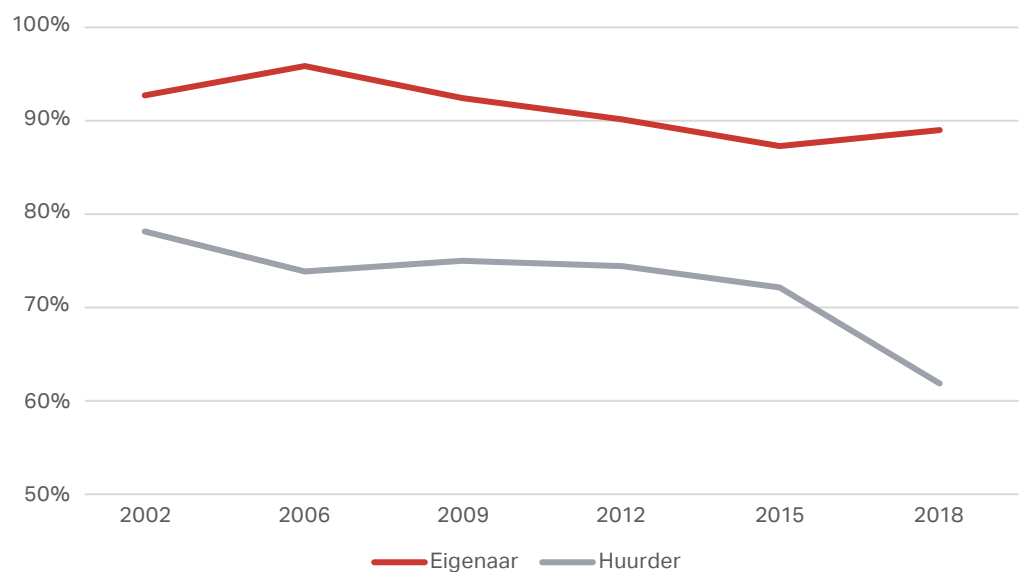
FIGUUR 4.1 PERCENTAGE HUISHOUDENS DAT TEVREDEN OF ZEER TEVREDEN IS MET DE HUIDIGE WONING, NEDERLAND EN G4 2002-2018

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84570NED/table?ts=1603274311911>)

- Figuur 4.1 laat zien dat de meeste mensen tevreden zijn met de huidige woning. In Den Haag is dat in 2018 74%
- Maar de tevredenheid met de huidige woning neemt af in Den Haag tussen 2015 en 2018, net als elders. Deze daling had zich al eerder ingezet (sinds 2002)
- De tevredenheid met de huidige woning is geringer in Den Haag dan in Utrecht en Nederland als geheel (in 2018 is dat een 10 procentpunt verschil)

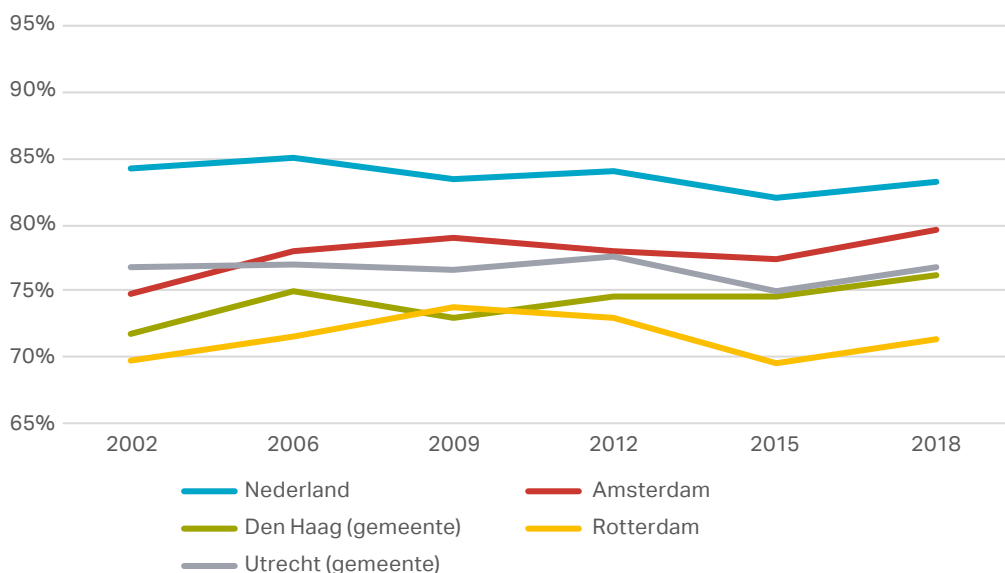
FIGUUR 4.2 PERCENTAGE HUISHOUDENS DAT TEVREDEN OF ZEER TEVREDEN IS MET DE HUIDIGE WONING; HUISEIGENAREN VERSUS HUURDERS, DEN HAAG 2002-2018

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84570NED/table?ts=1603274311911>)

- Figuur 4.2 laat zien dat huiseigenaren in Den Haag in 2018 beduidend tevredener zijn met de woning dan huurders (89% versus 62%)
- Dit is elders ook zo, maar het verschil tussen eigenaren en huurders in tevredenheid met de woning is groter in Den Haag (huurders zijn er relatief minder tevreden; zie figuur A.1 in Bijlage)³⁹
- Opvallend is dat onder huiseigenaren de tevredenheid met de eigen woning amper is gedaald. De afname in de tevredenheid met de woning is des te scherper onder huurders in Den Haag, met name door een daling na 2015 (van 72% tevreden in 2015 naar 62% tevreden in 2018)

FIGUUR 4.3 PERCENTAGE HUISHOUDENS DAT TEVREDEN OF ZEER TEVREDEN IS MET DE HUIDIGE WOONOMGEVING, NEDERLAND EN G4 2002-2018

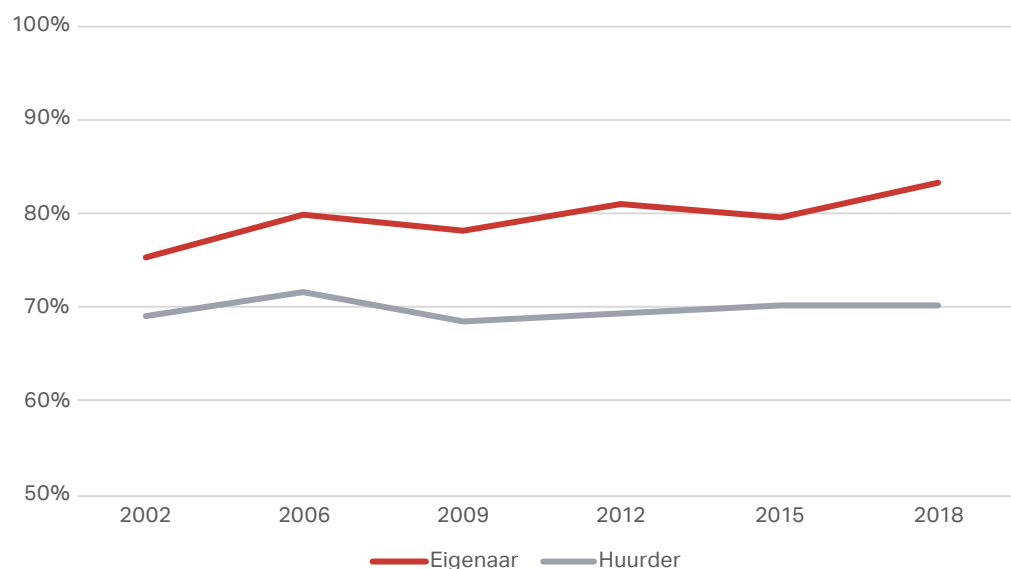
Noot: Woonomgeving is de omgeving en de buurt waar een huishouden woont.

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84570NED/table?ts=1603274311911>)

- Figuur 4.3 laat zien dat de meeste mensen tevreden zijn met de huidige woonomgeving (in Den Haag in 2018 76%)
- De tevredenheid met de huidige woonomgeving is onveranderd gebleven in Den Haag tussen 2015 en 2008 (i.t.t. tevredenheid over de woning), evenals ervoor
- Wel blijft Den Haag wat tevredenheid van de woonomgeving betreft iets achter op Amsterdam en Nederland als geheel, maar ligt ze voor op Rotterdam

³⁹ Dit verschil in woontevredenheid tussen huurders en eigenaren bestaat ook wanneer binnen dezelfde inkomensgroep wordt gekeken (figuur A.2 in Bijlage). Verschillen in inkomen kunnen het verschil in woontevredenheid tussen huurders en eigenaren aldus niet verklaren.

FIGUUR 4.4 PERCENTAGE HUISHOUDENS DAT TEVREDEN OF ZEER TEVREDEN IS MET DE HUIDIGE WOONOMGEVING; HUISEIGENAREN VERSUS HUURDERS, DEN HAAG 2002-2018

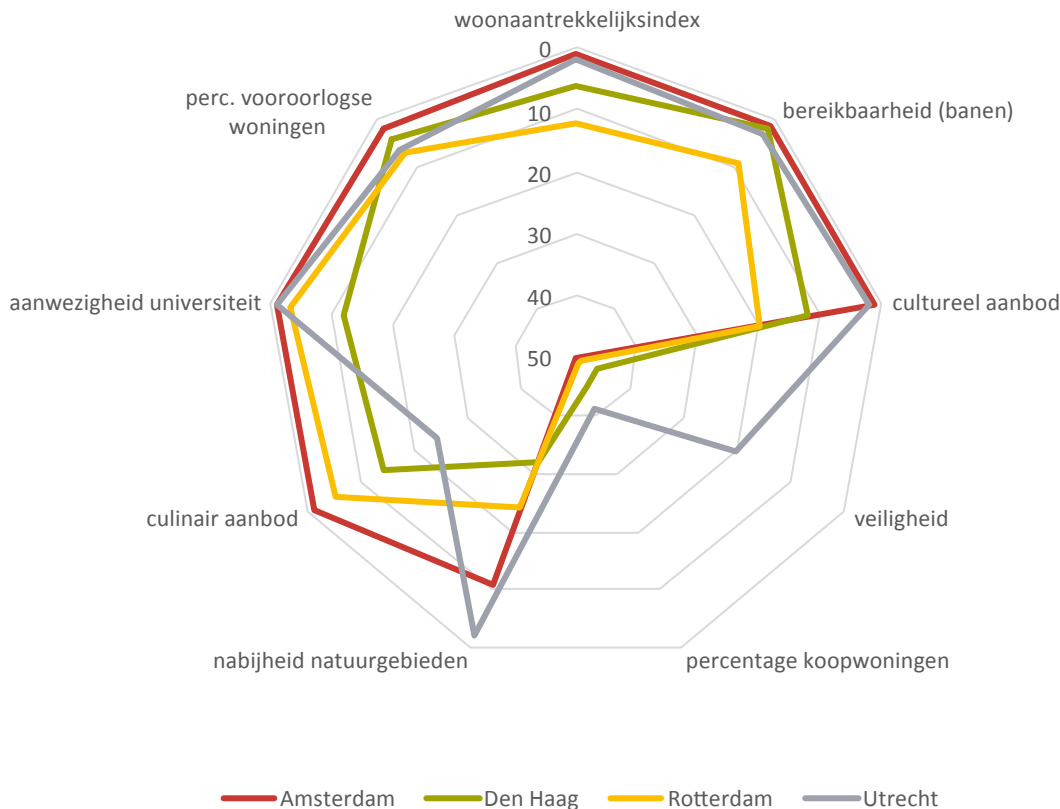

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84570NED/table?ts=1603274311911>)

- Figuur 4.4 laat zien dat ook wat betreft tevredenheid over de woonomgeving geldt dat huiseigenaren in Den Haag in 2018 beduidend tevredener zijn dan huurders (83% versus 70%), maar dat verschil is kleiner dan bij woningtevredenheid (huurders zijn wat positiever over de woonomgeving dan woning)
- Dit verschil in tevredenheid met de woonomgeving tussen huiseigenaren en huurders is elders ook te constateren. In Den Haag lijkt dit verschil in tevredenheid met de woonomgeving niet groter te zijn dan elders (zie figuur A.3 in Bijlage).
- Wederom, net als bij woningtevredenheid, zien we dat de trends verschillen tussen huiseigenaren en huurders: onder huurders nam de tevredenheid met de woonomgeving in Den Haag tussen 2014 en 2018 niet toe, maar wel (zij het in lichte mate) onder huiseigenaren.

4.3.2 Woonaantrekkelijkheidsindex

Een tweede maat voor aantrekkelijkheid van de stad is niet gebaseerd op de subjectieve inschatting van bewoners, maar op feitelijkheden. Het betreft de woonaantrekkelijkheidsindex zoals ontwikkeld in het kader van het jaarlijkse onderzoek Atlas voor Gemeenten (hier gebruiken we de samenvatting met speciale focus op Den Haag; Kenniswijzer Atlas voor Gemeenten 2019, Gemeente Den Haag/DSO). "Daarbij wordt naar acht indicatoren gekeken die ieder een eigen gewicht hebben gekregen. In volgorde van belangrijkheid zijn dat: bereikbaarheid van banen, cultureel aanbod (podiumkunsten), veiligheid (op basis van het aantal geweldsmisdrijven en vernielingen), aandeel koopwoningen in de woningvoorraad, bereikbaarheid van natuurgebieden, kwaliteit van het culinaire aanbod, aanwezigheid van een universiteit, en historisch karakter van de stad (percentage woningen gebouwd voor 1945" (Kenniswijzer Atlas voor Gemeenten 2019, Gemeente Den Haag/DSO: p. 4). In totaal werden de 50 grootste Nederlandse gemeenten, inclusief de G4, op deze aspecten gerangordend.

FIGUUR 4.5 WOONAANTREKKELIJKHEIDSINDEX (RANGORDE 50 GEMEENTEN), G4 2019

Bron: Atlas voor Gemeenten 2019

- Figuur 4.5 laat zien dat Den Haag een (heel) aantrekkelijke stad is om te wonen. Ze neemt in totaal in 2019 plek 6 in van 50 steden, achter Amsterdam, Utrecht, Amstelveen, Haarlem en Den Bosch.⁴⁰ Den Haag scoort met name goed op de bereikbaarheid van banen (plek 2) en het aandeel vooroorlogse woningen (plek 4), een indicator voor het historisch karakter
 - Maar:
 - Den Haag scoort, net als de G4, minder goed op veiligheid (plek 46), het aandeel koopwoningen (plek 45) en de nabijheid van natuurgebieden (plek 32);
 - Den Haag (plek 6) is op deze index iets minder aantrekkelijk dan Utrecht (plek 2) en Amsterdam (plek 1), maar aantrekkelijker dan Rotterdam (plek 12).

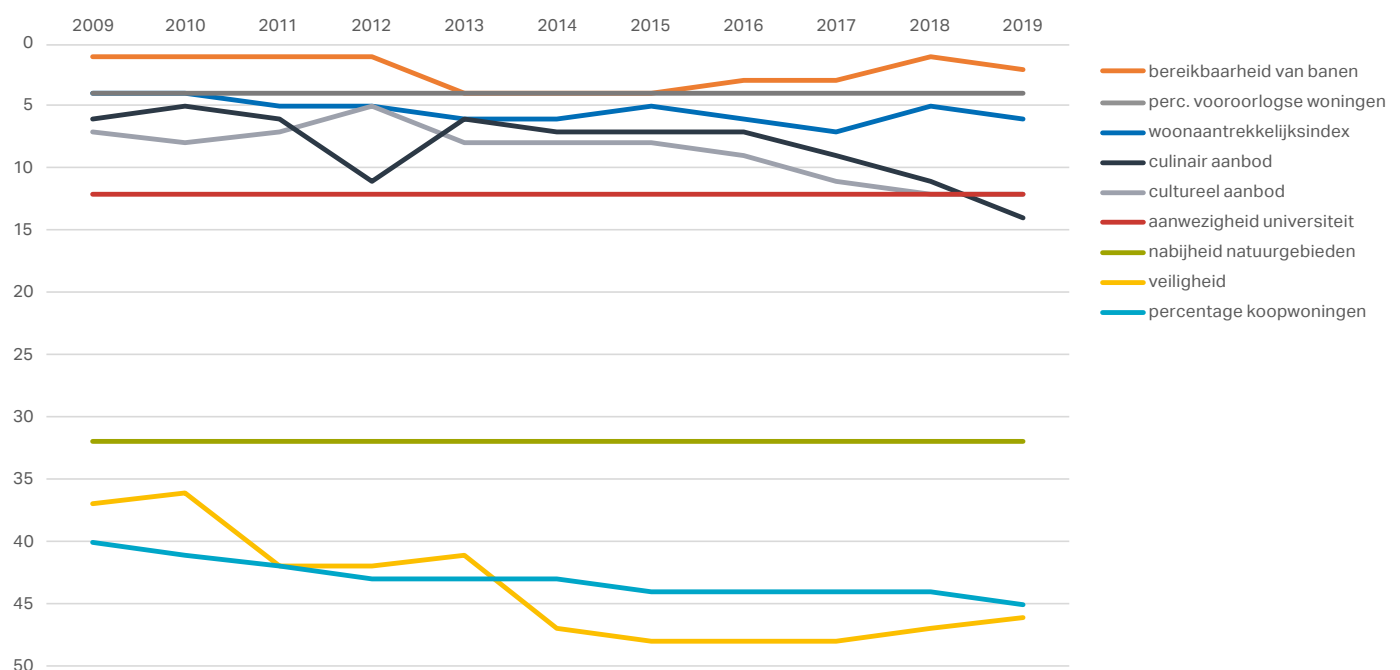
De Kenniswijzer Atlas voor Gemeenten 2019 voor Den Haag rapporteert verder (p. 4):

“Den Haag scoort goed omdat er vanuit Den Haag veel banen bereikbaar zijn, het culturele en culinaire aanbod goed is en er veel vooroorlogse woningen zijn. Dit geldt trouwens ook voor de andere grote steden. Op het gebied van veiligheid en het percentage koopwoningen scoren de G4 laag, maar Den Haag en Utrecht doen het iets beter dan Amsterdam en Rotterdam. Den Haag heeft als enige grote stad geen eigen universiteit, maar wel in de buurt. Kanttekening hierbij is dat de Haagse Campus van Universiteit Leiden en andere vestigingen

⁴⁰ Zie tabellen A.1 en A.2 in Bijlage voor exacte cijfers, zowel wat betreft de vergelijking van de G4 als van Den Haag over de tijd.

van universitair onderwijs in Den Haag niet meetellen, omdat dit satellietvestigingen zijn, terwijl het aantal WO-studenten in Den Haag inmiddels wel vele duizenden bedraagt. Verder scoort Den Haag in de gekozen methodiek laag als het gaat om de nabijheid van natuurgebieden. Ook hierbij moet een kanttekening worden gemaakt: strand en duinen zijn buiten beschouwing gelaten omdat is gekozen voor 'bos' als indicator en dat geeft dus vanuit Haags perspectief een nogal scheef beeld." Deze kanttekeningen leiden eerder tot een onder- dan overschatting van de woonaantrekkelijkheid van Den Haag.

FIGUUR 4.6 WOONAANTREKKELIJKHEIDSINDEX (RANGORDE 50 GEMEENTEN), DEN HAAG 2009-2019

Bron: Atlas voor Gemeenten 2009-2019

- Figuur 4.6 laat zien dat de woonaantrekkelijkheid van Den Haag amper is veranderd in de periode 2014-2019. De rangorde van Den Haag varieerde tussen een vijfde en zevende positie. Den Haag blijft dus hoog scoren als aantrekkelijke stad om te wonen. Dat was ook zo in de periode daarvoor afgaand (2009-2013)
- Wel is Den Haag tussen 2014 en 2019 iets gezakt wat betreft cultureel aanbod (aantal podiumkunst uitvoeringen per 1.000 inwoners; van een 8^e naar een 12^e plaats) en culinair aanbod (kwaliteit van het culturele aanbod; van een 7^e naar een 14^e plaats). Daartegenover stond een verbetering van de bereikbaarheid van banen tussen 2014 en 2019 (van een 4^e naar een 2^e plaats). De objectieve veiligheid daalde tussen 2013 en 2014, maar bleef daarna stabiel

4.3.3 Vestiging en vertrek

Een aantrekkelijke stad zou niet alleen attractief moeten zijn voor haar bewoners en om er dingen te doen (werk/bezoek), maar uiteindelijk ook moeten leiden tot het gaan wonen in de stad. Het CBS publiceert de bevolkingsgroei/krimp als gevolg van verschillende oorzaken, door geboorte/sterfte, emi- en immigratie en door verhuizing in en uit de gemeente binnen Nederland.

TABEL 4.1 VESTIGING EN VERTREK IN EN UIT DEN HAAG (AANTALLEN), 2012-2018

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Bevolking	502.055	505.856	508.940	514.861	519.988	524.882	532.561	537.833
Geboorteoverschot	2742	2564	2824	2511	2538	2431	2328	2339
Vestiging uit andere gemeente	17538	18195	18925	19559	20809	21370	20033	20253
Vertrek naar andere gemeente	18373	18302	19534	20683	22058	22521	22781	23930
Vestigingsoverschot	-835	-107	-609	-1124	-1249	-1151	-2748	-3677
Immigratie	13160	14180	14800	14500	15515	17242	17485	20003
Emigratie	11293	13591	10916	10517	11795	10727	11445	10623
Immigratieoverschot	1867	589	3884	3983	3720	6515	6040	9380
Overige correcties	27	38	-178	-243	-115	-116	-348	-37
Bevolkingsgroei	3801	3084	5921	5127	4894	7679	5272	8005

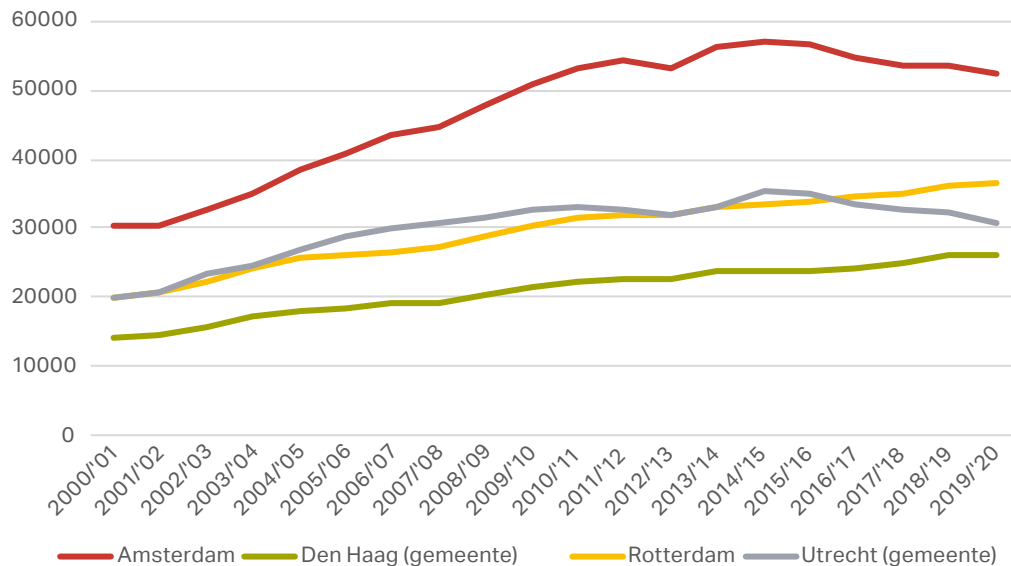
Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/37230ned/table?ts=1603280173032>)

- Tabel 4.1 laat zien dat het aantal personen dat in 2019 naar Den Haag verhuist vanuit een andere gemeente binnen Nederland 20.253 is; het aantal dat vanuit Den Haag verhuist naar een andere gemeente in Nederland is 23.930; het vestigingssaldo door verhuizing binnen Nederland is dus negatief met 3.677 personen (d.w.z. vertrekoverschot)
- Tussen 2014 en 2019 nam het vertrekoverschot in Den Haag toe van 609 personen naar 3677 personen (een verzesvoudiging). Er zijn dus steeds meer mensen die naar een andere gemeente in Nederland vertrekken dan er vanuit een andere gemeente naar Den Haag komen om er te wonen. Dat zou als een negatieve trend voor wat betreft de aantrekkelijkheid van de stad kunnen worden gezien
- Anderzijds komen er tussen 2014 en 2019 steeds meer mensen vanuit het buitenland om zich in Den Haag te vestigen, daar waar een constant (kleiner) aantal mensen emigreert. Dat betekent een forse toename van de bevolking door een immigratieoverschot (in de periode 2014-2019 gaat het om een toename hierdoor van 33.500 personen). Dit overtreft het binnenlands vertrekoverschot aanzienlijk. Voor buitenlanders is Den Haag dus steeds een aantrekkelijker stad geworden om er te wonen.⁴¹ De trend naar meer immigratie had zich overigens al vanaf 2006 ingezet.

4.3.4 Studenten

Naast migratieoverschotten blijkt de aantrekkingskracht van een stad ook uit hoeveel studenten er komen om te studeren. Onderstaande gegevens betreffen HBO en WO studenten naar woonregio, dus niet naar de regio waar onderwijs wordt gevolgd (dat laatste is onbekend). Ze bevatten ook internationale studenten die in Den Haag verblijven.

41 Cijfers over tijdelijke vestiging zonder inschrijving ontbreken.

FIGUUR 4.7 AANTAL HBO EN WO STUDENTEN NAAR WOONGEMEENTE, G4 2000-2019

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/71450ned/table?ts=1603279720542>)

- We zien in figuur 4.7 dat Den Haag door het ontbreken van een algemene universiteit historisch gezien minder HBO en WO studenten kent dan de drie andere grote steden. Dat is ook relatief zo naar inwonertal: in 2019 kent Den Haag 4,9% HBO en WO studenten in de totale populatie, Amsterdam 6,1%, Rotterdam 5,7% en Utrecht 8,8%.
- Het aantal studenten in Den Haag is echter wel — net als elders in de G4 — constant gestegen van 14.000 studenten in 2000/01 tot 26.000 studenten in 2019/20. Op de totale bevolking van Den Haag nemen studenten ook een steeds groter aandeel in (van 3,2% in 2000 naar 4,9% in 2019). De toename van het aantal studenten hangt ook samen met de uitbreiding van aantal opleidingen aan de Campus van de Universiteit Leiden in Den Haag en de Haagse Hogeschool.

SAMENVATTEND

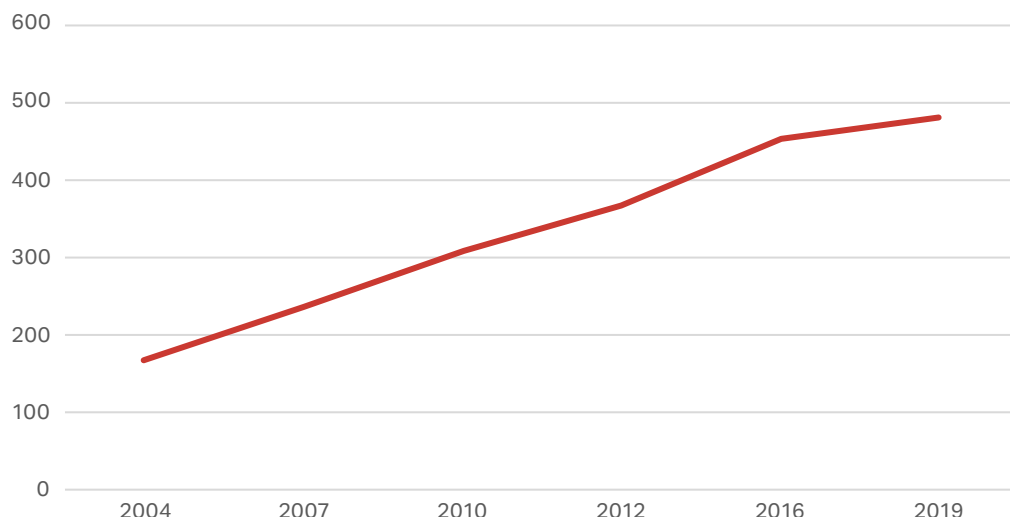
- Bewoners zijn over het algemeen tevreden over woning en woonomgeving in Den Haag
 - Maar er is veel minder tevredenheid en (na 2015) dalende tevredenheid onder huurders
 - Den Haag blijft wat betreft woontevredenheid iets achter op Nederland als geheel en Utrecht en Amsterdam
- Den Haag is een aantrekkelijke stad op meerdere indicatoren (bereikbaarheid banen, aandeel vooroorlogse woningen, cultureel aanbod) en dat blijft zo tussen 2014 en 2019
 - Maar ze is iets minder aantrekkelijk op deze index dan Utrecht en Amsterdam
 - Net als de andere drie grote steden scoort Den Haag minder goed op veiligheid en het aandeel koopwoningen
 - Het cultureel en culinair aanbod is in Den Haag tussen 2016 en 2019 iets gedaald, maar de bereikbaarheid van banen nam toe
- De aantrekkelijkheid van Den Haag blijkt ook uit het feit dat er zich tussen 2014 en 2019 steeds meer buitenlanders in Den Haag zijn gaan vestigen, daar waar de emigratie vrij constant en kleiner is (d.w.z. een groeiend immigratieoverschot).
 - Maar er vertrekken ook steeds meer mensen naar een andere gemeente in Nederland dan er zich vestigen in Den Haag vanuit een andere gemeente (d.w.z. een groeiend binnenlands vertrekoverschot). Toch weegt dit vertrekoverschot niet op tegen het immigratieoverschot en neemt als gevolg van immigratie de bevolking in Den Haag tussen 2014 en 2019 toe.
- In Den Haag is het aandeel HBO en WO studenten tussen 2014 en 2019 gestegen
 - Maar Den Haag kent (relatief) minder studenten dan de drie andere grote steden

4.4 Aantrekkingskracht internationaal talent

Het is niet eenvoudig om de aantrekkingskracht van Den Haag voor internationaal talent te meten omdat er geen betrouwbare, grootschalige surveys zijn waarin gevraagd wordt naar de aantrekkingskracht van Den Haag in vergelijking tot andere steden in binnen- en buitenland. Wel kunnen we meten hoeveel internationale organisaties naar Den Haag komen om zich te vestigen. Ook bestaat er een index die inschaalt – op basis van 'harde' data over bijvoorbeeld het aandeel hoger opgeleiden, de arbeidsmarktkansen, de kansen op bijscholing, *sustainability* en leefstijl – hoe aantrekkelijk Den Haag is voor talent op de arbeidsmarkt om er zich te vestigen ten opzichte van andere wereldsteden (de zogenaamde *Global Talent Competitiveness Index*; Lanvin & Monteiro 2020).

4.4.1 Internationale organisaties

FIGUUR 4.8. AANTAL INTERNATIONALE ORGANISATIES, DEN HAAG 2004-2019

Bron: Decisio (2019)

- Het aantal internationale organisaties in Den Haag is sterk gegroeid van 167 organisaties in 2004 naar 480 in 2019 (figuur 4.8). Van de organisaties betreft 35% een NGO, 25% ambassades en consulaten, 11% VN/Europees, 11% educatie en cultuur, 9% expat services en 9% is ambassade gelieerd
- Internationale organisaties leveren in 2019 40.000 banen op, waarvan er 22.000 binnen de grenzen van de gemeente Den Haag vallen. Dit is 14% van de Haagse werkgelegenheid (er zijn 282.000 banen in de gemeente Den Haag op december 2018; CBS 2020). Dit is een belangrijk en groot aandeel.⁴²

4.4.2 Aantrekkingskracht voor internationaal talent

- Op de ranking van 155 wereldsteden wat betreft aantrekkingskracht voor internationaal talent (*Global Talent Competitiveness Index*) staat Den Haag in 2020 op plaats 54. De lijst wordt aangevoerd door New York en hekkensluiter is Karachi
- In 2019 stond de metropool-regio Den Haag-Rotterdam nog op plaats 28, dus Den Haag lijkt sterk in ranking te zijn gedaald. Deze daling lijkt echter eerder aan een inschattingsfout in een onderliggende indicator te liggen dan aan daadwerkelijk gedaalde aantrekkelijkheid voor internationaal talent.⁴³

⁴² We hebben geen gegevens voor andere gemeentes, maar het lijkt duidelijk dat Den Haag als stad van (internationale) overheden relatief veel banen in internationale organisaties heeft.

⁴³ De onderliggende indicator "percentage leerlingen dat naar hoger onderwijs gaat" (*tertiary enrollment*) laat een verrassend negatieve en onaannemelijk grote verandering zien van 46% in 2019 naar 17% in 2020 voor Den Haag. De scores op de meeste andere indicatoren voor Den Haag stijgen juist tussen 2019 en 2020, bijvoorbeeld betaalbaarheid van de stad of het aandeel hoger opgeleiden in de bevolking (deze laatste verandering onderschrijft nog eens de onjuistheid in de sterke daling in de *tertiary enrollment rate*). De opdeling van Rotterdam en Den Haag in 2020 lijkt niet de oorzaak van de daling, omdat Rotterdam in 2020 een vergelijkbare positie inneemt als Den Haag (plek 56) en een vergelijkbare *tertiary enrollment rate* heeft.

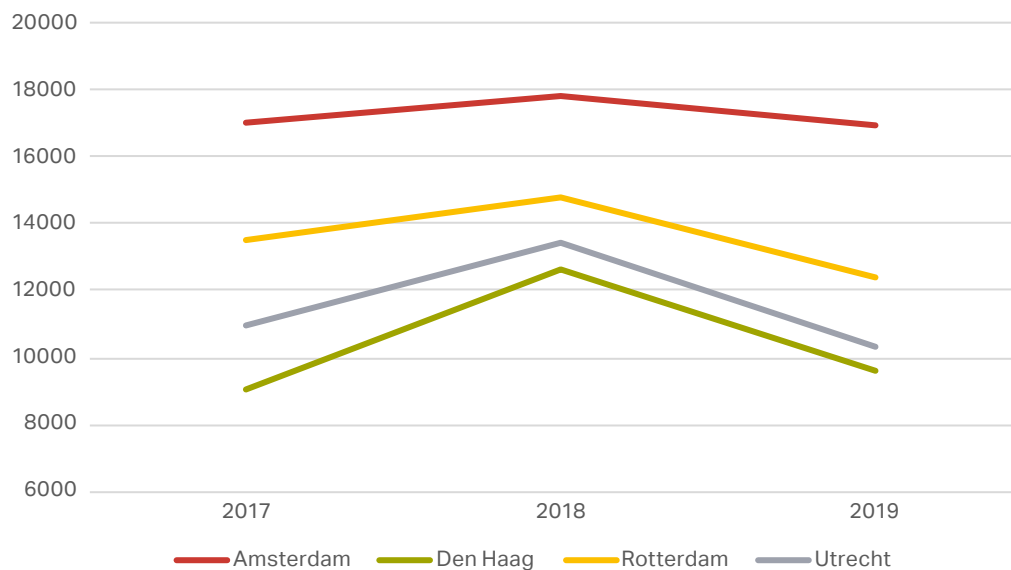
SAMENVATTEND

- Het aantal internationale organisaties is sterk gegroeid in Den Haag tussen 2004 en 2019. De banen in deze organisaties leveren 14% van de Haagse werkgelegenheid op
- Den Haag is een relatief aantrekkelijke stad voor internationaal talent.

4.5 Bezoek

De aantrekkingskracht van een stad blijkt ook uit bezoek van buitenaf. Komen er ook meer bezoekers, zowel uit binnen- als buitenland, naar Den Haag in de afgelopen jaren?

FIGUUR 4.9 AANTAL TOERISTISCHE BEZOEKEN PER GEMEENTE, G4 2017-2019 (X 1000)

Noot: Nederlandse bezoekers van steden met een toeristisch motief, exclusief familiebezoek en zakelijk bezoek. Meestal gaat het om dagbezoek, maar soms ook om een meerdaags bezoek met overnachting.

Bron: Toeristisch Bezoek aan Steden (TBAS)

- Figuur 4.9 laat zien dat het aantal bezoeken aan Den Haag kleiner is dan aan de overige drie grote steden tussen 2017 en 2019
- Tussen 2017 en 2018 groeide het bezoek aan Den Haag harder dan in de overige drie grote gemeenten, maar tussen 2018 en 2019 nam zowel in Den Haag als de andere drie grote steden het bezoek duidelijk af (hoewel minder sterk in Amsterdam). De toename in 2018 lag mogelijk aan de warme zomer in dat jaar (Toerisme Monitor 2019). Dezelfde trend en stedelijke verschillen zien we in het aantal unieke bezoekers (Toerisme Monitor 2019).

TABEL 4.2. AANTAL GASTEN UIT NEDERLAND EN BUITENLAND MET HOTELOVERNACHTING (X 1.000), G4 2012-2019

	Herkomt Nederland				Herkomt buitenland			
	Amsterdam	Rotterdam	Den Haag	Utrecht	Amsterdam	Rotterdam	Den Haag	Utrecht
2012	1064	409	394	153	4674	369	339	171
2013	1292	390	441	147	4733	406	365	156
2014	1411	454	424	149	5259	442	417	174
2015	1351	530	430	159	5475	438	468	195
2016	1292	569	457	171	5979	489	473	183
2017	1477	606	549	205	6784	535	519	255
2018	1654	671	551	203	6923	590	528	237
2019	1637	656	533	211	7572	582	499	238

Noot: Alle hotels, motels, pensions, appartementen met hoteldienstverlening, jeugdaccommodaties en bed & breakfasts met tenminste 5 slaappleatsen|

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/82061NED/table?ts=1603281659999>)

- Tabel 4.2 laat zien dat er een gestage groei is van het aantal gasten met hotelovernachting in Den Haag tussen 2012 en 2019. Dit geldt in gelijke mate voor gasten uit het buitenland en gasten uit Nederland
- Maar in 2019 is er in Den Haag een achteruitgang in het aantal gasten met hotelovernachting ten opzichte van 2018 (net zoals bezoekerscijfers)
- Den Haag blijft in het aantal hotelovernachtingen achter op Amsterdam (de bij uitstek toeristenstad) en iets op Rotterdam, maar trekt meer gasten dan Utrecht

Er zijn geen goede vergelijkende gegevens (over jaren en/of gemeenten) wat betreft overnachtingen bij particulieren zoals via AirBnB (een topindicator voor de gemeente Den Haag). De schatting is dat er in 2019 67.000 zulke overnachtingen in Den Haag hebben plaatsgevonden (Jaarrekening 2019 Gemeente Den Haag). Dit is veel kleiner dan het hotelovernachtingen van Nederlandse en buitenlandse gasten, minder dan een tiende deel. Toch zou deze vorm van overnachting een steeds groter aandeel kunnen krijgen doordat ze een goedkoop alternatief vormt voor hotelkamers en hotels soms volgeboekt zijn. Overigens ligt ook in Amsterdam het aantal AirBnB-overnachtingen als aandeel van het totaal overnachtingen op minder dan 10%, althans in 2017 ("Toerisme in Amsterdam. Vandaag en morgen", Ecorys, 2018).

TABEL 4.3. AANTAL ZAKELIJKE OVERNACHTINGEN (X 1.000), G4 2012-2019

	Amsterdam	Rotterdam	Den Haag	Utrecht
2012	4120	690	650	280
2013	4410	720	660	260
2014	4650	800	710	260
2015	4500	820	810	300
2016	4540	940	720	340
2017	5200	920	770	400
2018	5530	960	750	410
2019	5820	980	770	430

Noot: Alle hotels, motels, pensions, appartementen met hoteldienstverlening, jeugdaccommodaties en bed & breakfasts met tenminste 5 slaapplekken

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/82621NED/table?ts=1603281712157>)

- Tabel 4.3 laat zien dat het aantal zakelijke overnachtingen toeneemt in Den Haag tussen 2012 en 2019
- Maar de piek van 2015 werd niet meer bereikt en sindsdien fluctueert het aantal zakelijke overnachtingen
- Verder is het aantal zakelijke overnachtingen in Den Haag veel kleiner dan in Amsterdam en blijft ze achter bij Rotterdam, maar is ze beduidend groter dan in Utrecht

TABEL 4.4. AANTAL CONGRESSEN, DEELNEMERS, GEMIDDELDE DUUR EN DEELNEMERSDAGEN IN DEN HAAG, 2015-2019

	2015	2016	2017	2018	2019
Aantal congressen	91	135	149	126	113
Gemiddeld aantal deelnemers	300	279	296	383	425
Gemiddelde duur	3,8	3,9	4,6	4,1	5,0
Deelnemersdagen	110.700	146.660	179.010	195.060	213.923

Bron: NBTC (Uit: Monitor Toerisme 2019)

- Tabel 4.4 laat zien dat het aantal congressen in Den Haag na een sterke toename tussen 2015 en 2017, tussen 2017 en 2019 is gedaald
- Toch neemt het aantal deelnemers van congressen toe en verblijven ze er langer, waardoor er steeds meer deelnemersdagen zijn

TABEL 4.5. GEMIDDELDE BESTEDINGEN PER TOERISTISCH BEZOEK AAN DE G4, 2017-2019

	2017	2018	2019	Groei 2017-19
Amsterdam	€ 50,10	€ 58,80	€ 57,40	+15%
Den Haag	€ 47,30	€ 49,50	€ 52,70	+11%
Rotterdam	€ 52,10	€ 54,30	€ 62,10	+19%
Utrecht	€ 48,20	€ 51,90	€ 59,00	+22%

Bron: Toeristisch Bezoek aan Steden (TBAS) (Uit: Toerisme Monitor 2019)

- Tabel 4.5 laat zien dat tussen 2017 en 2019 steeds meer wordt besteed aan toeristisch bezoek aan Den Haag, ondanks een afname in het aantal bezoeken en hotelovernachtingen tussen 2018 en 2019
- Wel zijn die bestedingen voor bezoek aan Den Haag gemiddeld lager dan voor bezoek aan Amsterdam, Rotterdam en Utrecht. Dat hangt samen met het motief voor bezoek (strandbezoek is bijvoorbeeld minder kostbaar; Monitor Toerisme 2019)

SAMENVATTEND

- Er is sprake van een gestage groei van het aantal gasten met hotelovernachting in Den Haag tussen 2014 en 2019 en ook groei van het aantal zakelijke gasten met hotelovernachting en het aantal congresdagen
 - Maar na een piek in het aantal zakelijke gasten in 2015 fluctueren de zakelijke overnachtingen
 - Den Haag blijft achter op Amsterdam wat betreft zakelijke en niet zakelijke hotelovernachtingen en iets op Rotterdam, maar trekt beduidend meer gasten dan Utrecht. Toeristen besteden bij hun bezoek aan Den Haag relatief wat minder, maar dat hangt ook samen met het motief voor bezoek.

5. STRUCTUUR: EEN VEERKRACHTIGE ECONOMISCHE STRUCTUUR?

5.1 Samenvatting

Indicator	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2014-2019 % verandering	% punt verschil
Aandeel banen kansrijke sectoren	32,0%	32,0%	32,0%	31,8%	32,0%	32,8%	2,5%	0,8%
Aandeel banen maakindustrie	2,6%	2,6%	2,6%	2,6%	2,5%	2,4%	-6,0%	-0,2%
Aandeel banen bouw	6,3%	6,4%	6,4%	6,6%	7,3%	7,7%	23,2%	1,5%
Aandeel banen zorg	14,7%	14,5%	14,3%	14,3%	14,4%	14,5%	-1,3%	-0,2%
Aandeel banen kennissector	1,9%	1,9%	2,1%	2,1%	2,1%	2,2%	15,6%	0,3%
Aandeel banen ICT en creatief	6,5%	6,6%	6,6%	6,2%	5,7%	6,0%	-7,3%	-0,5%
Omzetontwikkeling bouw (tov t-1)			-5,5%	-5,1%	4,9%	17,7%		
Omzetontwikkeling ICT (tov t-1)			-3,4%	-3,2%	-3,4%	-2,1%		
Aandeel lager opgeleiden (<MBO) beroepsbevolking	22,2%	21,1%	20,4%	20,2%	19,5%	19,5%	-12,1%	-2,7%
Aandeel hoger opgeleiden (HBO/WO) beroepsbevolking	43,2%	45,3%	44,7%	45,9%	46,4%	47,1%	9,0%	3,9%
Aandeel lager opgeleiden (<MBO) gediplomeerden	31,2%	32,2%	35,0%	34,8%	34,1%	33,1%	6,1%	1,9%
Aandeel hoger opgeleiden (HBO/WO) gediplomeerden	30,4%	31,8%	34,4%	35,2%	35,6%	35,8%	17,8%	5,4%
Aandeel voortijdige schoolverlaters	3,6%	2,9%	2,9%	2,8%	3,0%	2,8%	-23,3%	-0,8%
Aandeel VMBO leerlingen met technische profielkeuze			24,0%					

- Den Haag kent ten opzichte van de andere drie grote steden een sterke vertegenwoordiging van banen in de overheidssector en dat levert veel aantrekkelijke banen op.
 - Maar:
 - Den Haag kent een relatief gering aandeel banen in bedrijfssectoren met economische groeikansen, zoals maakindustrie, zorg, bouw en ICT (m.u.v. de zorgsector). Wel is het aandeel banen in deze kansrijke sectoren tussen 2014-2019 licht toegenomen. Dit ligt aan een toename van banen in de bouw en in de kennissector; banen in maakindustrie, ICT en zorg namen in aandeel af. Tussen 2019 en 2020 nam het aandeel banen in de maakindustrie en zorg verder af, maar nam ze in de bouw en kennissector toe;
 - De kansrijke sectoren in industrie, bouw, ICT hebben in Den Haag een geringer aandeel in het BBP dan in de andere drie grote steden (m.u.v. de zorgsector). Tussen 2012 en 2017 nam het aandeel van de kansrijke sectoren in het BBP in Den Haag af als gevolg van een afname van het BBP in de ICT sector. De bouwsector laat wel een sterke BBP-groei zien tussen 2018 en 2019.
- Den Haag kent een relatief gelijkere verdeling van onderwijsniveaus in de (beroeps-) bevolking dan Utrecht en Amsterdam, hetgeen vanuit oogpunt van aansluiting op de arbeidsmarkt positief is. Ook is het aandeel leerlingen dat het onderwijs verlaat zonder startkwalificatie gedaald tussen 2014 en 2019 en is dit een mindere zorg geworden wat betreft aansluiting op de arbeidsmarkt.

- Maar:
- Net als in de andere drie grote steden is de (beroeps-)bevolking steeds eenzijdiger samengesteld met een steeds groter aandeel hoger opgeleiden. Deze lange termijn trend belemmert de match van banen – die divers in kwalificatieniveau zijn – aan de populatie. Anderzijds is deze trend in veel andere opzichten positief, bijvoorbeeld voor bestedingen, kennis en innovatie;
- Den Haag kent een geringer aandeel VMBO leerlingen dat een technische dan niet-technische profielkeuze doet, hoewel dat minder scheef is dan in Amsterdam en Rotterdam. Dit is een bron van mismatch op de arbeidsmarkt.

5.2 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een beknopt overzicht gegeven van de mate waarin Den Haag een veerkrachtige economische structuur biedt om de groeipotentie en weerbaarheid van de economie te vergroten en de aansluiting op de arbeidsmarkt te verbeteren. Dit betreft het strategische doel 2 uit de Economische Visie.

Het strategische doel is als volgt geformuleerd (Economische Visie, p. 62): "Een krachtige economische structuur is nodig om de economie meer groeipotentie te bieden en weerbaarder te maken, en om beter aan te sluiten op de arbeidsmarkt. Strategisch doel hierbij is de economische structuur veerkrachtiger te maken. Hieraan werkt de gemeente via de volgende tactische doelen:

1. het verdiepen en economisch benutten van het Haagse (missiegedreven) profiel van Internationale Stad van Vrede en Recht. Dit profiel bestaat uit drie samenhangende onderdelen: Legal & Policy Capital, ImpactCity en Security Delta;
2. het verbreden van de economische structuur door de sectoren maak, zorg en gezondheid, en bouw gericht te versterken;
3. Het vernieuwen van de economie door kennis, technologie en innovatie te stimuleren;
4. Het opschalen van bedrijven door export, financiering en spin-off te ondersteunen."

Het strategisch doel komt voort uit het probleem van de eenzijdigheid van de economische structuur van Den Haag (Economische Visie, p. 27): "Op dit moment is de economie te eenzijdig ontwikkeld (sterke focus op overheid) en zijn er te weinig cross-overs en verbanden tussen verschillende sectoren. Ook blijft de export achter. Dit maakt de economische structuur kwetsbaar voor conjuncturele schommelingen. Er is meer dynamiek nodig in veel verschillende economische sectoren, en meer samenwerking. Aanjagers hiervoor zijn nieuwe technologieën, kennisontwikkeling, innovatie en ondernemerschap."

Hoewel de achterliggende aanname dat veel overheid in Den Haag de economie kwetsbaar maakt voor conjuncturele schommelingen twijfelachtig is – het lijkt het er eerder op dat dit zorgt voor meer stabiliteit; dit is bijvoorbeeld te zien bij de economische impact van coronacrisis, welke Den Haag minder hard treft dan andere steden (zie hoofdstuk 3) – is de relatief eenzijdige samenstelling van de Haagse economie met veel overheden wel minder bevorderlijk voor economische groei (zie bijvoorbeeld Raspe et al. 2017).⁴⁴ De vele overheden en instellingen leveren weliswaar veel attractieve banen en een hoog opgeleide beroepsbevolking op, maar die overheden en instellingen zijn minder gericht op economische expansie en exporteren geen goederen.

De vraag in dit hoofdstuk is in hoeverre Den Haag een veerkrachtige economische structuur kent, dat wil zeggen hoe het staat met de aanwezigheid van kansrijke sectoren in Den Haag, of dit tussen 2014 en 2019 verbeterd is en hoe Den Haag hierin afsteekt tegen de drie andere grote steden. We kijken naar de aanwezigheid van de kansrijke en innoverende sectoren bouw, maak, zorg en gezondheid, kennis en ICT en vergelijken daarbij hun aandeel in de werkgelegenheid met andere sectoren.⁴⁵ Omtrent clusters van bedrijven en cross-overs hebben we helaas geen goede kwantitatief vergelijkbare data. Dit geldt grotendeels ook voor de aansluiting van het werk in bedrijven en organisaties op de bevolking van Den Haag.⁴⁶ Wel kijken we naar de mate waarin de Haagse bevolking een gelijke verdeling kent van verschillende onderwijsniveaus, dat wil zeggen een verdeling kent van onderwijs die passend is bij de verschillende niveaus van werk op de arbeidsmarkt. Dit kan ook gezien worden als een indicator voor de weer- en wendbaarheid van de economische structuur.

5.3 Verdeling van bedrijven en sectoren en hun omzet

Hoe staat het met de verdeling van bedrijfssectoren in Den Haag wat betreft vestigingen en banen? Zijn overheden er inderdaad sterk vertegenwoordigd in vergelijking met de andere drie grote steden en neemt dit toe of af? En hoe zit het met de aanwezigheid van kansrijke sectoren zoals bouw, maak, zorg en gezondheid, kennis en ICT? En hoeveel toegevoegde waarde is er in iedere sector?

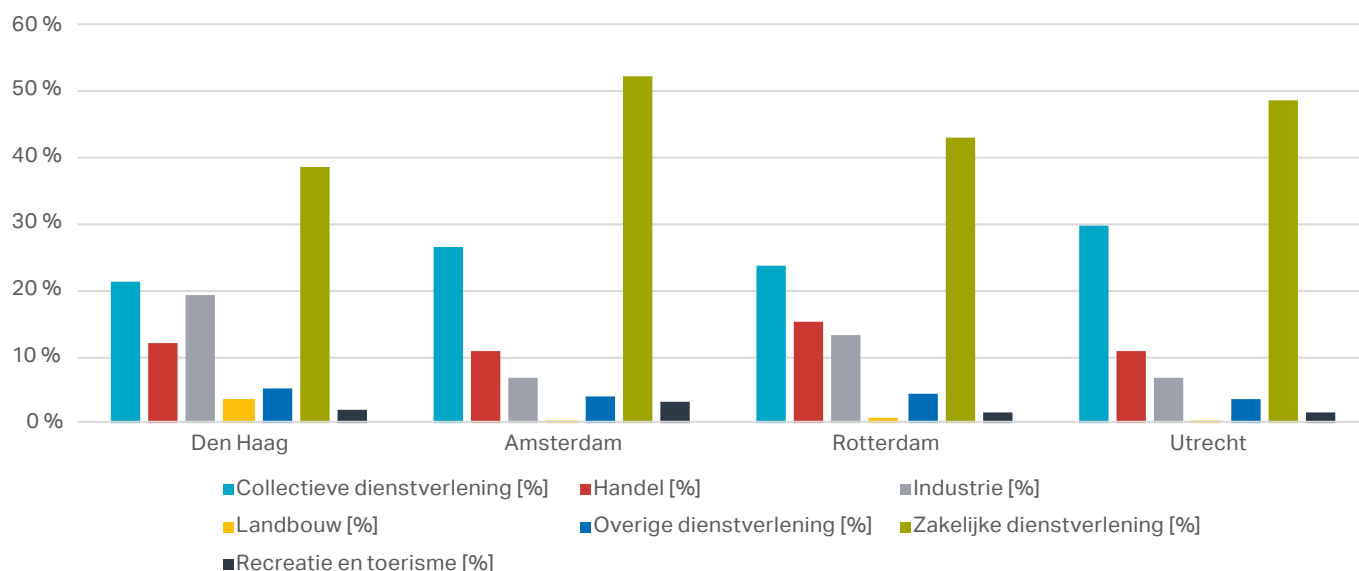
⁴⁴ Raspe, O., M. van den Berge en T. de Graaff, 2017, *Stedelijke regio's als motoren van economische groei*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

⁴⁵ In de Economische Visie worden de sectoren maak, zorg en gezondheid, en bouw gezien als kansrijke groeisectoren vanwege hun (potentiële) exportwaarde, hun belang voor maatschappelijke transitie en innovatie, hun bedrijvigheid en werkgelegenheid en hun aansluiting bij de beroepsbevolking. De kennissector en de sector ICT en creatief scoren op deze criteria weliswaar iets minder goed, maar zijn wel van belang voor vernieuwing en innovatie en worden daarom hier ook tot de kansrijke sectoren gerekend.

⁴⁶ Het CBS levert informatie over het opleidingsniveau van de (beroeps-)bevolking van Den Haag, maar niet van de onderwijsrichting en vaardigheden in de bevolking, behalve van de profielkeuze van VMBO'ers. Deze laatste indicator lichten we in dit hoofdstuk toe.

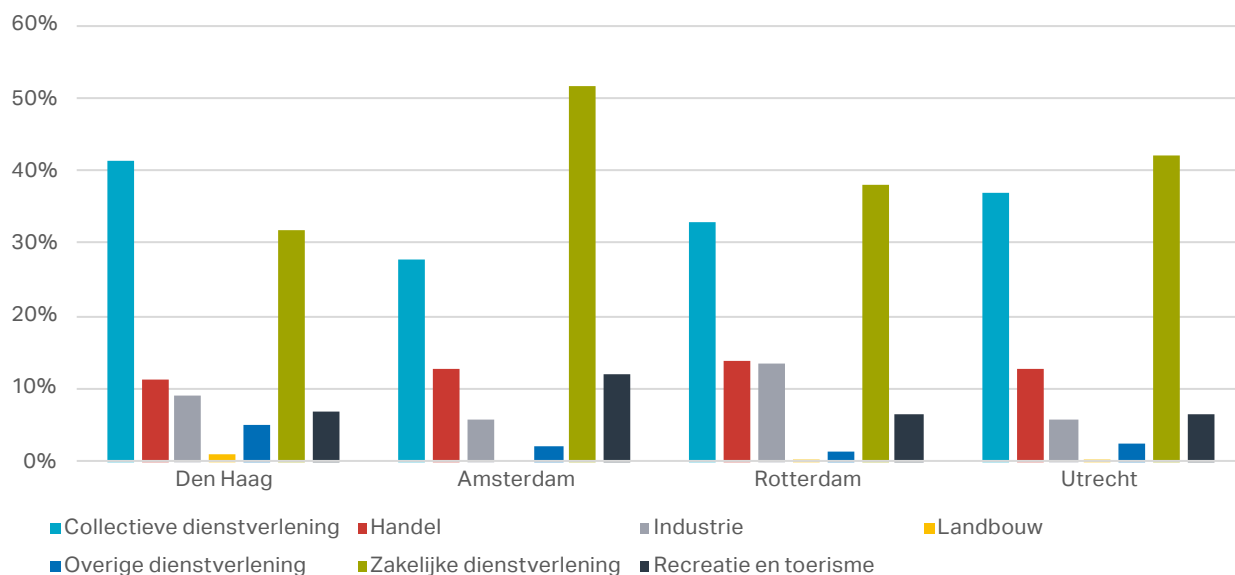
5.3.1 Verdeling bedrijfssectoren

FIGUUR 5.1 VERDELING VAN VESTIGINGEN NAAR SECTOR (%), G4 2019

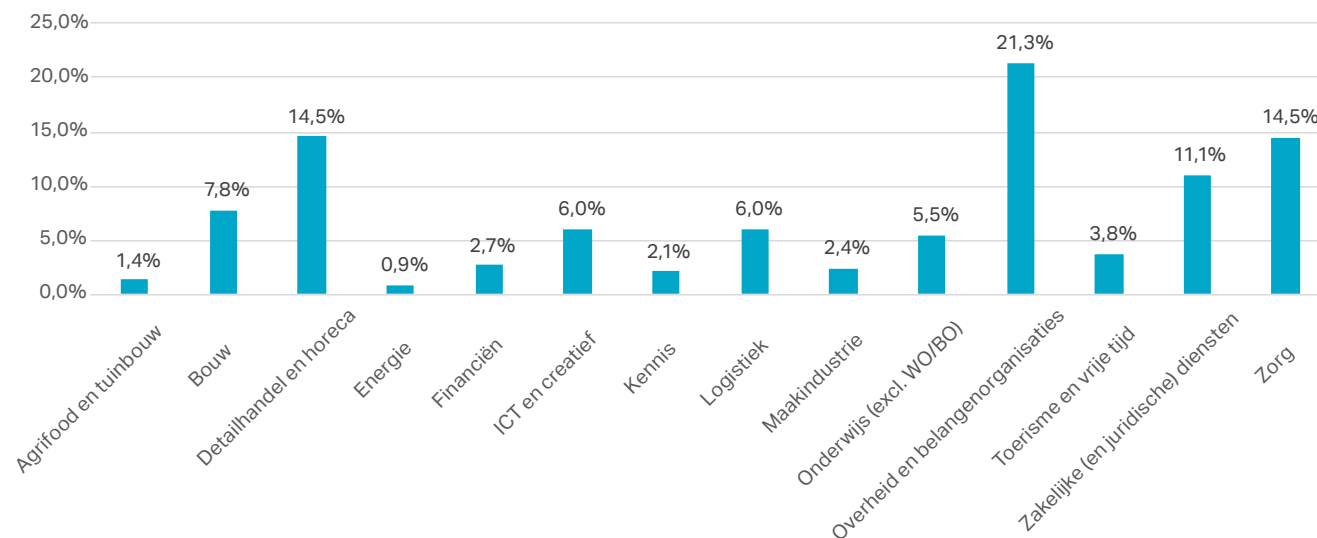
Bron: CBS, LISA / VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- Als we kijken naar de verdeling van (*bedrijfs*-)vestigingen naar sector per stad (figuur 5.1), dan valt op dat Den Haag in verhouding tot de andere drie grote steden relatief *minder* vestigingen heeft in de collectieve dienstverlening — waaronder overheden vallen — in 2019 (21% in Den Haag versus 26% in Amsterdam, 24% in Rotterdam en 30% in Utrecht).
- Ook opvallend is dat Den Haag relatief *meer* vestigingen in de industrie heeft dan de drie andere grote steden, ook dan het als industriestad bekende Rotterdam. Handelsondernemingen nemen ook een wat groter aandeel in in Den Haag, maar net iets minder dan in Rotterdam
- Het aandeel vestigingen in de zakelijke dienstverlening in Den Haag is kleiner dan in de rest van de G4

FIGUUR 5.2 VERDELING VAN BANEN NAAR SECTOR (%), G4 2019

Bron: CBS, LISA / VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- Maar wanneer gekeken wordt naar de verdeling van *banen* per sector (figuur 5.2), dan ziet de verdeling van sectoren er in Den Haag heel anders uit
- Den Haag heeft relatief meer banen in de collectieve dienstverlening dan de andere drie grote steden (42% versus 28% in Amsterdam, 33% in Rotterdam en 37% in Utrecht). Dat betekent dus dat het relatief geringe aantal collectieve overheidsvestigingen in Den Haag (zie figuur 5.1) wel veel banen betreft
- Den Haag kent relatief minder banen in de industrie dan Rotterdam, maar meer dan Amsterdam en Utrecht; Den Haag kent relatief minder banen in zakelijke dienstverlening dan in de andere drie grote steden (met name dan Amsterdam). Of de in de Economische Visie kansrijk geachte sectoren (maakindustrie, zorg en gezondheid, bouw, kennis en ICT) in totaal minder of meer talrijk zijn vertegenwoordigd in Den Haag dan in de andere drie grote steden is met deze sectorindeling niet goed te zien (er is geen verfijndere indeling om gemeenten te vergelijken)
- De samenstelling van bedrijfssectoren lijkt wat betreft deze indeling niet 'eenzijdiger' (d.w.z. schever) te zijn in Den Haag dan elders in de G4. Amsterdam kent wat dat betreft een eenzijdigere sectorale verdeling met veel banen in de zakelijke dienstverlening.

FIGUUR 5.3 VERDELING VAN BANEN NAAR SECTOR (SBI, 14 KLASSEN), DEN HAAG 2019

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden / DHIC (<https://denhaag.incijfers.nl>)

Een nadere, meer gedetailleerde indeling naar sector wordt gehanteerd in het werkgelegenheidsregister Haaglanden voor Den Haag. Daarin worden 14 bedrijfsbranches onderscheiden conform de Economische visie (een aangepaste vorm van de bedrijfstak/branche Standaard Bedrijfsindeling, SBI-indeling van het CBS). Anderzijds is het lastiger werkzame personen in een overkoepelende sector (bijv. de collectieve dienstverlening) te achterhalen.

- We zien in figuur 5.3 dat in Den Haag in 2019 de meeste banen in de branche overheid en belangenorganisaties te vinden zijn (21,3%), daarna in detailhandel (14,5%), zorg (14,5%) en zakelijke dienstverlening (11,1%). Er zijn relatief minder banen te vinden in energie (0,9%), agrifood en tuinbouw (1,4%), kennis (2,1%), maakindustrie (2,4%) en financiën (2,7%). De sectoren bouw (7,8%), ICT en recreatief (6%), logistiek (6%) en onderwijs (excl. WO/HBO; 5,5%) nemen een middenpositie wat betreft het aandeel banen in.
- De kansrijke geachte groeisectoren in maakindustrie, bouw, kennis en ICT zijn aldus niet talrijk vertegenwoordigd in Den Haag als het gaat om het aantal banen. Een uitzondering is de zorg. Tezamen maken de kansrijke sectoren 32,8% van het totaal aantal banen uit in 2019.

Helaas hebben we geen cijfers over deze specifieke sectorindeling voor andere steden, maar wel voor Nederland als geheel. Het grootste verschil is dat Den Haag ten opzichte van heel Nederland relatief veel meer banen in de overheidssector kent (respectievelijk 21% versus 5%).⁴⁷

47 Voor cijfers voor heel Nederland, zie: <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84164NED/table?ts=1605707302697>.

TABEL 5.1. VERDELING VAN BANEN NAAR SECTOR (SBI, 14 KLASSEN), DEN HAAG 2004-2019

	2004	2009	2014	2019
Agrifood en tuinbouw	0,8%	1,2%	1,2%	1,4%
Bouw	5,2%	7,1%	6,3%	7,8%
Detailhandel en horeca	14,2%	14,2%	14,3%	14,5%
Energie	1,2%	1,1%	1,1%	0,9%
Financiën	4,7%	3,4%	3,2%	2,7%
ICT en creatief	6,8%	5,8%	6,5%	6,0%
Kennis (incl. HBO/WO)	1,9%	1,8%	1,9%	2,1%
Logistiek	6,9%	6,7%	6,5%	6,0%
Maakindustrie	2,7%	2,5%	2,6%	2,4%
Onderwijs (excl. HBO/WO)	4,9%	4,7%	5,1%	5,5%
Overheid en belangenorganisaties	24,8%	23,1%	21,7%	21,3%
Toerisme en vrije tijd	3,5%	3,7%	3,7%	3,8%
Zakelijke (en juridische) diensten	9,2%	10,7%	11,3%	11,1%
Zorg	13,2%	14,1%	14,7%	14,5%
Kansrijke sectoren (bouw, ICT, kennis, maak, zorg)	29,8%	31,3%	32,0%	32,8%

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden / DHIC (<https://denhaag.incijfers.nl>)

- We zien (tabel 5.1) vrijwel geen verschuivingen in het aandeel van sectoren in de werkgelegenheid in Den Haag tussen 2014 en 2019. Slechts in één van de sectoren, de bouw, is het aandeel banen tussen 2014 en 2019 met één procentpunt of meer veranderd (van 6,3% naar 7,8%). Het gaat hier wel om een toename van 5.400 banen. Tussen 2004 en 2019 is iets meer verandering te zien, maar blijven de veranderingen klein (toename bouw, afname financiële sector). Een uitzondering is de afname in het aandeel banen bij overheid en belangenorganisaties van 24,8% in 2004 naar 21,3% in 2019. Deze afname is het gevolg van bezuinigingen bij de Rijksoverheid tussen 2011 en 2014.
- Kijken we naar de kansrijk sectoren (maakindustrie, bouw, zorg, kennis, en ICT-creatief), dan wie een *overall* toename van deze sectoren tussen 2014-2019 van 0,8 procentpunt tussen 2014 en 2019. Echter, dit ligt alleen aan een toename van banen in de bouw en in de kennissector (toename van 1,5 en 0,2 procentpunt); banen in maakindustrie, ICT en zorg namen samen met 0,9 procentpunt af. Of dat in de andere drie grote steden ook zo is, weten we niet precies omdat gegevens hieromtrent ontbreken. Overigens betekenen deze cijfers nog niet per se dat bijvoorbeeld ICT-banen afnemen in aandeel omdat die banen ook te vinden zijn in andere sectoren. Over de specifieke aard van beroepen ontbreken gegevens voor Den Haag.

TABEL 5.2 AANTAL EN AANDEEL BANEN NAAR SECTOR, DEN HAAG 2019-2020

	Aantal 2019	2020	Groei - krimp	Groei %	Aandeel 2019	2020
Agrifood en tuinbouw	3.900	4.250	350	9,0%	1,4%	1,4%
Bouw	22.400	24.180	1.780	7,9%	7,8%	8,1%
Detailhandel en horeca	41.980	42.000	20	0,0%	14,6%	14,1%
Energie	2.730	2.770	40	1,5%	0,9%	0,9%
Financiën	7.840	7.980	140	1,8%	2,7%	2,7%
ICT en creatief	17.340	17.980	640	3,7%	6,0%	6,0%
Kennis (incl. HBO/WO)	6.150	6.500	350	5,7%	2,1%	2,2%
Logistiek	17.330	17.780	450	2,6%	6,0%	6,0%
Maakindustrie	6.970	6.790	-180	-2,6%	2,4%	2,3%
Onderwijs (excl. HBO/WO)	15.760	16.450	690	4,4%	5,5%	5,5%
Overheid en belangenorganisaties	61.540	62.830	1.290	2,1%	21,3%	21,0%
Toerisme en vrije tijd	10.900	11.300	400	3,7%	3,8%	3,8%
Zakelijke (en juridische) diensten	31.920	35.250	3.330	10,4%	11,1%	11,8%
Zorg	41.760	42.440	680	1,6%	14,5%	14,2%
Totaal	288.520	298.500	9.980	3,5%	100%	100%

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking DSO/PSO

- Kijken we naar de meest recente gegevens voor de jaren 2019 en 2020 (tabel 5.2), dan zien we dat de maakindustrie in aantal banen verder krimpt tussen 2019 en 2020 met 180 banen, maar dat de andere kansrijke sectoren groeien: bouw met 1780 banen, kennis met 350 banen, ICT en creatief met 640 banen en zorg met 690 banen. De bouw en kennissector nemen door hun relatief sterke groei in het aantal banen (7,9% en 5,7% versus 3,5% *overall* voor alle sectoren) een iets groter aandeel in de werkgelegenheid in 2020 in dan in 2019 (vgl. laatste kolommen tabel 5.2), maar de zorg door haar relatief gezien zwakke groei in banen (1,6%) juist een kleiner aandeel (14,2% in 2020; 14,5% in 2019)⁴⁸
- De sector zakelijke (en juridische) diensten is met ruim 3.300 banen het sterkst gegroeid tussen 2019 en 2020 en ook relatief gezien was die groei het sterkst (10,4%). Door die groei nam haar aandeel in de totale werkgelegenheid relatief sterk toe (van 11,1% naar 11,8%). Ook de overheidssector laat groei in het aantal banen zien (2,1%), maar relatief gezien is haar aandeel in de werkgelegenheid iets gedaald (van 21,3% naar 21,0%)

5.3.2 Omzet per sector

Naast de vraag welke sectoren er in Den Haag zijn en wat hun aandeel is in de werkgelegenheid, is het de vraag wat de omzet is per sector. Onderstaande gegevens betreffen gegevens voor het jaar 2017 naar gemeente (corop-plus gebied). Het CBS publiceert geen recentere gegevens naar gemeente.

⁴⁸ Dit is een goed voorbeeld van waarom het belangrijk is om niet alleen naar veranderingen in het aantal banen per sector te kijken, maar ook juist naar het aandeel banen per sector.

TABEL 5.3 VERDELING VAN BBP (BRUTO TOEGEVOEGDE WAARDE BASISPRIJZEN) NAAR SECTOR, G4 (COROP-PLUS) 2017

	Utrecht	Amsterdam	Aggl. Den Haag ex. Zoetermeer	Rijnmond
Landbouw, bosbouw en visserij	0,2%	0,0%	1,0%	1,1%
Delfstoffenwinning	0,0%	0,1%	0,6%	0,2%
Industrie	4,5%	3,4%	2,3%	11,9%
Bouwnijverheid	4,0%	1,5%	2,5%	4,8%
Handel	11,0%	9,1%	7,5%	13,7%
Vervoer en opslag	3,2%	2,5%	2,4%	11,9%
Horeca	1,7%	3,3%	2,2%	1,9%
Informatie en communicatie	9,4%	10,7%	6,3%	3,4%
Financiële dienstverlening	16,1%	23,3%	8,1%	6,3%
Verhuur en handel van onroerend goed	5,5%	6,3%	7,1%	5,9%
Specialistische zakelijke diensten	9,7%	12,6%	13,6%	8,8%
Verhuur en overige zakelijke diensten	7,0%	8,8%	6,5%	7,3%
Openbaar bestuur en overheidsdiensten	9,8%	4,9%	21,5%	7,2%
Onderwijs	5,3%	3,7%	5,0%	4,8%
Gezondheids- en welzijnszorg	9,5%	6,7%	9,0%	8,8%
Cultuur, sport en recreatie	1,1%	2,0%	1,8%	1,2%
Overige dienstverlening	2,0%	1,1%	2,7%	0,8%
Totaal	100%	100%	100%	100%
Kansrijke sectoren (industrie, bouw, ICT, zorg)	27,4%	22,3%	20,1%	28,9%

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84419NED/table?ts=1603366200857>)

- We zien in tabel 5.3 dat de kansrijke sectoren industrie, bouw, ICT en zorg (de sector kennis is niet gespecificeerd in deze indeling) in 2017 gezamenlijk een geringer deel van het BBP innemen in Den Haag dan in de andere drie grote steden (20% in Den Haag versus 27% in Utrecht, 22% in Amsterdam en 29% in Rotterdam). Dat komt met name door een geringer aandeel in het BBP van de industrie (ten opzichte van Rotterdam), bouw (ten opzichte van Utrecht en Rotterdam) en ICT (ten opzichte van Amsterdam en Utrecht) in Den Haag. De zorg genereert wel evenveel toegevoegde waarde in Den Haag als in Utrecht en Rotterdam en meer dan in Amsterdam.
- De overheidssector neemt daarentegen een veel groter deel van het BBP in in Den Haag dan elders (22% versus niet meer dan 10% elders).⁴⁹
- In Amsterdam en Utrecht is de financiële dienstverlening de economische motor en in Rijnmond industrie, handel en vervoer en opslag.

⁴⁹ Het is wel lastig het BBP van de overheid te vergelijken met die van andere sectoren omdat het BBP van de overheid wordt bepaald door de lonen te vermenigvuldigen met het aantal ambtenaren. Als de overheid minder efficiënt gaat werken en meer ambtenaren nodig heeft voor hetzelfde werk, dan stijgt het BBP. Voor andere sectoren wordt gekeken naar de toegevoegde waarde. Daarom presenteren we hieronder ook gegevens over omzet naar sector zonder overheden, kennis, onderwijs en zorg.

TABEL 5.4 VERDELING VAN BBP (BRUTO TOEGEVOEGDE WAARDE BASISPRIJZEN) NAAR SECTOR, AGGLOMERATIE DEN HAAG (EX. ZOETERMEER) 2012-2017

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Landbouw, bosbouw en visserij	1,0%	1,0%	0,9%	1,1%	1,0%	1,0%
Delfstoffenwinning	1,3%	1,4%	1,0%	0,7%	0,5%	0,6%
Industrie	2,2%	2,3%	2,3%	2,3%	2,4%	2,3%
Bouwnijverheid	2,9%	2,5%	2,3%	2,2%	2,4%	2,5%
Handel	6,8%	6,6%	6,6%	7,0%	7,3%	7,5%
Vervoer en opslag	2,0%	2,0%	2,1%	2,1%	2,3%	2,4%
Horeca	1,7%	1,7%	1,8%	2,0%	2,1%	2,2%
Informatie en communicatie	9,0%	9,2%	8,6%	8,7%	6,9%	6,3%
Financiële dienstverlening	10,8%	9,8%	9,8%	9,3%	9,2%	8,1%
Verhuur en handel van onroerend goed	5,1%	5,6%	6,0%	6,2%	6,4%	7,1%
Specialistische zakelijke diensten	14,0%	13,7%	13,9%	14,1%	14,0%	13,6%
Verhuur en overige zakelijke diensten	5,7%	6,0%	5,8%	5,8%	6,2%	6,5%
Openbaar bestuur en overheidsdiensten	20,3%	20,4%	20,7%	20,6%	21,1%	21,5%
Onderwijs	4,3%	4,5%	4,6%	4,6%	4,8%	5,0%
Gezondheids- en welzijnszorg	8,3%	8,7%	9,0%	8,8%	9,0%	9,0%
Cultuur, sport en recreatie	1,9%	1,8%	1,9%	1,8%	1,8%	1,8%
Overige dienstverlening	2,7%	2,9%	2,8%	2,7%	2,7%	2,7%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Kansrijke sectoren (industrie, bouw, ICT, zorg)	22,3%	22,7%	22,1%	22,1%	20,7%	20,1%

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84419NED/table?ts=1603366200857>)

- Tussen 2012 en 2017 — en ook tussen 2014 en 2017 — zien we dat de kansrijke sectoren industrie, bouw, ICT en zorg een geringer deel van het BBP hebben gekregen in Den Haag (van 22,3% in 2012 naar 20,1% in 2017; tabel 5.4). Hoewel deze verandering niet heel groot is, is ze vanuit het perspectief van het stimuleren van kansrijke sectoren wel zorgelijk. De daling komt met name door een afname van het aandeel van de ICT-sector in het BBP van 9,0% in 2012 naar 6,3% in 2017. Het aandeel in het BBP van de bouw nam licht af, van de zorg licht toe, terwijl die van de industrie gelijk bleef. De afname van de ICT in het BBP heeft naar alle waarschijnlijkheid te maken met de reorganisatie en het vertrek van KPN en T-Mobile uit de regio.
- Andere in het oog springende veranderingen zijn een afname van het aandeel van financiële dienstverlening in het BBP in Den Haag (die mede is veroorzaakt door de bankencrisis) en een toename voor handel en onroerend goed. Ook het aandeel van de overheidssector in het BBP nam toe, hoewel die toename licht was (merk op dat tussen 2011 en 2012 de bijdrage van de overheid slonk als gevolg van bezuinigingen bij de Rijksoverheid).

TABEL 5.5 OMZETONTWIKKELING (PROCENTUELE VERANDERING T.O.V. JAAR EERDER) PER SECTOR, EXCL. OVERHEDEN, ZORG, ONDERWIJS EN KENNIS, DEN HAAG 2016-2019

	2016	2017	2018	2019
Agrifood en tuinbouw	0,8%	2,7%	6,1%	5,8%
Autohandel, detailhandel en horeca	2,6%	5,3%	4,7%	2,5%
Bouw	-5,5%	-5,1%	4,9%	17,7%
Energie	-0,5%	2,2%	4,9%	-3,2%
ICT en creatief	-3,4%	-3,2%	-3,4%	-2,1%
Logiesverstrekking	2,9%	9,4%	6,7%	0,6%
Logistiek	-2,6%	3,6%	11,1%	7,1%
Maakindustrie	0,6%	13,8%	-6,6%	-0,4%
Reisbemiddeling, reisorganisatie	-1,4%	3,4%	6,5%	-4,1%
Zakelijke diensten	2,6%	7,7%	6,8%	4,6%

Bron: CBS Algemeen Bedrijven Register (ABR) / Baseline

- Tabel 5.5 laat op grond van nieuwere gegevens uit het CBS bedrijvenregister voor Den Haag zien dat van de omzetgerichte vestigingen (dus exclusief overheid, kennis, onderwijs en zorg) tussen 2018 en 2019 de bouwsector de grootste omzetgroei had (17,7%), daarna logistiek (7,1%) en dan agrifood en tuinbouw (5,8%). Energie, ICT en creatief, maakindustrie en de reissector boekten nog omzetverlies in deze periode. De kansrijke sectoren lieten aldus een gemengd beeld zien: omzetgroei in de bouw, maar verliezen in de maakindustrie en ICT.
- In 2016 en 2017 was dit beeld nog anders voor de bouwsector toen deze nog een omzetverlies liet zien (-5,5% en -5,1%). In 2018 sloeg deze om naar omzetgroei. De ICT en creatieve sector liet gedurende de gehele periode 2016-2019 omzetverlies zien, terwijl het beeld voor de maakindustrie wisselde met veel winst in 2017 en verlies in 2018.

SAMENVATTEND

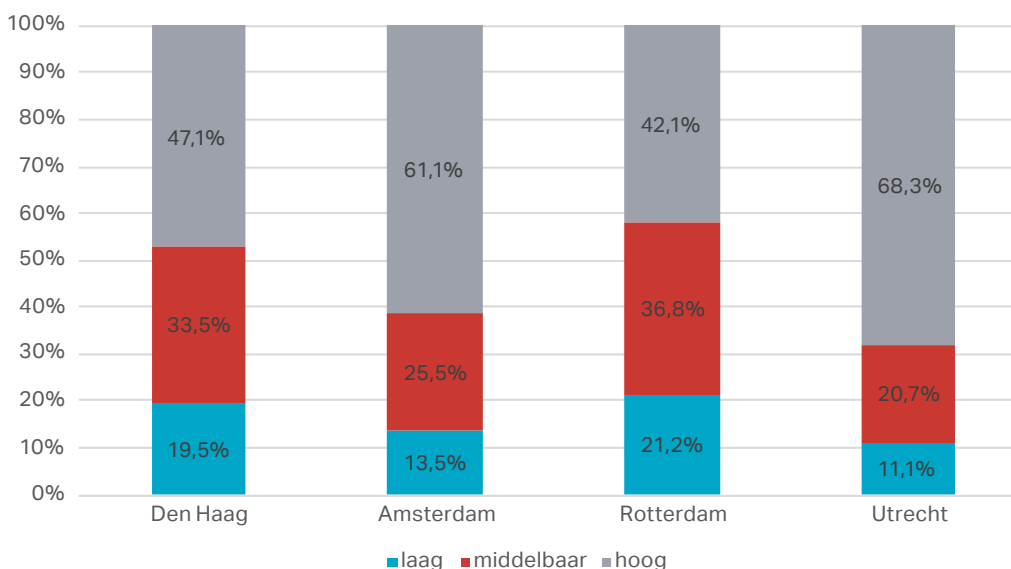
- Den Haag kent een beduidend groter aandeel banen in de overheidssector dan de andere drie grote steden; het aandeel vestigingen in de overheidssector is daarentegen kleiner.
- De kansrijk geachte sectoren in de maakindustrie, zorg, bouw en ICT en kennis zijn niet talrijk vertegenwoordigd in Den Haag als het gaat om het aandeel banen (een derde van de banen is in 2019 in deze sectoren te vinden, waarvan de helft in de zorg). Wel is het aandeel banen in deze sectoren tussen 2014-2019 licht toegenomen. Echter, dit ligt alleen aan een toename van het aandeel banen in de bouw en in de kennissector (toename van 1,8 procentpunt); banen in de maakindustrie, ICT en zorg namen in aandeel met 0,9 procentpunt af. Tussen 2019 en 2020 nam het aandeel banen in de maakindustrie en de zorg verder af, maar in de bouw en de kennissector toe.
- De kansrijke sectoren in industrie, bouw en ICT hebben in Den Haag een geringer aandeel in het BBP dan in de andere drie grote steden (m.u.v. de zorgsector) en de overheidssector een groter aandeel. Tussen 2012 en 2017 nam het aandeel van de kansrijke sectoren in het BBP in Den Haag af als gevolg van een afname van het BBP aandeel van de ICT-sector. De bouwsector laat wel een sterke BBP groei zien tussen 2018 en 2019.

5.4 Verdeling onderwijs

Ook als er veel economische groeimogelijkheden zijn door de aanwezigheid van kansrijke sectoren, is het de vraag of de banen wel aansluiten (*matchen*) bij de bevolking.⁵⁰ Over de passing van bestaande banen aan de vaardigheden van Haagse bewoners bestaan geen goede gegevens. Wel weten we wat de verdeling van onderwijsniveau in de (beroeps-)bevolking is en de profielkeuze van VMBO'ers. Wat betreft de verdeling van onderwijs willen we meten in hoeverre die gelijk verdeeld zijn in de Haagse bevolking. We focussen ons niet alleen op de aanwezigheid van hoger opgeleiden of personen met een bepaalde richting omdat in een goed functionerende arbeidsmarkt iedereen werk zouden moeten kunnen vinden. Een goed voorbereide beroepsbevolking is een flexibele bevolking waar mensen van alle niveaus en vaardigheden te vinden zijn (van 'alle markten thuis') en niet een eenzijdig opgeleide bevolking naar richting en niveau. Dit geldt te meer daar we niet weten wat toekomstige tekorten zijn op de arbeidsmarkt en ook in de kansrijk geachte sectoren van de economie mensen van verschillend niveau en richting nodig zijn. Hieronder kijken we eerst naar de verdeling van onderwijsniveau in de beroepsbevolking. Daarna kijken we naar de verdeling van onderwijsniveau in de gehele bevolking, inclusief inactieven, omdat inactieven ook een arbeidspotentieel vormen. Daarna kijken we naar de profielkeuze van VMBO'ers.

5.4.1 Verdeling onderwijsniveau

FIGUUR 5.4 VERDELING ONDERWIJSNIVEAU IN BEROEPSBEVOLKING (PERCENTAGES), G4 2019

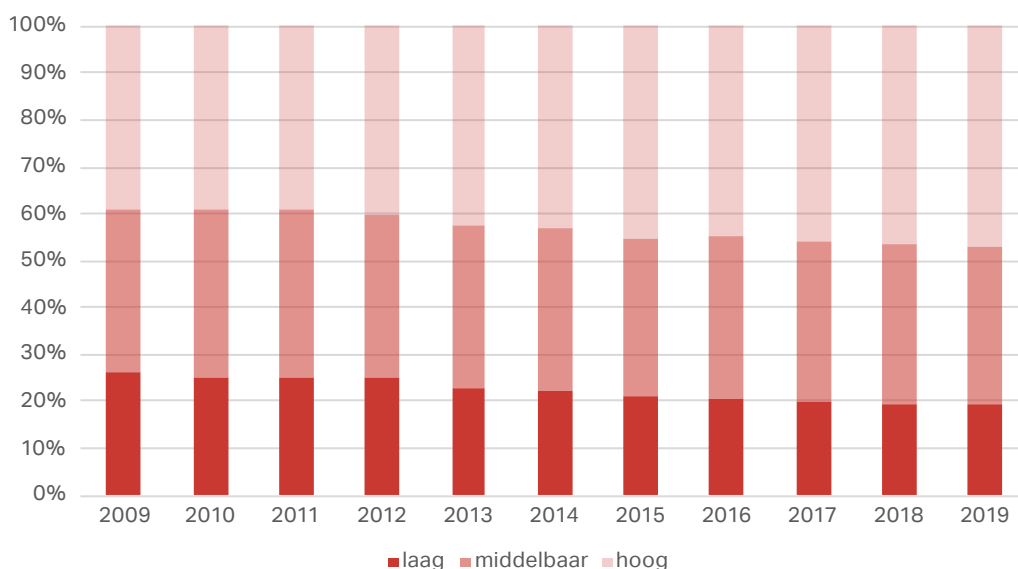
Noot: Lager onderwijsniveau betreft hoogste opleiding basisonderwijs, VMBO, eerste drie leerjaren HAVO/VWO en de entreeopleiding. Hoger onderwijs betreft tenminste HBO/WO.

Bron: CBS (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

⁵⁰ In eerste instantie hoeft een mismatch tussen banen en bevolking (bijvoorbeeld, te weinig opgeleiden in de zorg in de bevolking) geen groot probleem te zijn omdat vraag en aanbod in de economie toch weer in overeenstemming komen, bijvoorbeeld doordat mensen forenzen naar werk of er talenten van buiten komen. Maar indirect kan zo'n mismatch de economische groei wel belemmeren. Bedrijven zouden eerder voor andere steden kunnen kiezen waar wel de gevraagde vaardigheden in de bevolking bestaan. Ook trekt de vele pendel een zware wissel op het milieu.

- In 2019 is de verdeling naar onderwijsniveau (drie niveaus worden hier onderscheiden) van de beroepsbevolking in Den Haag gelijk dan in Utrecht en Amsterdam, maar iets ongelijker dan in Rotterdam (figuur 5.4). Amsterdam en Utrecht kennen een oververtegenwoordiging van hoog opgeleiden (HBO en WO) in de beroepsbevolking van respectievelijk 61% en 68%, terwijl er maar respectievelijk 14% en 11% laag opgeleiden zijn. In Den Haag is de beroepsbevolking meer gebalanceerd naar onderwijsniveau met 47% hoog opgeleiden, 34% middelbaar opgeleiden en 20% laag opgeleiden. In Rotterdam zijn er relatief nog meer middelbaar en laag opgeleiden in de beroepsbevolking.

FIGUUR 5.5 VERDELING ONDERWIJSNIVEAU IN BEROEPSBEVOLKING (PERCENTAGES), DEN HAAG 2009-2019

Noot: Lager onderwijsniveau betreft hoogste opleiding basisonderwijs, VMBO, eerste drie leerjaren HAVO/VWO en de entreeopleiding. Hoger onderwijs betreft tenminste HBO/WO.

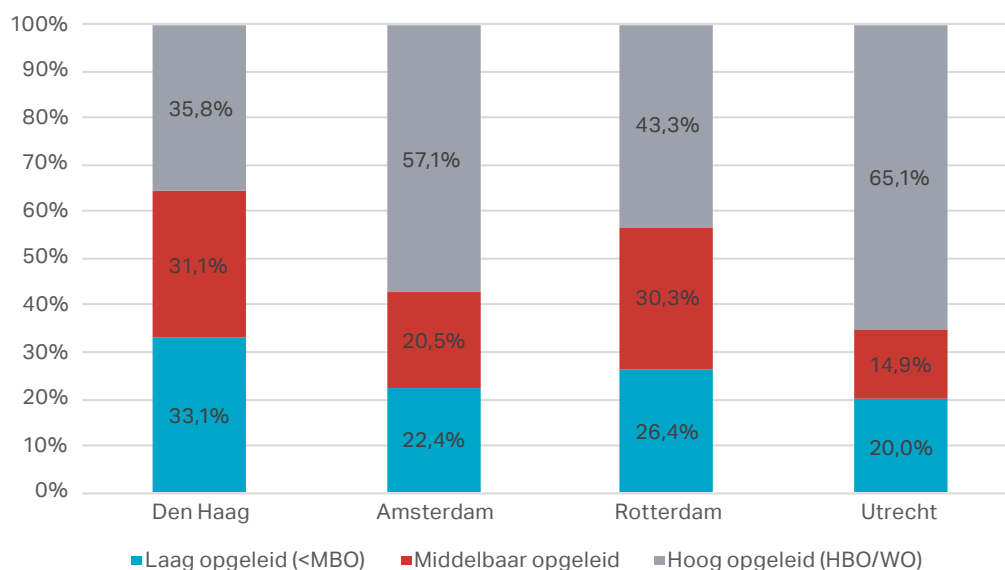
Bron: CBS (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- Het opleidingsniveau van de beroepsbevolking is tussen 2014 en 2019 gestegen in Den Haag van 43,2% naar 47,1% hoger opgeleiden (9% stijging) en het aandeel lager opgeleiden en middelbaar opgeleiden afgenomen (respectievelijk van 34,6% naar 33,5% middelbaar opgeleiden en van 22,2% naar 19,5% lager opgeleiden; zie figuur 5.5). Dit lijkt een gevolg te zijn van het algemeen gestegen opleidingsniveau in de Nederlandse bevolking (ook elders nam het niveau toe).
- Terwijl het op zich – vanuit veel andere oogpunten – heugelijk is dat het onderwijsniveau van de beroepsbevolking in Den Haag stijgende is, zorgt ze er wel voor dat de verdeling meer eenzijdig en minder gelijk is geworden. Er zijn minder lager opgeleiden in de beroepsbevolking en dat vergroot de kans op tekorten aan lager opgeleid personeel op de arbeidsmarkt.

Omdat niet alleen de beroepsbevolking het arbeidspotentieel vormt, maar in principe de gehele bevolking – dus ook de inactieven – laten we in figuur 5.6 de verdeling van onderwijsniveau in de gehele bevolking zien. Het betreft hier wel de verdeling van onderwijs voor een betreffende school-/studiejaar, dus op een veel eerder moment in de levensloop

van mensen dan de cijfers over de beroepsbevolking (andere cijfers op gemeenteniveau zijn er niet). De cijfers zijn daarom onderling niet goed te vergelijken, maar de verdeling van onderwijsniveau in de bevolking laat zich wel over de tijd en tussen gemeenten vergelijken.

FIGUUR 5.6 VERDELING ONDERWIJSNIVEAU IN BEVOLKING (GEDIPLOMEERDEN; PERCENTAGES), G4 JAARGANG 2018/19

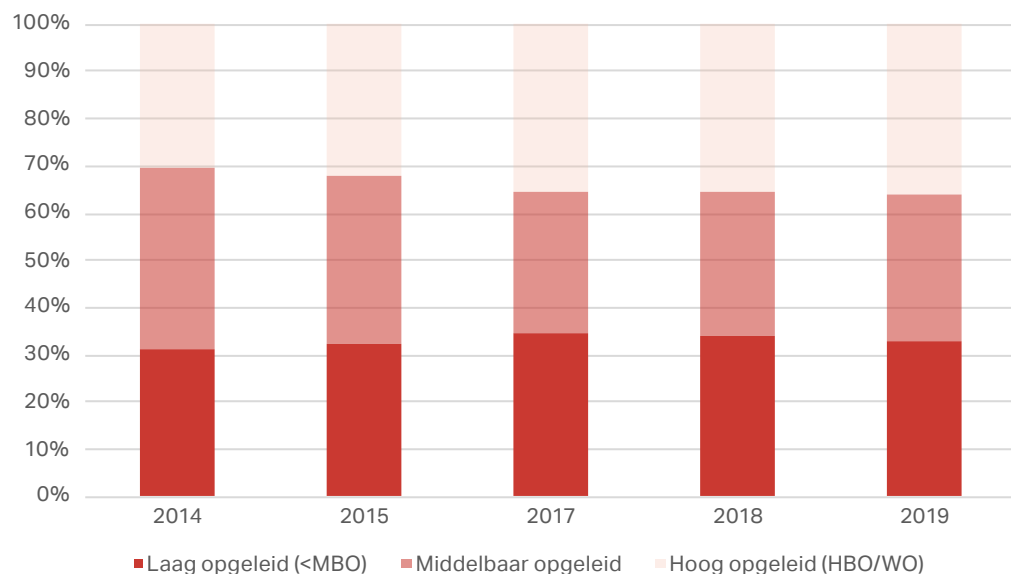

Noot: Aandeel gediplomeerden en afgestudeerden in het voortgezet onderwijs (VO), middelbaar beroepsonderwijs (MBO), voortgezet algemeen volwassenenonderwijs (VAVO) en het hoger onderwijs (HO) aan het begin van een betreffend school-/studiejaar. Lager opgeleid (<MBO); hoger opgeleid (HBO/WO). Leerlingen in het praktijkonderwijs doen geen examen en zijn dus buiten beschouwing gelaten.

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/71493ned/table?ts=1603370661108>)

- We zien wederom dat Den Haag een meer gelijke verdeling kent van onderwijsniveaus dan Amsterdam en Utrecht en in dit geval ook dan Rotterdam (figuur 5.6). De verdeling in de drie onderwijsniveaus per schooljaargang is nagenoeg een derde aandeel in elke van de drie niveaus en daarmee heel gelijk te noemen. In Amsterdam en Utrecht en in iets minder mate in Rotterdam is er een oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden (HBO/WO) en is de verdeling ongelijker. De verschillen met Den Haag zijn groot en hangen deels samen met de aanwezigheid van algemene universiteiten in de andere drie grote steden.

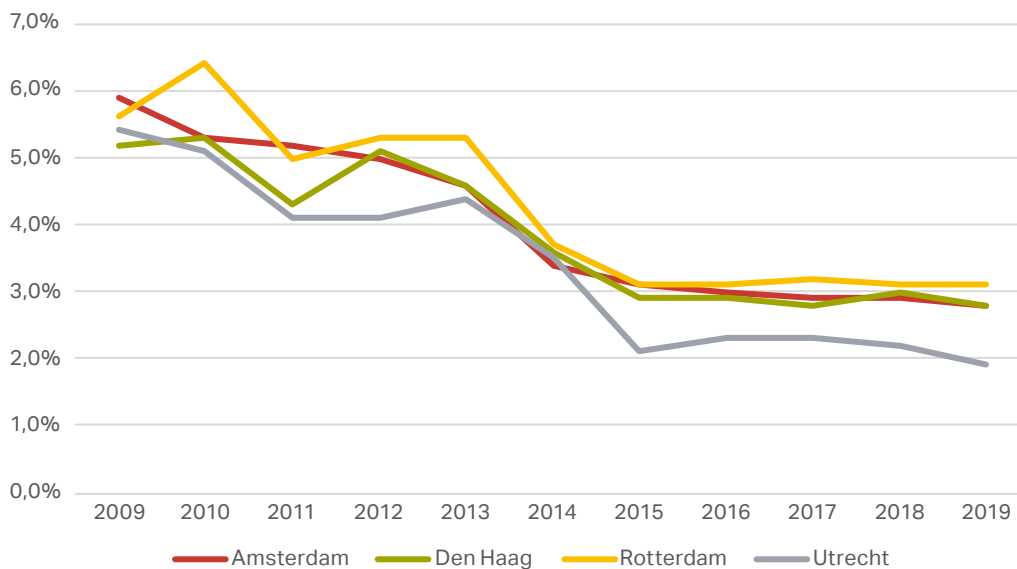
FIGUUR 5.7 VERDELING ONDERWIJSNIVEAU IN BEVOLKING (GEDIPLOMEERDEN; PERCENTAGES), DEN HAAG JAARGANG 2013/14 – 2018/19

Noot: Aandeel gediplomeerden en afgestudeerden in het voortgezet onderwijs (VO), middelbaar beroepsonderwijs (MBO), voortgezet algemeen volwassenenonderwijs (VAVO) en het hoger onderwijs (HO) aan het begin van een betreffend school-/studiejaar. Lager opgeleid (<MBO); hoger opgeleid (HBO/WO). Leerlingen in het praktijkonderwijs doen geen examen en zijn dus buiten beschouwing gelaten.

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/71493ned/table?ts=1603370661108>)

- We zien aan de cijfers in figuur 5.7 dat het aandeel hoger opgeleiden in Den Haag in de bevolking stijgende is, net als in de beroepsbevolking (vgl. figuur 5.5). Het aandeel afgestudeerden met HBO/WO neemt tussen jaargang 2013/14 en 2018/19 toe van 30,5% naar 35,8%, een stijging van 17,8%. Opvallend is echter dat het aandeel leerlingen met een lage opleiding in de opeenvolgende schooljaargangen ook toeneemt van 31,2% in 2013/14 naar 33,1% in 2019 (een stijging met 6%). Omdat die stijging minder hard is dan van hoger opgeleiden is in het algemeen het onderwijsniveau van gediplomeerden echter wel gestegen. Het aandeel leerlingen met een middelbare opleiding neemt door deze ontwikkelingen sterk af van 38,4% naar 31,1% (een daling met 19%).
- Door deze ontwikkelingen is de onderwijsverdeling onder leerlingen/studenten iets gelijk geworden in 2019 dan in 2014, maar als de trend naar meer hoger opgeleiden zich doorzet – net als in de beroepsbevolking – dan wordt de verdeling ongelijker.

FIGUUR 5.8 AANDEEL VOORTIJDIGE SCHOOLVERLATERS ZONDER STARTKWALIFICATIE, G4 2009 - 2019

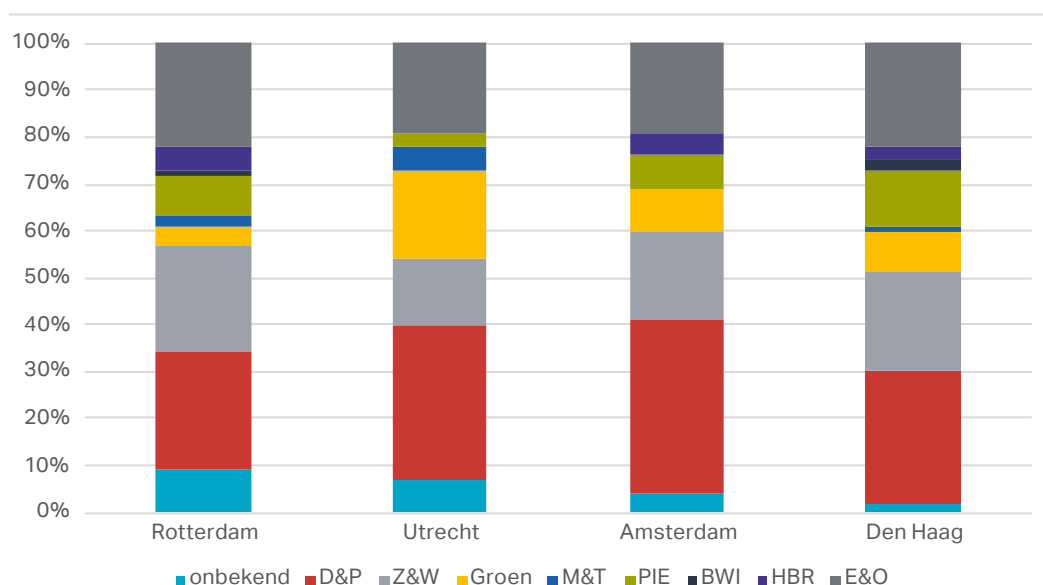
Noot: Percentage van het totale aantal leerlingen VO en MBO (12-23 jaar) dat voortijdig zonder startkwalificatie het onderwijs verlaat per jaargang

Bron: CBS (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- Een andere maat voor een mismatch op de arbeidsmarkt is het aandeel leerlingen dat de school (voortgezet onderwijs en MBO) verlaat zonder startkwalificatie. Deze personen hebben het doorgaans erg lastig op de arbeidsmarkt omdat ze over geen enkele kwalificatie beschikken (velen worden ook inactief). We zien (figuur 5.8) dat het in 2019 in Den Haag om 2,7% van de leerlingen gaat, hetgeen gelijk is aan Amsterdam, minder dan Rotterdam (3,1%) maar meer dan in Utrecht (1,9%). Over de tijd is dit aandeel echter wel sterk gedaald in de vier grote steden. Deze bron van mismatch op de arbeidsmarkt is dus afgenomen.

5.4.2 Verdeling van onderwijsrichting

Over de verdeling naar onderwijsrichting op gemeenteniveau bestaat slechts één, ietwat verouderde statistiek, de verdeling van profielkeuze op het VMBO. Desalniettemin is het de moeite waard de verdeling van profielkeuzes te bekijken.

FIGUUR 5.9 VERDELING PROFIELKEUZE VMBO (PERCENTAGES), G4 2016

Noot: E&O = Economie en ondernemen; HBR = horeca, bakkerij, recreatief; BWI = bouwen, wonen, interieur; M&T = mobiliteit, transport; PIE = productie, installatie, energie; Z&W = zorg en welzijn; D&P = dienstverlening en producten

Bron: CBS / VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- We zien dat de VMBO profielkeuzes niet heel erg verschillen tussen de vier grote steden (figuur 5.9). In Den Haag kiezen VMBO leerlingen minder vaak voor dienstverlening (D&P) dan VMBO leerlingen in Amsterdam en Utrecht en vaker voor productie, installatie en energie (PIE) dan elders. Er is dus geen sprake van grotere of minder grote ongelijkheid in profielkeuze van VMBO-leerlingen in Den Haag dan elders in de G4.
- Wel zijn onder VMBO leerlingen in Den Haag de technische profielen ondervertegenwoordigd (bouw, wonen en interieur; productie, installatie, energie; groen; mobiliteit, transport) en niet-technische profielen oververtegenwoordigd (met name economie en ondernemen; zorg en welzijn; dienstverlening en producten): 24% van de Haagse VMBO leerlingen kiest in 2016 een technisch profiel en 76% een niet-technisch profiel. Dit is elders nog iets schever (m.u.v. Utrecht). Tekorten aan technisch geschoold personeel zijn een bekend probleem op de Nederlandse arbeidsmarkt (zie bijvoorbeeld het Nationaal Techniekpact).

SAMENVATTEND

- In 2019 is de verdeling naar onderwijsniveau van de beroepsbevolking en bevolking in Den Haag gelijk (minder scheef) dan in Utrecht en Amsterdam. Vanuit het oogpunt van aansluiting op de arbeidsmarkt is dat positief.
- Het opleidingsniveau van de beroepsbevolking en bevolking is tussen 2014 en 2019 gestegen in Den Haag, maar onder gediplomeerden kwamen er ook (iets) meer lager opgeleiden bij. De algemene stijging van het onderwijsniveau van de (beroeps-)bevolking betekent een minder gelijke verdeling van onderwijsniveau en vergroot de kans op tekorten aan middelbaar en lager opgeleid personeel op de arbeidsmarkt. Anderzijds is deze trend in veel andere opzichten positief, bijvoorbeeld voor bestedingen, kennis en innovatie.
- Het aandeel leerlingen dat het onderwijs verlaat zonder startkwalificatie is iets hoger in Den Haag dan in Utrecht (maar niet dan in Amsterdam en Rotterdam), maar is wel gedaald tussen 2014 en 2019. Dat is dus een mindere zorg geworden wat betreft aansluiting op de arbeidsmarkt.
- Den Haag kent een geringer aandeel VMBO leerlingen dat een technische dan niet-technische profielkeuze doet, hoewel dat minder scheef is dan in Amsterdam en Rotterdam. Dit is een bron van mismatch op de arbeidsmarkt.

6. ONDERNEMERS: EEN EXCELLENT ONDERNEMINGSKLIMAAT?

6.1 Samenvatting

Indicator	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2014-2019 % verandering	% punt verschil
Aantal MKB vestigingen	45.327	47.278	48.527	50.726	54.143	58.611	29,3%	
Aandeel eenmansbedrijven	69,8%	71,4%	72,0%	73,1%	74,7%	76,0%	8,9%	6,2%
Aandeel ZZP'ers (in werkzame beroepsbevolking)	12,4%	12,8%	13,1%	13,2%	13,6%	14,3%	15,8%	2,0%
Oprichtingssaldo (p. 1000 vest)	51,0	60,0	50,0	76,0	92,0	93,0	82,4%	0,4%
Waardering ondernemingsklimaat			6,4	6,6	6,5	6,5	1,6%	

- In Den Haag is er veel bedrijvigheid (wat betreft vestigingen per inwoner) en is de bedrijvigheid gegroeid tussen 2014 en 2019.
 - Maar:
 - Relatief is er minder bedrijvigheid dan in Amsterdam;
 - De groei van bedrijvigheid is niet sterker of zwakker dan in de drie andere grote steden.
- Er zijn relatief veel ZZP'ers in Den Haag (hoewel minder dan Amsterdam) en het aandeel ZZP'ers in de werkzame beroepsbevolking is in de periode 2014-2019 sterker gegroeid dan in de andere drie grote steden. Ook is er veel dynamiek in het Haagse bedrijfsleven. Er werden relatief veel bedrijven opgericht en opgeheven in Den Haag en over de jaren heen steeg dit saldo sterker in Den Haag dan in de overige drie grote steden.
 - Maar:
 - Den Haag kent daardoor relatief weinig kleine, middelgrote en grote bedrijven;
 - Het aandeel van het MKB in het aantal banen is relatief klein (ten opzichte van het aandeel in het aantal vestigingen).
- De gemeente Den Haag krijgt een voldoende van Haagse ondernemers als het gaat om dienstverlening en ondersteuning aan ondernemers.
 - Maar:
 - Over het algemeen is het oordeel over dienstverlening en ondersteuning aan ondernemers maar net voldoende (een 6,5) en laat het veel ruimte voor verbetering. Haagse ondernemers geven een onvoldoende voor samenwerking met ondernemers en de regeldruk;
 - De rapportcijfers van ondernemers in Utrecht en Amsterdam zijn iets hoger, behalve voor samenwerking met ondernemers (Den Haag beter dan Amsterdam), woon- en leefklimaat van de gemeente (Den Haag iets beter) en afhandeling van vergunningsaanvraag (Den Haag iets beter dan Utrecht);
 - We zien weinig verandering in het oordeel over klantvriendelijkheid van de gemeentelijke dienstverlening over de jaren heen (2016-2020). In de laatste jaren (2019-2020) verslechteren de oordelen licht.

6.2 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een beknopt overzicht gegeven van de mate waarin Den Haag een excellent ondernemingsklimaat biedt voor ondernemers. Dit is het strategische doel 3 uit de Economische Visie. Het strategische doel is als volgt geformuleerd (Economische Visie, p. 40): "Een excellent ondernemingsklimaat is belangrijk om ondernemers kansen te bieden om zich te vestigen, te starten, te groeien en in te spelen op de uitdagingen en transitie waarmee ze te maken krijgen. Het strategische doel is het MKB te laten groeien.

Hieraan werkt de gemeente via de volgende tactische doelen:

1. een goede en snelle dienstverlening bieden aan ondernemers;
2. het MKB voorbereiden op de uitdagingen van de toekomst;
3. bestaande (internationale) bedrijven en instellingen versterken en nieuwe aantrekken;
4. talentontwikkeling: werken aan een vaardige en talentvolle stad."

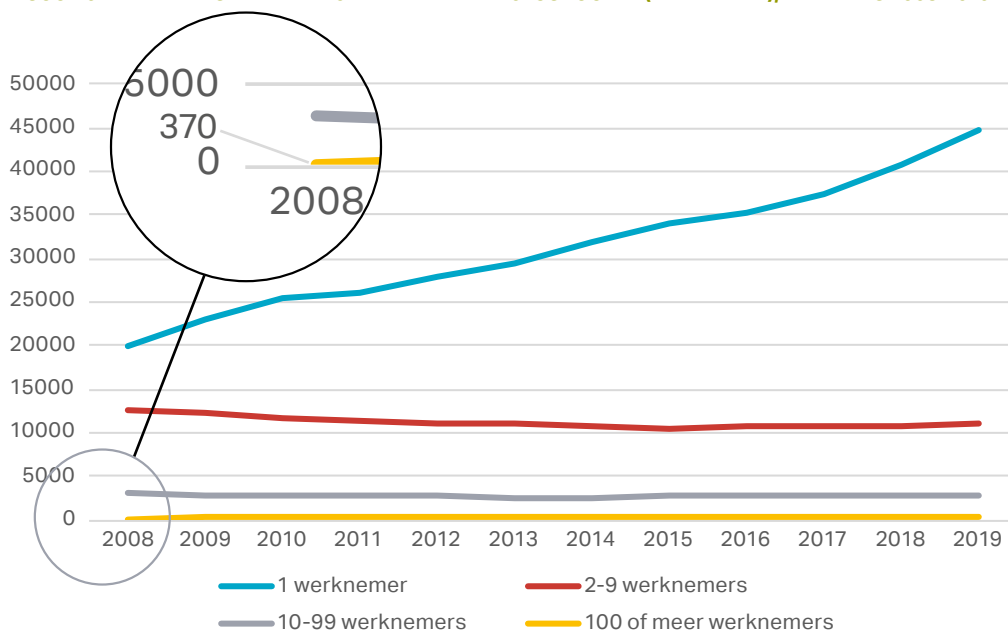
Het strategische doel komt voort uit de geringe groei van het MKB in Den Haag. De Economische Visie schrijft hierover (p. 39-40): "Ondernemers zijn essentieel voor behoud en groei van de werkgelegenheid in stad en regio. Met het aandeel nieuwe vestigingen behoort de regio Den Haag de laatste jaren tot de beste regio's (PBL, 2018). Het Haagse MKB is de banenmotor van de Haagse economie en goed voor meer dan de helft van de banen in onze stad. Dé ondernemer bestaat niet, net zomin als hét MKB. Van onze bedrijven behoort 99% tot het MKB, verdeeld over vele sectoren, wijdverspreid over de stadsdelen. Daarvan groeit 90% echter niet of nauwelijks. Dit maakt de opgave om het Haagse MKB over de hele breedte te versterken ingewikkeld. Net zoals we landelijk zien, kennen we in Den Haag een (beperkt) aantal koplopers die nieuwe kennis en technologieën ontwikkelen en toepassen. De gemeente voert al enige jaren een actief startersbeleid, dat erop gericht is een ecosysteem te creëren waarin start-ups goed kunnen gedijen. Dit gebeurt onder meer met het programma ImpactCity en de ontwikkeling van The Hague Tech en Yes!Delft. Daarnaast is er wat we het brede MKB noemen: het gaat dan overwegend om het traditionele kleinbedrijf en zelfstandigen zonder personeel (ZZP'ers) die vooral actief zijn op de lokale en regionale markt. Het is het MKB in de bouw, zorg en logistiek bijvoorbeeld, maar het zijn ook familiebedrijven en gespecialiseerde dienstverleners. Het brede MKB kan het hoge tempo van vernieuwing moeilijker bijhouden en worstelt met de vraag hoe het die vernieuwing vorm moet geven. Ook zijn er ondernemers die groei niet voorop hebben staan, maar een zelfstandig bestaan proberen op te bouwen door zich vooral te richten op hun passie, vakmanschap of ondernemerschap. De mismatch op de arbeidsmarkt belemmert ondernemers in hun groeimogelijkheden."

De vraag in dit hoofdstuk is in hoeverre Den Haag een excellent ondernemingsklimaat biedt voor ondernemers. We kijken naar de bedrijvigheid in Den Haag (het aantal vestigingen, het aandeel van het MKB in het aantal banen, het aantal oprichtingen en faillissementen) en de (waardering van) de gemeentelijke dienstverlening aan ondernemers. We vergelijken daarbij wederom Den Haag met de andere drie grote steden en kijken of in de periode 2014-2019 Den Haag het wat betreft bedrijvigheid beter is gaan doen.

6.3 Bedrijvigheid in Den Haag

We zagen eerder al dat Den Haag wat betreft het aandeel vestigingen per inwoner, minder bedrijvigheid kent dan Amsterdam en meer dan Rotterdam en dat het aandeel vestigingen tussen 2014 en 2019 is gegroeid (hoofdstuk 3). Hoe zit het verder met de bedrijvigheid? Hoe is de verdeling van kleine en grote bedrijven in Den Haag, hoeveel ZZP'ers zijn er en hoeveel bedrijven worden er opgericht en opgeheven?

FIGUUR 6.1 VERDELING VAN BEDRIJVEN NAAR BEDRIJFSGROOTTE (AANTALLEN), DEN HAAG 2008-2019

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden / DHIC (<https://denhaag.incijfers.nl>)

- Den Haag mag dan minder bedrijven per inwoner kennen dan Amsterdam (zie hoofdstuk 3), toch is er absoluut gezien veel bedrijvigheid. Er zijn in 2019 59.000 bedrijfsvestigingen, hetgeen een ratio is van 1 vestiging op 6 personen tussen 15 en 65 jaar oud (zie figuur 6.1).
- In Den Haag is het aantal bedrijven met maar één werknemer (meer dan 90% van de eenmanszaken betreft ZZP'ers) in 2019 veel groter dan het aantal bedrijven met meer dan één werknemer (resp. 45.000 en 14.000). Procentueel is dat een aandeel van 76% eenmansbedrijven en 24% bedrijven met meer dan één werknemer. Het aantal en aandeel van grote bedrijven (100 werknemers of meer) is maar gering (N=389, hetgeen maar 1% van de bedrijven is). Het MKB, dat bestaat uit eenmansbedrijven en bedrijven tot 100 werknemers, neemt daardoor 99% van alle bedrijfsvestigingen in.
- In Den Haag is het aantal bedrijven tussen 2008 en 2019 sterk en gestaag toegenomen, van 36.000 in 2008 naar 59.000 in 2019, een toename met 63%. De bedrijvigheid nam dus sterk toe. Dat is ook relatief gezien zo: was in 2008 het aantal bedrijfsvestigingen 1 op 9 inwoners, in 2019 was dat 1 op 6.
- De toename van het aantal bedrijven is in zijn geheel toe te schrijven aan de groei van het aantal eenmansbedrijven. Deze is sterk toegenomen tussen 2008 en 2019 (van 20.000 naar 45.000), terwijl het aantal kleine en middelgrote bedrijven (2-9 werknemers en 10-99 werknemers) licht afnam (resp. van 12.500 naar 11.000 en van 3.000 naar 2.700) en het

aantal grote bedrijven (100 of meer werknemers) vrijwel gelijk bleef (van 370 naar 390). Procentueel is het aantal eenmansbedrijven tussen 2008 en 2019 een veel groter deel uit gaan maken van het totaal aantal bedrijven (van een aandeel van 56% naar 76%; voor de periode 2014-2019 gaat het om een stijging in het aandeel van 70% naar 76%) en is het aandeel bedrijven met meer dan één werknemer sterk gedaald (van 44% naar 24%; zie tabel A.3 in Bijlage).

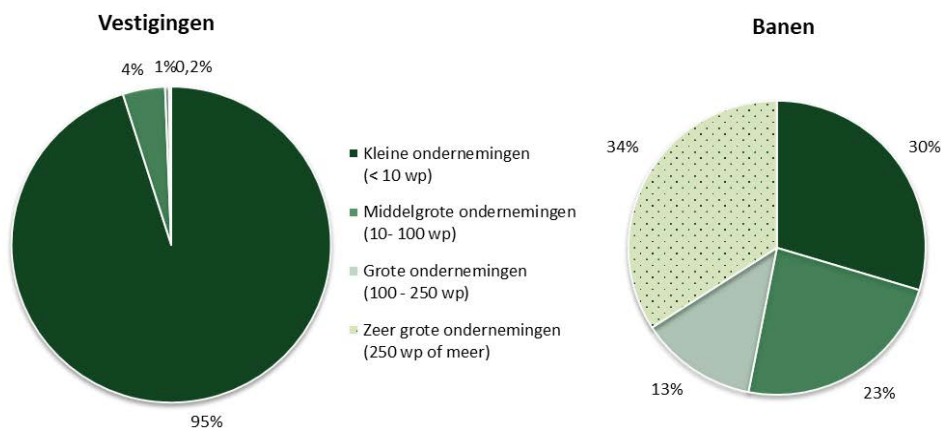
TABEL 6.1 VERDELING BEDRIJVEN NAAR BEDRIJFSGROOTTE (%), G4 2018

	Rotterdam	Den Haag	Amsterdam	Utrecht
Eénmanszaak	79,6%	83,6%	81,8%	81,9%
Kleine bedrijven (2-9 werknemers)	15,8%	13,5%	14,2%	13,4%
Middelgrote/grote bedrijven (10+ werknemers)	4,6%	2,9%	4,0%	4,6%

Bron: CBS-microdata, bewerking ABF (https://dashboard.nbtc.nl/jive?workspace_guid=448bb70c-5694-4549-8473-b65a79d75ca3)

In Den Haag is het aandeel bedrijven met maar één werknemer in 2018 iets groter dan in de andere drie grote steden (Tabel 6.1). Het aandeel kleine bedrijven (2-9 werknemers) en middelgrote en grote bedrijven (10 werknemers en meer) is wat kleiner in Den Haag, maar de verschillen tussen de steden zijn niet groot.⁵¹

FIGUUR 6.2 BANEN EN VESTIGINGEN NAAR GROOTTEKLASSE (%), DEN HAAG 2020

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden / DHIC (<https://denhaag.incijfers.nl>)

- Figuur 6.2 laat zien dat hoewel het MKB (de bedrijven tot 100 werknemers) 99% van alle bedrijfsvestigingen uitmaakt, haar aandeel in het aantal banen in Den Haag minder groot is. Ze omvat in 2020 53% van de werkgelegenheid (158.000 van de 298.000 banen). Dat komt omdat er veel banen zijn in het relatief geringe aantal grootbedrijven. De grote en zeer grote vestigingen zijn goed voor 140.000 banen, oftewel 47% van de banen in Den Haag.

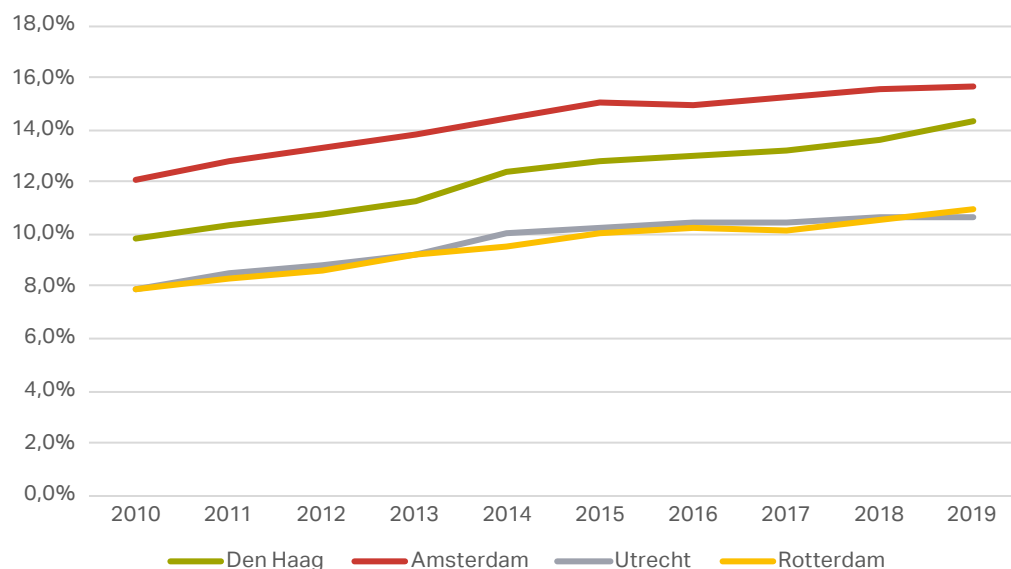
⁵¹ Omdat dit een andere gegevensbron is, wijken de cijfers iets af van die in figuur 6.1 voor Den Haag.

TABEL 6.2 GROEI BANEN BINNEN HET MKB EN BIJ GROOTBEDRIJF (AANTALLEN), DEN HAAG 2000-2019

	2000	2019	Toename banen	Procentuele groei
MKB	111780	153370	41590	37%
w.v. eenmanszaak	9110	44860	35750	392%
w.v. 2 t/m 99 werknemers	102670	108510	5840	6%
Grootbedrijf	129030	135160	6130	5%
Totaal	240810	288530	47720	20%

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden / DHIC (<https://denhaag.incijfers.nl>)

- Tabel 6.2 laat zien dat de groei in het aantal banen binnen het MKB wel beduidend groter is dan bij het grootbedrijf (resp. 37% en 5% tussen 2000 en 2019), met name vanwege de sterke toename van het aantal eenmanszaken (groei met 392%; praktisch een vervijfvoudiging). Door de sterke groei vormen eenmanszaken 16% van de werkgelegenheid in 2019 (45.000 van de 289.000 banen), daar waar ze in 2000 nog 4% uitmaakte. Ze zijn vooral te vinden in de sectoren bouw, zakelijke diensten en ICT en creatief. Ook bij de overige vestigingen van het MKB (2 t/m 99 werknemers) is de werkgelegenheid in de periode 2000-2019 gegroeid, maar veel minder hard (6%).

FIGUUR 6.3 AANDEEL ZZP'ERS IN DE WERKZAME BEROEPSBEVOLKING, G4 2010-2018

Bron: CBS / VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- Figuur 6.3 laat zien dat er in Den Haag relatief veel ZZP'ers in de werkzame beroepsbevolking zijn. Bijna één op de acht werkende personen in Den Haag in 2019 (14,3%) betreft een ZZP'er. Ten opzichte van Amsterdam (15,7%) is dat wat minder, maar ten opzichte van Rotterdam (11,0%) en Utrecht (10,7%) beduidend meer. Over de tijd is het aandeel ZZP'ers bovendien sterker gegroeid in Den Haag dan elders in de G4. Nam

in de periode 2014-2019 het aandeel ZZP'ers in Den Haag met 2,0 procentpunt toe, in Amsterdam was dat 1,2 procentpunt, in Utrecht 0,7 procentpunt en in Rotterdam 1,4 procentpunt. Overigens gaat het daarbij om een absolute sterke toename van 9.200 ZZP'ers in Den Haag tussen 2014 en 2019. Het sterke aandeel ZZP'ers in Den Haag heeft deels te maken met de relatief gezien grote groep arbeidsmigranten die zich als ZZP'er registreren en in de bouw of het Westland werken.

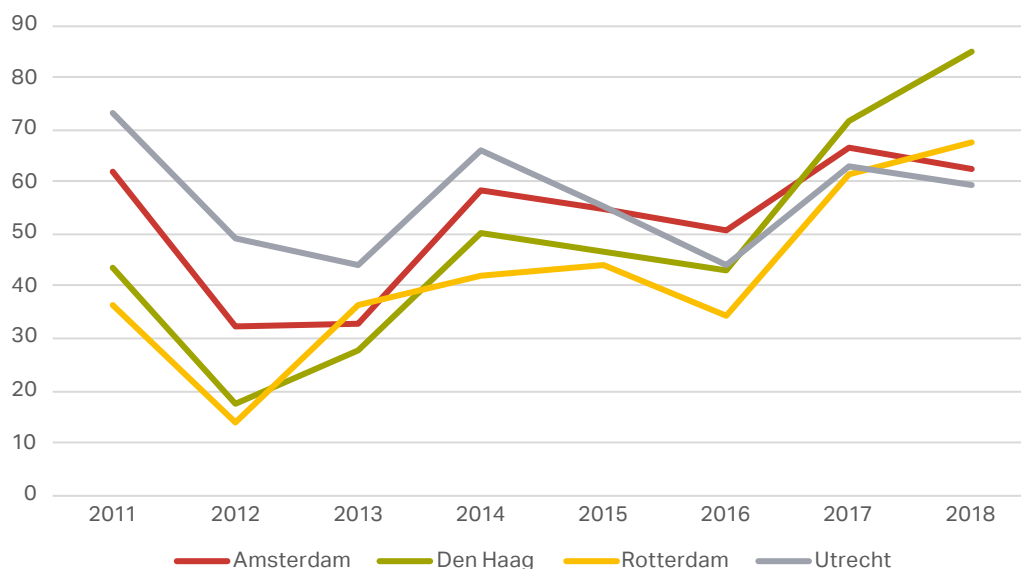
TABEL 6.3 OPRICHTINGEN EN OPHEFFINGEN (2018) EN FAILLISSEMENTEN (2019; AANTALLEN), G4

	Amsterdam	Den Haag	Rotterdam	Utrecht
Oprichtingen [aantal] (2018)	16855	8460	8265	4555
Opheffingen [aantal] (2018)	9020	3985	4330	2450
Saldo Oprichtingen/Opheffingen [aantal] (2018)	7835	4475	3935	2105
Saldo Oprichtingen/Opheffingen [per 1.000 vestigingen] (2018)	62,3	85,1	67,5	59,4
Faillissementen van bedrijven en instellingen exclusief eenmanszaken [aantal] [2019]	235	78	164	103
Faillissementen van eenmanszaken [aantal] [2019]	18	35	25	5
Faillissementen van bedrijven en instellingen inclusief eenmanszaken [per 1.000 vestigingen] [2019]	1,9	2,0	3,0	2,9

Bron: CBS / VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- Tabel 6.3 laat zien dat er veel dynamiek bestaat in het Haagse bedrijfsleven. Er werden in 2018 8.460 bedrijven opgericht en 3.985 opgeheven, hetgeen een oprichtingssaldo is van 4.475. Relatief ten opzichte van het aantal vestigingen is dit saldo in 2018 het hoogst in Den Haag (85 van 1.000 vestigingen); in de overige drie grote steden ligt dit saldo beduidend lager (Amsterdam 62, Rotterdam 68, Utrecht 59).
- Er lijken daarentegen relatief iets minder faillissementen te zijn van bedrijven in Den Haag. Het saldo faillissementen per 1.000 vestigingen is lager dan in Rotterdam en Utrecht en even hoog als in Amsterdam. Wel gaan er veel eenmanszaken failliet in Den Haag.
- Begin 2019 starten er 11.250 nieuwe bedrijven in Den Haag, terwijl er 6.530 vertrekken of worden opgeheven. Dit oprichtingssaldo van 4.720 is een verdere stijging ten opzichte van 2018. Met deze bedrijvigheid gaat een groei van zo'n 8.000 banen gemoeid (17.650 door start en 9.540 door opheffing).

FIGUUR 6.4 SALDO OPRICHTINGEN/OPHEFFINGEN PER 1.000 VESTIGINGEN, G4 2011-2018

Bron: CBS / VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- Als we naar de lange termijn trend kijken (figuur 6.4) dan zien we dat het oprichtingssaldo in Den Haag net als in Rotterdam sterk is toegenomen tussen 2011 en 2018 (in Den Haag nog sterker na 2017).⁵² Aanvankelijk lagen deze steden wat betreft het oprichtingssaldo nog achter op Amsterdam en Utrecht. Overigens neemt in de periode 2014-2019 alleen de laatste jaren het oprichtingssaldo toe.
- Deze trend van een hoger oprichtingssaldo loopt parallel met de sterke groei van het aandeel eenmansbedrijven in Den Haag. Er lijken daarom veel eenmansbedrijven te worden opgericht en te worden opgeheven. Het relatieve grote aantal faillissementen van eenmanszaken is hiervoor een indicatie (die is veel hoger voor Den Haag dan elders in de G4; zie tabel 6.3).

⁵² Eigen analyses van de nieuwste gegevens van de Kamer van Koophandel laten zien dat tussen 2018 en 2019 dit oprichtingssaldo niet is veranderd in Den Haag en dat Den Haag hier net als in 2018 hoger op scoort dan de andere drie grote steden. We presenteren deze gegevens hier niet omdat ze pas vanaf 2014 lopen en ze niet uitgesplitst zijn naar bedrijfsgrootte, zoals de gegevens van het CBS over faillissementen.

SAMENVATTEND

- In Den Haag is er veel bedrijvigheid (wat betreft het aantal vestigingen per inwoner) en is de bedrijvigheid gegroeid tussen 2014 en 2019
 - Maar relatief is er minder bedrijvigheid dan in Amsterdam
 - De groei van bedrijvigheid is niet sterker (of zwakker) dan in de drie andere grote steden
- Er zijn relatief veel ZZP'ers in Den Haag (hoewel minder dan Amsterdam), en het aandeel ZZP'ers in de werkzame beroepsbevolking is in de periode 2014-2019 sterker gegroeid dan in de andere drie grote steden. Ook is er veel dynamiek in het Haagse bedrijfsleven. Er werden relatief veel bedrijven opgericht en opgeheven in Den Haag en over de jaren heen steeg dit saldo sterker in Den Haag dan in de overige drie grote steden.
 - Den Haag kent daardoor echter relatief weinig kleine, middelgrote en grote bedrijven
 - En het aandeel van het MKB in het aantal banen is relatief klein (ten opzichte van het aandeel in het aantal vestigingen)

6.4 Gemeentelijke dienstverlening aan ondernemers

TABEL 6.4 RAPPORTCIJFERS GEMEENTELIJKE DIENSTVERLENING IN DE AGGLOMERATIE DEN HAAG 2016-2018

	2014	2016	2018
Algehele dienstverlening gemeente	6,62	6,58	6,22
Professionaliteit	6,58	6,44	6,11
Samenwerking met ondernemers	5,85	5,80	5,36
Ondernemingsklimaat gemeente	6,85	6,73	6,22
Vestigingsklimaat gemeente	6,77	6,64	6,02
Woon- en leefklimaat gemeente	7,22	7,21	7,14
Staat openbare ruimte in bedrijfsomgeving	7,05	6,97	6,94
Veiligheid in de bedrijfsomgeving	6,99	6,96	7,04
Parkeermogelijkheden in directe omgeving	7,00	6,73	6,51
Dienstverlening ondernemers- / bedrijvenloket	6,47	6,47	
Afhandeling vergunningsaanvraag	6,10	6,02	6,02
Regeldruk	6,14	5,99	5,41

Bron: CBS / VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- Tabel 6.4 laat zien dat de rapportcijfers van ondernemers voor de dienstverlening van de gemeente voor ondernemers niet hoog uitvallen (veel zesjes).⁵³ We zien dat Haagse ondernemers in 2018 het meest tevreden zijn over het woon- en leefklimaat dat de gemeente biedt (7,04) en de staat van de openbare ruimte in de bedrijfsomgeving (6,94) en het minst tevreden over de samenwerking met ondernemers (5,36) en de regeldruk (5,41).
- De tevredenheid met de gemeentelijke dienstverlening lijkt iets te zijn afgenomen tussen 2014 en 2018.

TABEL 6.5 RAPPORTCIJFERS GEMEENTELIJKE DIENSTVERLENING IN DE AGGLOMERATIE DEN HAAG, GROOT-AMSTERDAM EN UTRECHT, 2018

	Den Haag	Amsterdam	Utrecht
Algehele dienstverlening gemeente	6,22	6,57	6,48
Professionaliteit	6,11	6,62	6,10
Samenwerking met ondernemers	5,36	5,06	5,75
Ondernemingsklimaat gemeente	6,22	6,50	6,38
Vestigingsklimaat gemeente	6,02	6,62	6,41
Woon- en leefklimaat gemeente	7,14	7,03	7,02
Staat openbare ruimte in bedrijfsomgeving	6,94	7,11	7,06
Veiligheid in de bedrijfsomgeving	7,04	7,29	7,20
Parkeermogelijkheden in directe omgeving	6,51	7,44	7,21
Dienstverlening ondernemers- / bedrijvenloket			
Afhandeling vergunningsaanvraag	6,02	6,64	5,35
Regeldruk	5,41	5,88	5,49

Bron: CBS / VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- Overigens zijn de rapportcijfers van ondernemers voor de gemeente ook laag in de agglomeratie Amsterdam en Utrecht (tabel 6.5). Maar in vergelijking met Den Haag zijn de cijfers wel iets hoger (algehele dienstverlening in Den Haag een 6,2, in Amsterdam een 6,6 en in Utrecht een 6,5). Dit lijkt minder te gelden voor samenwerking met ondernemers (Den Haag beter dan Amsterdam), woon- en leefklimaat van de gemeente (Den Haag iets beter), en afhandeling van een vergunningsaanvraag (Den Haag iets beter dan Utrecht).

⁵³ De ondernemerspeiling van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) peilt het ondernemersklimaat in Nederland, waaronder ook in de agglomeratie Den Haag (corop-gebied), op een aantal items waarop ondernemers rapportcijfers kunnen geven (1—10).

TABEL 6.6 RAPPORTCIJFERS WAARDERING KLANTVRIENDELIJKHEID DIENSTVERLENING AAN ONDERNEMERS VAN DE GEMEENTE DEN HAAG 2016-2020

	2016	2017	2018	2019	2020
Algemene waardering klantvriendelijkheid	6,4	6,6	6,5	6,5	6,3
Waardering snelheid van werken	5,6	5,6	5,6		
Waardering communicatie	5,7	5,9	5,7		
Waardering vriendelijkheid en beleefdheid	6,8	6,7	6,7		
Waardering toegankelijkheid	6,0	6,0	6,0		
Waardering deskundigheid	6,0	6,0	6,0	6,3	6,0
Waardering betrouwbaarheid	6,4	6,1	6,1	6,5	6,3
Waardering begrip voor ondernemers	5,7	5,6	5,7	6,1	5,9
Waardering vergunningverlening	5,4	5,8	6,6	6,0	5,4
Waardering veiligheid	6,8	6,7	6,6		
Waardering snelheid van betalen	6,3	6,1	6,2	6,1	5,3
Digitale bereikbaarheid				6,8	6,8
Telefonische bereikbaarheid				6,6	6,0
Snelheid van dienstverlening				6,3	5,8
Klantgerichtheid				6,3	5,8
Afstemming en overleg met ondernemers				5,9	5,5
Het nemen van initiatieven				6,2	5,3
N	409	341	389	415	413

Bron: Lexnova

- Naast rapportcijfers van ondernemers voor de gemeentelijke dienstverlening op een aantal terreinen voor ondernemers, zijn er ook rapportcijfers van ondernemers bekend voor de klantvriendelijkheid van dienstverlening. We zien net als hierboven een matige beoordeling voor (de klantvriendelijkheid van) de gemeentelijke dienstverlening (zie tabel 6.6). In 2020 was de algemene waardering, de waardering voor betrouwbaarheid en de digitale bereikbaarheid nog het hoogst met een 6,3, 6,3 en 6,8, maar onvoldoendes waren er voor snelheid van betalingen (5,3), het nemen van initiatieven (5,3) en vergunningsverlening (5,4). Afstemming met ondernemers (5,5), snelheid van dienstverlening (5,8) en klantgerichtheid kregen afgerond maar net een voldoende.
- We zien weinig verandering in deze oordelen over de jaren heen (2016-2020), maar als we inzoomen op de laatste twee jaren (2019-2020) zien we wel veranderingen, met name verslechtingen: een afname (met meer dan 0,2 punten) voor deskundigheid, vergunningsverlening, snelheid van betalen, telefonische bereikbaarheid, snelheid van dienstverlening, klantgerichtheid, afstemming met ondernemers en het nemen van initiatieven. *Overall* betekent dat een minder goed oordeel over het ondernemingsklimaat in 2020 dan in 2019.

SAMENVATTEND

- De gemeente Den Haag krijgt een voldoende van Haagse ondernemers als het gaat om dienstverlening en ondersteuning aan ondernemers.
 - Maar over het algemeen is het oordeel over dienstverlening en ondersteuning aan ondernemers maar net voldoende (een 6,5) en laat het veel ruimte voor verbetering. Haagse ondernemers geven een onvoldoende voor samenwerking met ondernemers en de regeldruk
- De rapportcijfers van ondernemers in Utrecht en Amsterdam zijn iets hoger, behalve voor samenwerking met ondernemers (Den Haag beter dan Amsterdam), woon- en leefklimaat van de gemeente (Den Haag iets beter) en afhandeling van vergunningsaanvraag (Den Haag iets beter dan Utrecht).
- We zien weinig verandering in het oordeel over klantvriendelijkheid van de gemeentelijke dienstverlening over de jaren heen (2016-2020). In de laatste jaren (2019-2020) verslechteren de oordelen licht

7. RUIMTE; VOLDOENDE RUIMTE VOOR BEDRIJVIGHEID IN AANTREKKELIJKE WERKMILIEUS?

7.1 Samenvatting

Indicator	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2014-2019 % verandering	% punt verschil
Aantal kantoorruimtes	3003	3032	3027	3022	2953	2897	2835	-3,5%	
Aantal industrieruimtes	4833	4892	4827	4845	4880	4866	5044	0,7%	
Aantal winkelruimtes	4868	4896	4908	4916	4841	4792	4742	-1,6%	
Kantooraandeel (m ² niet-woningen)			34,1%				31,8%	-6,7%	-2,3%
Winkelaandeel (m ² niet-woningen)			11,0%				10,8%	-1,8%	-0,2%
Bedrijven aandeel (m ² niet-woningen)			12,0%				12,2%	1,7%	0,2%
Functiemenging (banen/woningen)	51,8	52,0	52,1	52,0	52,2	52,7		1,7%	
Leegstand winkelpanden (%)	7,5%	7,6%	7,6%	7,3%	6,5%	7,0%	8,2%	-6,7%	-0,5%
Nieuwbouw kantoren (m ²)	300	61.500	590						
Aantal beschikbare grote kantoorruimtes							14		
Aantal beschikbare grote kantoorruimtes							59		
Waardering woon- en leefklimaat gemeente	7,2		7,2		7,1				

- In Den Haag is in de periode 2014-2020 het totale aantal ruimtes voor bedrijven stabiel gebleven, evenals het aandeel in de vloeroppervlakte dat kantoren, winkels en bedrijven gezamenlijk innemen. Dat het totale aantal bedrijfsruimtes stabiel bleef ondanks een toegenomen aantal vestigingen zou kunnen duiden op een tekort aan ruimte, maar zou ook verklaard worden door de toename van eenmansbedrijven, die vaak vanuit huis worden gerund.
 - Maar:
 - Wat betreft oppervlakte nemen kantoren over de tijd iets minder en bedrijven iets meer ruimte in;
 - Als we de ingenomen ruimte van kantoren, winkels en bedrijven vergelijken met het aanbod van woningen (in oppervlakte), dan nemen kantoren, winkels en bedrijven in de periode 2014-2020 relatief steeds minder ruimte in.
- Gegevens over beschikbaarheid van bedrijfs-, kantoor- en winkelpanden in Den Haag laten zien dat de leegstand van winkels stabiel was tussen 2014 en 2017, daalde in 2018 en daarna tot en met het huidige jaar duidelijk steeg.
 - Maar:
 - Er is tussen 2014 en 2016 weinig kantooroppervlak nieuw opgeleverd in verhouding tot de periode ervoor;
 - Anno 2020 lijkt er een tekort aan grote bedrijfs- en kantoorruimtes te zijn in Den Haag, afgemeten aan beschikbaarheid.
- Haagse ondernemers zijn vrij tevreden over de geboden bedrijfsomgeving (geboden woon- en leefklimaat van de gemeente, de staat van de openbare ruimte en de veiligheid in de bedrijfsomgeving). Dit is niet veranderd tussen 2014 en 2018 en niet geringer of groter dan in Amsterdam of Utrecht.

- Maar:
- Het rapportcijfer is slechts een zeven en is er ruimte voor verbetering;
- Het oordeel over parkeermogelijkheden is gedaald en minder goed dan in Amsterdam en Utrecht.

7.2 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een beknopt overzicht gegeven van de mate waarin Den Haag voldoende ruimte biedt voor bedrijvigheid. Dit is het strategische doel 4 uit de Economische Visie. Het strategische doel is als volgt beargumenteerd (Economische Visie, p. 46): "Ruimte voor bedrijvigheid is een randvoorwaarde voor de Haagse economie. Hoewel volop wordt gewerkt aan de planvoorraad blijft er een groeiend tekort aan passende kantoor- en bedrijfsruimte. De verstedelijkingsopgave betekent meer bewoners, meer banen en dus meer benodigde vierkante meters voor werkgelegenheid, maar legt tegelijkertijd druk op de bestaande bedrijfsruimte. Dit betekent dat we nú heldere keuzes moeten maken voor economische gebieden en gebouwen. De gemeente gaat op de volgende manieren voldoende ruimte creëren voor bedrijvigheid in aantrekkelijke werkmilieus:

1. centrum: het Central Innovation District ontwikkelen als het economische topmilieu van Den Haag;
2. kust: versterken van de Internationale Zone en ontwikkelen van Den Haag als hoofdstad van de Noordzee;
3. stadsdelen en regio versterken met bedrijfshuisvesting en gebiedsontwikkeling;
4. de vastgoeddynamiek bevorderen door marktontwikkeling te stimuleren."

Ruimtegebrek is geen specifiek Haags probleem, maar belemmert wel economische groei. De Economische Visie schrijft hierover: "Door fysieke beperkingen is de industriële bedrijvigheid in Den Haag altijd achtergebleven. Dit belemmert de economische groei en de kans op werk voor een flink deel van de Haagse bevolking, vooral in de bouw, logistiek en groothandel. Ook is er behoefte aan toplocaties, want door een gebrek hieraan laten grote bedrijven Den Haag nu links liggen. Start-ups moeten de ruimte hebben om uit te breiden. Op alle niveaus ligt dus een opgave voor voldoende betaalbare, duurzame en bereikbare bedrijfshuisvesting in aantrekkelijke werkmilieus" (Economische Visie, p. 44).

De vraag in dit hoofdstuk is in hoeverre Den Haag inderdaad voldoende ruimte biedt voor bedrijvigheid in aantrekkelijke werkmilieus, of dit beter is geworden in de periode 2014-2019 en hoe Den Haag afsteekt tegen de andere drie grote steden. We kijken naar de ingenomen ruimte door bedrijven en instellingen (het aandeel bedrijfspanden en de grootte ervan), de aangeboden ruimte (leegstand van kantoren en bedrijfsruimte, nieuwbouw van kantoren en de beschikbaarheid van grote bedrijfsruimtes) en de waardering van de bedrijfsomgeving door ondernemers.

7.3 Ingenomen ruimte door bedrijven

TABEL 7.1. AANTAL RUIMTES ('NIET-WONINGEN') MET KANTOORFUNCTIE, INDUSTRIEFUNCTIE, EN WINKELFUNCTIE, DEN HAAG 2014-2020

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
aantal niet-woningen (OZB)	32480	32967	32576	32796	33021	33699	34120
kantoorfunctie	3003	3032	3027	3022	2953	2897	2835
industriefunctie	4833	4892	4827	4845	4880	4866	5044
winkelfunctie	4868	4896	4908	4916	4841	4792	4742

Bron: DHIC/GDH/GBD (OZB-bestand); DHIC/CBS + GDH/DSO

- In Den Haag neemt het aantal ruimtes ("niet-woningen") met kantoorfunctie licht af in de periode 2014-2020, het aantal ruimtes met industriefunctie licht toe, en het aantal ruimtes met winkelfunctie licht af (tabel 7.1). Het totale aantal ruimtes voor bedrijven (kantoren, industrie en winkels) is stabiel gebleven.
- Percentueel op het totale bestand aan niet-woningen nemen kantoren 8% in, industrieruimtes 15% en winkels 14%. Deze percentuele samenstelling is vrijwel niet veranderd tussen 2014 en 2020.
- Dat het aantal bedrijfsruimtes niet steeg ondanks toegenomen bedrijvigheid — het aantal vestigingen van bedrijven nam wel duidelijk toe in Den Haag (zie hoofdstuk 3) — zou kunnen duiden op een tekort aan ruimte, maar kan ook eenvoudigweg verklaard worden door de toename van eenmansbedrijven, die vaak vanuit huis worden gerund.

TABEL 7.2. AANDEEL BRUTO-VLOEROPPERVLAK VAN NIET-WONINGEN, DEN HAAG 2008-2020

	2008	2012	2016	2020
kantoor	33,2%	33,1%	34,1%	31,8%
winkels	10,4%	9,9%	11,0%	10,8%
bedrijven	10,2%	10,8%	12,0%	12,2%
horeca	1,7%	1,7%	1,9%	2,1%
hotels/pensions	1,5%	1,6%	1,9%	2,2%
uitgaansvoorzieningen	0,4%	0,4%	0,5%	0,5%
culturele voorzieningen	2,5%	2,6%	2,4%	2,5%
attracties	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%
sportvoorzieningen	6,7%	6,7%	6,8%	7,2%
recreatieve voorzieningen	1,4%	1,5%	1,5%	1,5%
medische voorzieningen	5,5%	5,3%	4,0%	4,3%
bijzondere voorzieningen	1,3%	1,2%	1,3%	1,3%
overige categorieën	14,7%	13,2%	13,0%	13,9%
scholen	5,9%	7,2%	8,0%	8,3%
kerken en gebedsruimten	0,8%	0,9%	1,0%	0,9%
bijzondere woonvormen	3,5%	3,8%	0,4%	0,4%
Totaal bruto vloeroppervlak (x 1000 m2)	14.034	14.555	13.419	13.258

Bron: DHIC/GDH/GBD (OZB-bestand)

- Tabel 7.2 laat zien dat kantoren, winkels en bedrijven gezamenlijk 55% van de vloeroppervlakte van niet-woningen in Den Haag innemen. Dat is tussen 2012 en 2020 stabiel gebleven, in lijn met het aantal ruimtes met deze functie (vgl. tabel 7.1). Wel nemen kantoren over de tijd iets minder ruimte in en winkels en bedrijven iets meer ruimte. De afname in kantoorruimte is met name te zien tussen 2016 en 2020. Ze zou verklaard kunnen worden doordat in Den Haag kantoren beschikbaar zijn gesteld als woonruimte.
- Ook horeca en hotels/pensions nemen tussen 2012 en 2020 iets meer ruimte in, maar hun aandeel in de totale ruimte is klein ten opzichte van kantoren, winkels en bedrijven
- Omdat het bruto vloeroppervlak van woningen in dezelfde periode wel duidelijk toenam (van 23,9 miljoen m² naar 27,7 miljoen m²) is de ratio van bedrijfsruimte/woningruimte afgenomen van 32% in 2008 tot 28% in 2020. Er lijkt dus relatief minder ruimte voor bedrijvigheid te zijn, maar ook hier kan weer worden aangetekend dat een deel van deze trend te begrijpen valt door een toename van ZZP'ers.

TABEL 7.3. FUNCTIEMENING (AANTAL BANEN / AANTAL WONINGEN), G4 2010-2019

	Amsterdam	Den Haag	Rotterdam	Utrecht
2010	57,2	53,3	53,3	61,6
2011	57,6	53,2	53,4	62,0
2012	57,4	52,8	53,5	62,3
2013	57,9	52,3	53,3	61,8
2014	58,3	51,8	53,0	62,0
2015	59,0	52,0	52,8	62,3
2016	59,7	52,1	53,3	62,4
2017	59,8	52,0	54,0	62,4
2018	60,1	52,2	54,6	63,5
2019	60,8	52,7	55,4	63,9

Bron: CBS: BAG/LISA - bewerking ABF Research

Een andere indicator voor de mate waarin bedrijven ruimte innemen is de zogenaamde functiemening. Dit is het aantal banen op het aantal woningen in een gebied. Bij een waarde van 0 is de functie van het gebied alleen wonen, bij een waarde van 100 alleen werken.

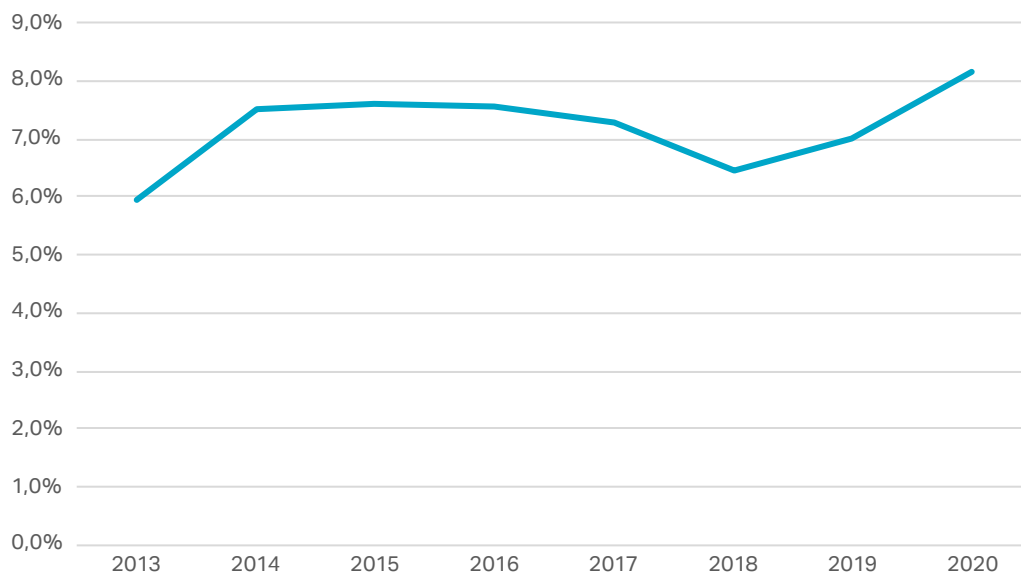
- Den Haag kent in 2019 relatief wat minder banen op woningen dan de andere drie grote steden, met name in vergelijking met Amsterdam en Utrecht (tabel 7.3). Dus Den Haag is meer een woonstad dan deze andere steden.
- Dat is niet per se een teken van te weinig ruimte voor bedrijven. We zagen eerder al (hoofdstuk 3) dat Den Haag ook eenvoudigweg minder banen per persoon heeft dan Amsterdam en Utrecht.

SAMENVATTEND

- In Den Haag is in de periode 2014-2020 het totale aantal ruimtes voor bedrijven stabiel gebleven, evenals het aandeel in de vloeroppervlakte dat kantoren, winkels en bedrijven gezamenlijk innemen.
 - Wel nemen kantoren over de tijd iets minder en bedrijven iets meer ruimte in wat betreft oppervlakte.
 - Als we de ingenomen ruimte van kantoren, winkels en bedrijven vergelijken met het aanbod van woningen (in oppervlakte), dan nemen kantoren, winkels en bedrijven in de periode 2014-2020 relatief steeds minder ruimte in.
 - Dat het totale aantal bedrijfsruimtes niet duidelijk steeg ondanks een toegenomen aantal vestigingen zou kunnen duiden op een tekort aan ruimte, maar zou ook verklaard worden door de toename van eenmansbedrijven, die vaak vanuit huis worden gerund.

7.4 Aangeboden ruimte voor bedrijven

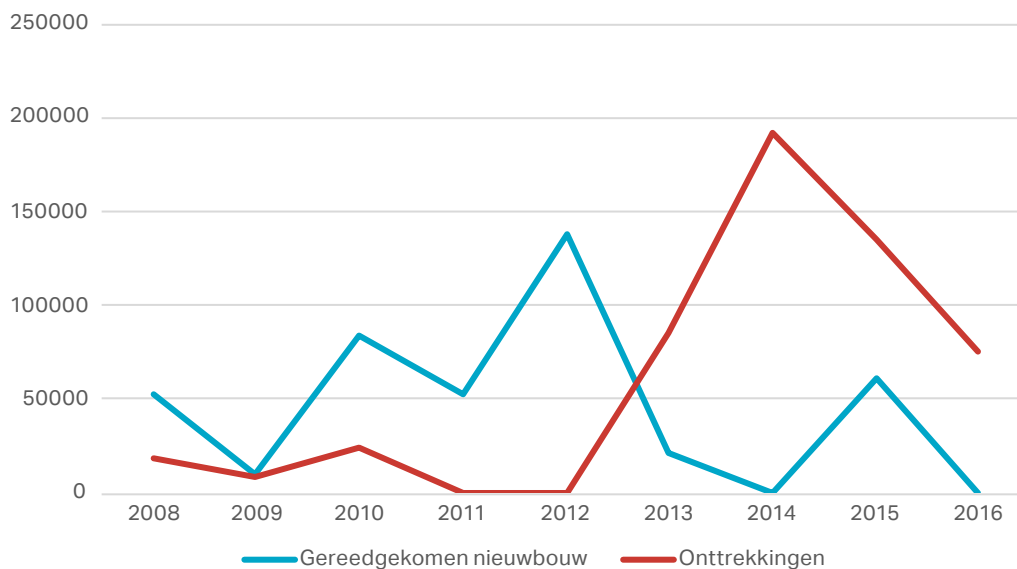
FIGUUR 7.1 LEEGSTANDSPERCENTAGE WINKELPANDEN (HOOFDWINKELSTRUCTUUR), DEN HAAG 2013-2020

Bron: Locatus 2020

- Wat betreft de beschikbaarheid aan bedrijfs- kantoor- en winkelruimtes zijn er weinig goede vergelijkbare gegevens beschikbaar. Wel bestaan er gegevens over de leegstand van winkels naar jaar. De cijfers in figuur 7.1 laten zien dat het leegstandspercentage van winkels in de Hoofdwinkelstructuur in Den Haag laag en stabiel was tussen 2014 en 2017 (rond de 7,5%), daalde in 2018 (6,5%) en vanaf dan tot in het huidige jaar duidelijk steeg (8,2% in 2020). De toename tussen 2018-2020 in beschikbare winkelruimte zou zowel verklaard kunnen worden door groeiende concurrentie door online shopping als de coronacrisis.

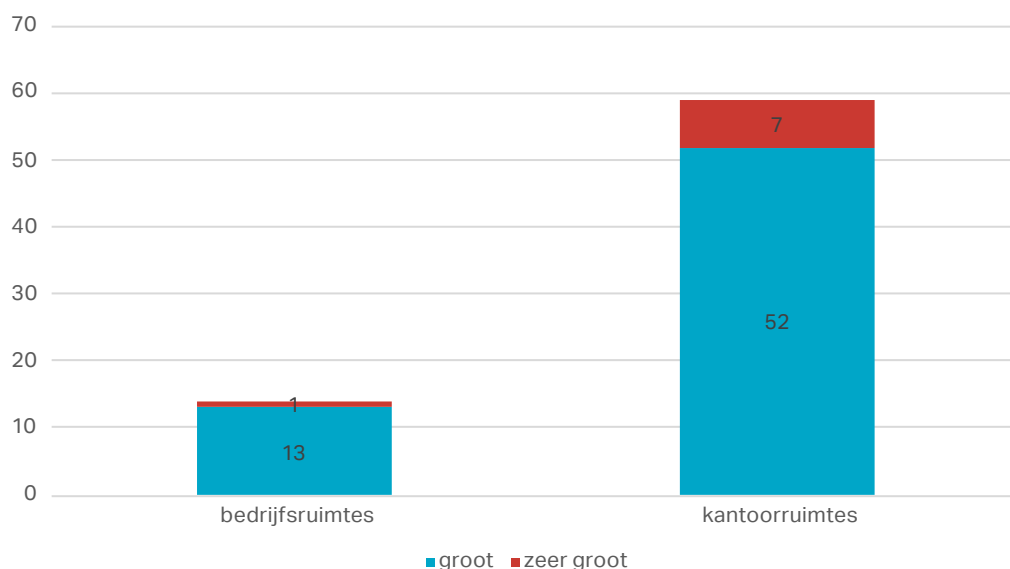
FIGUUR 7.2 NIEUWBOUW KANTOREN, GEREEDGEKOMEN EN ONTTREKKINGEN (IN M2), DEN HAAG 2008-2016 (AANTALLEN)

Bron: DHIC/GDH/DSO/PSO

- Gegevens over gereedgekomen nieuwbouw van kantoren voor Den Haag laten zien dat er in Den Haag tussen 2008 en 2012 flink wat kantoorruimte werd bijgebouwd en tussen 2012 en 2016 beduidend minder (figuur 7.2). Dat zou met de eerder gememoreerde bezuinigingen van de Rijksoverheid tussen 2011 en 2014 te maken kunnen hebben. Verder is er in Den Haag juist ingezet op het beschikbaar stellen van bestaande kantoren als woonruimte.
- Overigens werd wel een groot deel van de gereedgekomen nieuwbouw onttrokken tussen 2012 en 2016. Dus de beschikbare kantoorruimte leek wel te worden benut.

FIGUUR 7.3 AANTAL BESCHIKBARE GROTE (1.000 M² OF MEER) EN ZEER GROTE (10.000M² OF MEER) KANTOOR- EN BEDRIJFSRUIMTES, DEN HAAG 9-10-2020

Bron: Steenworp (9-10-2020)

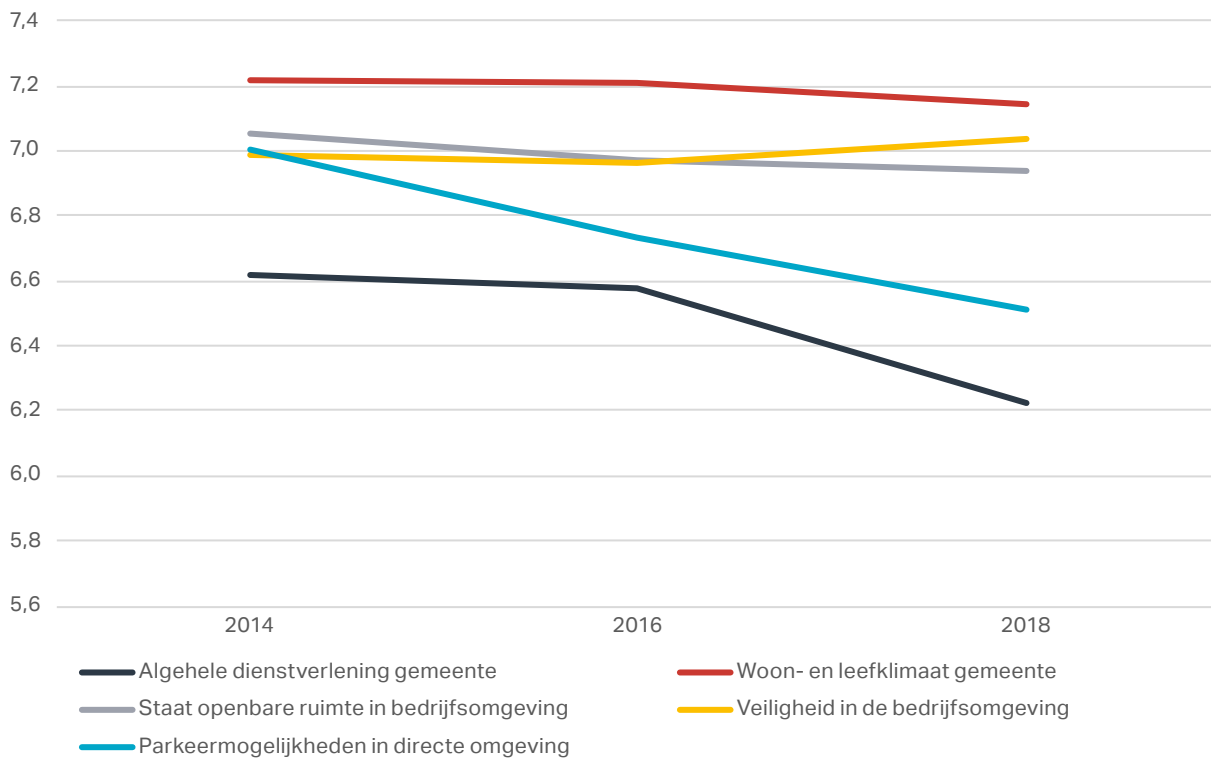
- Steenworp – vestigingsadviseur voor de regio Haaglanden – rapporteert het aantal huidig beschikbare bedrijfs- en kantoorruimtes. Als we ons focussen op de grotere bedrijfsruimtes (1.000 m² of meer) dan zien we op dit moment (oktober 2020) slechts 14 grote bedrijfsruimtes die beschikbaar zijn in Den Haag, waarvan er slechts één groter is dan 10.000m² (figuur 7.3).
- Er zijn meer grote kantoorruimtes beschikbaar in Den Haag op dit moment (N=59), waarvan er 7 groter zijn dan 10.000m².
- Of dat relatief veel is niet te zeggen. Gegevens over eerdere periodes of andere grote gemeenten ontbreken. Toch lijkt het aantal grote beschikbare kantoor en bedrijfsruimtes, beperkt als we het vergelijken met het totale aantal grote vestigingen in Den Haag.

SAMENVATTEND

- Gegevens over beschikbaarheid van bedrijven, kantoren en winkels in Den Haag laten zien dat de leegstand van winkels laag en stabiel was tussen 2014 en 2017, daalde in 2018 en daarna tot en met het huidige jaar duidelijk steeg.
 - Maar er is tussen 2014 en 2016 weinig kantooroppervlak nieuw opgeleverd in verhouding tot de periode ervoor.
 - Anno 2020 lijkt er een tekort aan grote bedrijfs- en kantoorruimtes te zijn in Den Haag, afgemeten aan beschikbaarheid.

7.5 Waardering van de bedrijfsomgeving

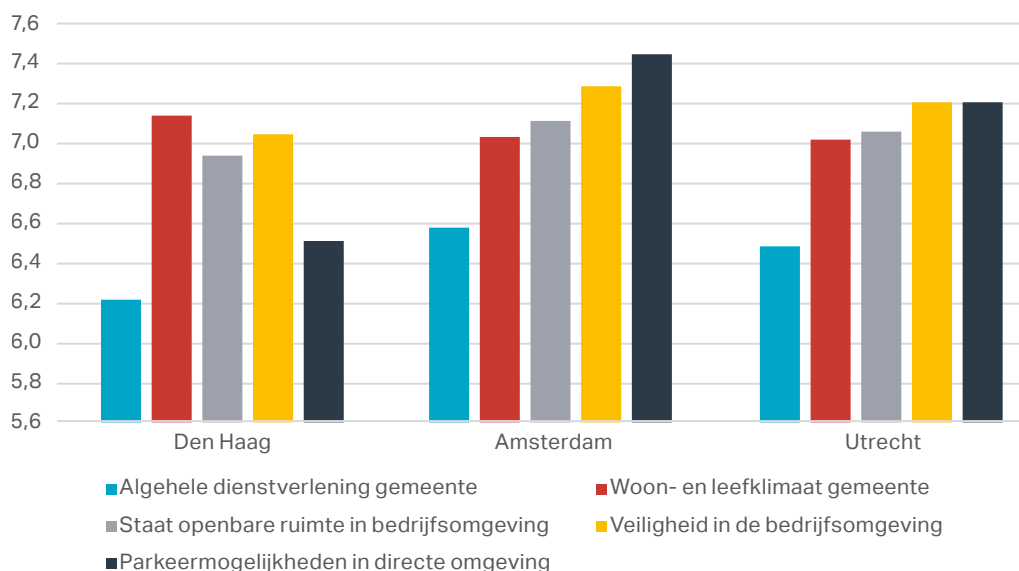
FIGUUR 7.4 WAARDERING DIENSTVERLENING GEMEENTE EN BEDRIJFSOMGEVING DOOR ONDERNEMERS, DEN HAAG 2014-2018 (RAPPORTCIJFERS)

Bron: VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- We zagen eerder al dat Haagse ondernemers een kleine zes geven voor gemeentelijke ondersteuning in 2018 (hoofdstuk 6). Van de beoordeelde ruimtelijke aspecten werd het geboden woon- en leefklimaat van de gemeente, de staat van de openbare ruimte en de veiligheid in de bedrijfsomgeving nog relatief het meest positief beoordeeld in het jaar 2018 (met een rapportcijfer 7; zie figuur 7.4). De waardering voor de parkeermogelijkheden blijft hierbij achter (een 6,5).
- Het oordeel op deze ruimtelijke items lijkt niet minder positief te zijn geworden tussen 2014 en 2018, in tegenstelling tot het oordeel over de algehele dienstverlening door de gemeente. Een uitzondering betreft het oordeel over parkeermogelijkheden, dat een dalende beoordeling liet zien.

FIGUUR 7.5 WAARDERING DIENSTVERLENING GEMEENTE EN BEDRIJFSOMGEVING DOOR ONDERNEMERS, DEN HAAG, AMSTERDAM, UTRECHT – 2018 (RAPPORTCIJFERS)

Bron: VNG (<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>)

- Het oordeel op de items geboden woon- en leefklimaat van de gemeente, de staat van de openbare ruimte en de veiligheid in de bedrijfsomgeving lijkt niet veel te verschillen tussen ondernemers uit Den Haag, Amsterdam en Utrecht. De parkeermogelijkheden in Den Haag laten echter hier weer te wensen over, met een beduidend lagere beoordeling (figuur 7.5).
- Haagse ondernemers lijken daarom relatief tevreden over de bedrijfsomgeving. Desalniettemin blijft het cijfer voor verbetering vatbaar.

SAMENVATTEND

- Haagse ondernemers zijn vrij tevreden over de geboden bedrijfsomgeving (geboden woon- en leefklimaat van de gemeente, de staat van de openbare ruimte en de veiligheid in de bedrijfsomgeving). Dit is niet veranderd tussen 2014 en 2018 en niet geringer of groter dan in Amsterdam of Utrecht.
 - Toch blijft het rapportcijfer slechts een zeven en is er ruimte voor verbetering.
 - Het oordeel over parkeermogelijkheden is gedaald en minder goed dan in Amsterdam of in Utrecht.

8. CORONACRISIS: DE IMPACT VAN DE CORONACRISIS

8.1 Samenvatting

- De impact van de coronacrisis bleek in Den Haag net als in andere steden aanzienlijk. In Den Haag rapporteert ongeveer vijf procent van de respondenten al hun baan en/of inkomen te hebben verloren als gevolg van de coronacrisis. Gemiddeld genomen verloor deze groep ongeveer 45 procent van hun inkomen. Dat is vergelijkbaar met het Nederlands gemiddelde, maar lager dan Rotterdam en Amsterdam.
- Naast daadwerkelijk baan- en inkomensverlies, waren veel respondenten in Den Haag bang voor baan- of inkomensverlies als gevolg van de coronacrisis en onder ondernemers was de angst voor verlies van hun onderneming groot.
- De angst voor baan- en inkomensverlies is tussen april en juli 2020 afgenomen in Den Haag, evenals de angst voor verlies van onderneming onder ondernemers, maar blijft aanzienlijk.
- De verschillen tussen de steden in de impact van de coronacrisis op het (gepercipieerde) baan- of inkomensverlies zijn relatief klein, zeker vergeleken met de verschillen naar achtergrondkenmerken van bewoners. Ook de verschillen in angst voor verlies van onderneming naar gemeente zijn klein en treft dus alle drie grote steden.
- Personen met de meest kwetsbare positie op de arbeidsmarkt (tijdelijk contract, laagbetaald), ervaren het vaakst baan- en inkomensverlies en voelen zich ook het vaakst onzeker over het behoud van hun baan en inkomen als gevolg van de huidige coronacrisis. Dit is in Den Haag net zo als elders.

8.2 Inleiding

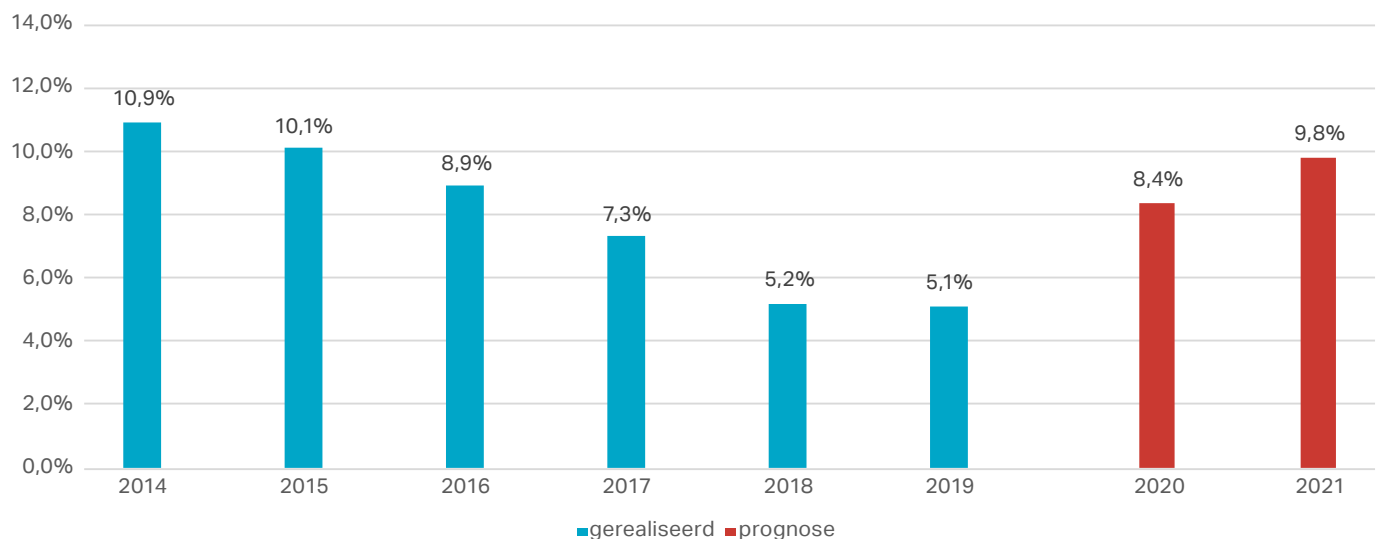
In dit hoofdstuk gaan we in op de sociaaleconomische impact van de coronacrisis. We zagen in hoofdstuk 3 al dat het BBP in Den Haag afnam in 2020, hoewel minder sterk dan elders, en dat de werkloosheid toenam. In dit hoofdstuk focussen we op baan- en inkomensverlies en met name ook de angst voor inkomen- en baanverlies, en onderzoeken we ook de angst onder ondernemers voor verlies van hun onderneming. We baseren ons daarbij op onderzoek dat door onder andere de Erasmus Universiteit en de Haagse Hogeschool is uitgevoerd. Dit onderzoek bestond uit twee online surveys waarin respondenten gevraagd werd naar de impact van corona op onder andere hun sociaaleconomische omstandigheden. Het onderzoek vond plaats in april en juli 2020 (het eerste onderzoek in Rotterdam en Den Haag, het tweede onderzoek ook in Amsterdam).⁵⁴ In dit hoofdstuk zoomen we in op de impact voor Den Haag, waarbij we naast veranderingen in de tijd ook kijken naar verschillen tussen de steden.

⁵⁴ Rusinovic, K. et al., 2020, *Berichten uit een Stille Stad*, Haagse Hogeschool; Engbersen, G. et al, 2020, *De Heropening van de Samenleving; De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Nederland*, Kenniswerkplaats Leefbare Wijken. Dit hoofdstuk is sterk gebaseerd op deze tweede publicatie.

8.3 Inkomensgevolgen

Op basis van de ontwikkelingen in de afgelopen maanden heeft het NEO Observatory en de Erasmus Universiteit Rotterdam een doorvertaling gemaakt naar Den Haag (Manshanden, Koops & van Oort, 2020).⁵⁵ Volgens de door hen gemaakte raming zal de werkloosheid in Den Haag toenemen van 5,1% in 2019 naar 8,4% in 2020 en 9,8% in 2021 (figuur 8.1). Daarmee komt het werkloosheidspercentage net iets onder het hoogste niveau tijdens de vorige crisis (10,9%). We zagen in hoofdstuk 3 reeds een daadwerkelijke stijging van het werkloosheidspercentage en het aantal werkzoekenden in Den Haag in 2020.

FIGUUR 8.1 WERKLOOSHEIDSPERCENTAGE, GEREALISEERD EN PROGNOSE, DEN HAAG 2014-2021

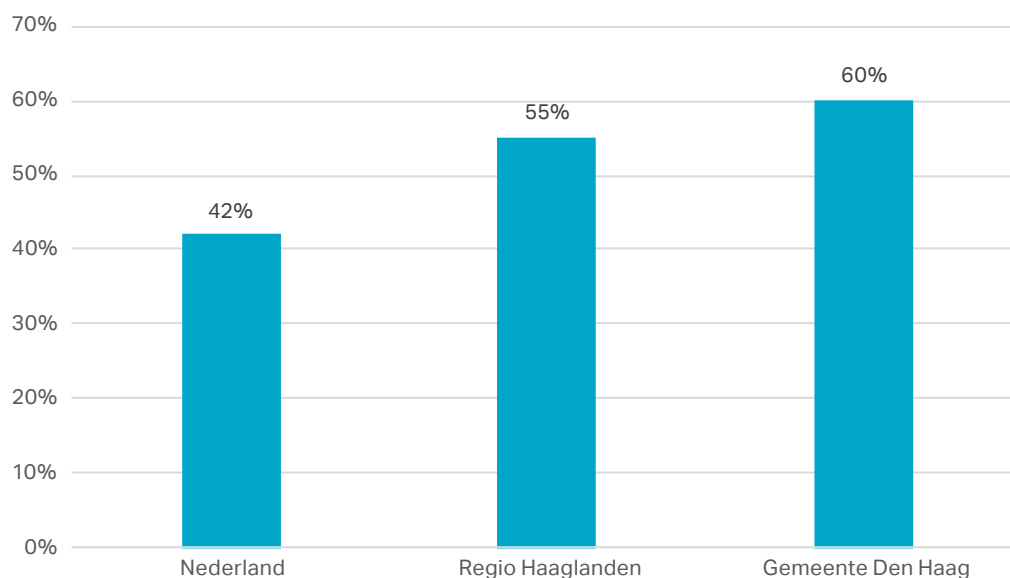

Bron: NEO Observatory

Veel burgers hebben zich de afgelopen maanden voor inkomensondersteuning tot de overheid gewend. Figuur 8.2 laat zien dat tijdens de eerste crisismaand (maart 2020) het aantal nieuwe WW-uitkeringen in Nederland met 42% groeide ten opzichte van een maand eerder. In de regio Haaglanden was dat 55% en in de gemeente Den Haag zelfs 60%. In totaal werden in maart in Den Haag 8.424 WW-uitkeringen verstrekt. In juli liep dit op tot 10.097 WW-uitkeringen. Dat zijn 2.600 WW-uitkeringen meer dan aan het begin van het jaar (een toename met 35%).

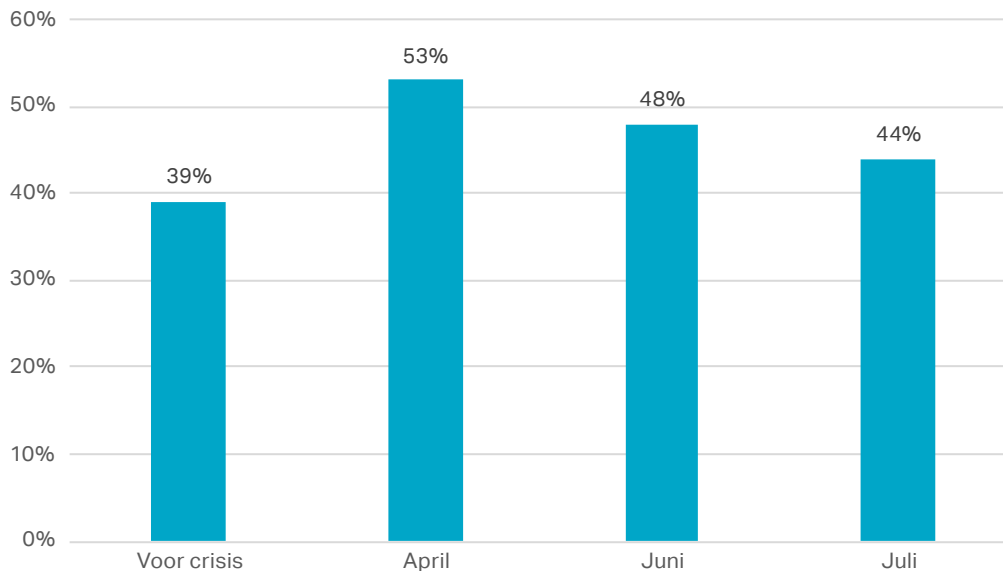
⁵⁵ Manshanden, W.J.J., O. Koops & F. van Oort, 2020, *Impact van de corona-epidemie op de economie van Den Haag*. NEO Observatory / Erasmus Universiteit Rotterdam.

FIGUUR 8.2 PROCENTUELE GROEI VAN AANTAL NIEUWE WW UITKERINGEN (INSTROOM) TUSSEN EIND FEBRUARI 2020 EN EIND MAART 2020, NEDERLAND, REGIO HAAGLANDEN EN DEN HAAG

Bron: UWV Werkbedrijf

Als we kijken naar de leeftijd van de mensen aan wie een WW-uitkering is toegekend, dan zien we dat de grootste stijging (60%) zich tot nu toe voordoet bij de jongeren (tot 35 jaar). Het aandeel jongeren tot 35 jaar in een WW-uitkering steeg van 39,1% voor de crisis naar 53,2% in april 2020. Daarna zakt het aantal terug naar 47,5% in juni en tot 43,9% in juli, maar dat is nog steeds bijna 5%-punt hoger dan voor de crisis (figuur 8.3).

FIGUUR 8.3 AANDEEL JONGEREN TOT 35 JAAR IN WW-UITKERING, DEN HAAG 2019 EN 2020

Bron: UWV Werkbedrijf

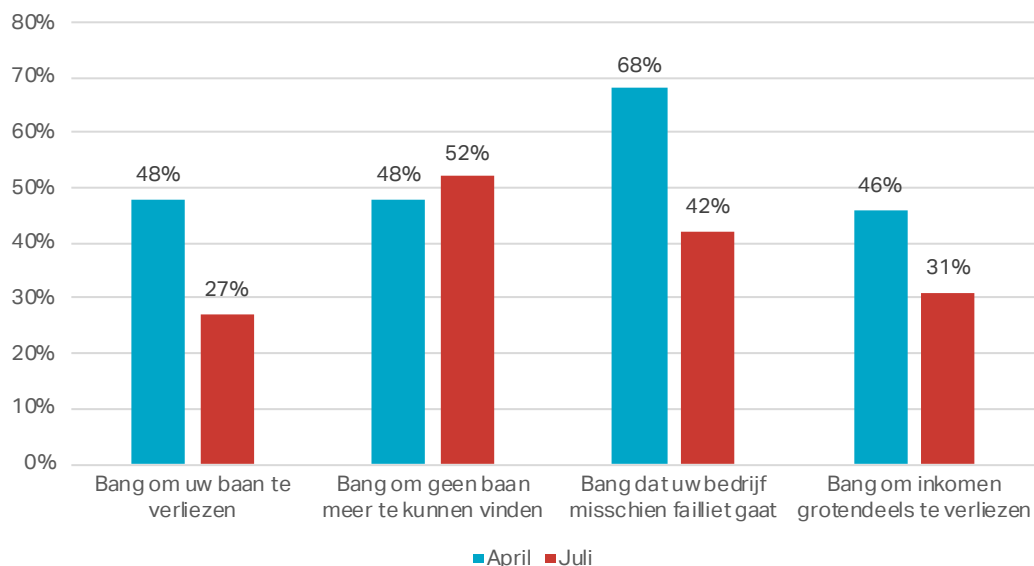
De toestand op de arbeidsmarkt is overigens een stuk slechter dan we in deze officiële cijfers zien. Zelfstandig ondernemers met een inkomen onder het sociaal minimum en/of een liquiditeitsprobleem kunnen vanaf 1 maart 2020 een beroep doen op inkomensondersteuning in het kader van de regeling Tijdelijke Overbruggingsregeling Zelfstandig Ondernemers (Tozo). De inkomensdaling is vooralsnog beperkt, mede door inzet van maatregelen als NOW en Tozo.⁵⁶ Daarnaast betekent het feit dat de overheid een belangrijke werkgever in Den Haag is, dat het in deze gemeente langer duurt voor de werkelijke impact van de crisis duidelijk wordt. In de Rijksbegroting voor 2021 zijn geen bezuinigingen op de overheidsfinanciën opgenomen. We hebben echter in eerdere crises gezien dat de bezuinigingen pas na enkele jaren vanaf de start van een crisis op gang kwamen. Daardoor werd de Haagse economie later dan andere steden maar vaak ook forser geraakt, zoals ook door het PBL wordt toegelicht in het rapport “De economie van Den Haag” (Raspe en Van den Berge 2018).

⁵⁶ In Den Haag is het uiteindelijke aantal aanvragen in het kader van de Tozo-1-regeling 16.021. Het aantal aanvragen in het kader van de Tozo-2 regeling was tot en met juli van dit jaar 5.402. De verwachting is dat dit op zal lopen naar 6.000 aanvragen. Het aantal aanvragen voor bedrijfskredieten was op 1 augustus 3.381 en zal naar verwachting oplopen naar 4.000.

8.4 Angst voor baan- en inkomensverlies en voor verlies van onderneming

Surveyonderzoek onder bewoners van Den Haag laat zien dat naast feitelijk baan- en inkomensverlies juist ook de angst hiervoor is toegenomen onder bewoners als gevolg van de coronacrisis. Al in april liet onderzoek zien dat dat bij grote groepen de bestaanszekerheid was aangetast: men was bang voor verlies van werk en inkomen. Figuur 8.4 laat de ontwikkelingen tussen april en half juli 2020 zien.⁵⁷

FIGUUR 8.4 PERCENTAGE PERSONEN DAT (HEEL) BANG IS OM BAAN, BEDRIJF OF INKOMEN TE VERLIEZEN, DEN HAAG, APRIL EN JULI 2020

Bron: *Berichten uit een Stille Stad / De Heropening van de Samenleving*⁵⁸

De belangrijkste bevindingen voor Den Haag zijn:

- Het aandeel respondenten dat bang is voor baan- of inkomensverlies, alsmede het aandeel ondernemers (waaronder ook ZZP'ers) dat verlies van hun onderneming vreest, is in Den Haag in april 2020 aanzienlijk. Bijna de helft van de respondenten vreest voor baan- of inkomensverlies. Onder ondernemers is zelfs een forse meerderheid (68 procent) bang voor verlies van hun onderneming (figuur 8.4).

⁵⁷ Omdat de vragen hierover in de eerste meting in Rotterdam en heel Nederland aan andere groepen onder onze respondenten zijn gesteld dan in Den Haag zijn de uitkomsten hierover tussen enerzijds Rotterdam en Nederland en anderzijds Den Haag niet helemaal met elkaar vergelijkbaar. We bespreken daarom voor dit onderdeel alleen Den Haag.

⁵⁸ Soort respondenten per vraag:

Bang voor baanverlies: werkenden in dienstverband (tijdelijk of vast) en uitzend- en oproepkrachten

Bang geen baan te kunnen vinden: werkzoekenden, arbeidsongeschikten en uitzend- en oproepkrachten.

Bang dat bedrijf failliet gaat: ondernemers met en zonder personeel

Bang voor inkomensverlies: alle respondenten.

- Tussen april en juli 2020 is de angst voor baan- of inkomensverlies en angst voor faillissement gedaald. In juli vreesde nog een kwart van de respondenten met dienstverband voor baanverlies en een derde van de respondenten voor inkomensverlies, wat overigens nog altijd veel is. Het aandeel ondernemers dat vreest voor faillissement is teruggelopen naar 42 procent.
- Deze daling in angst voor baan- en inkomensverlies en verlies van onderneming lijkt te verklaren door de afname van COVID-19 besmettingen in de periode april 2020-juli 2020 en de gepaard gaande versoepelingsmaatregelen.

8.5 Den Haag vergeleken met Amsterdam, Rotterdam en Nederland

Om beter inzicht in te krijgen in welke van de ontwikkelingen specifiek Haags zijn en welke een meer algemeen karakter hebben is een vergelijking gemaakt tussen Den Haag, Amsterdam, Rotterdam en heel Nederland.

De drie steden zijn in veel opzichten vergelijkbaar. In elk van de steden heeft de helft van de bewoners een migratieachtergrond, is er relatieve grote sociale ongelijkheid en wonen er veel huishoudens met een groot armoederisico. In alle drie steden is bovendien het aandeel ZZP'ers sterk toegenomen in de afgelopen jaren (zie ook hoofdstuk 6). Maar er zijn ook fundamentele verschillen. In Den Haag werken vanwege de aanwezigheid van overheidsinstellingen meer werkenden in niet-commerciële diensten. Rotterdam biedt daarnaast ook werkgelegenheid in de industrie. Amsterdam kent een hoog aandeel werkenden in commerciële beroepen (zie ook hoofdstuk 5).⁵⁹ Opvallend is ook dat Den Haag en Amsterdam minder vaste banen kennen dan Rotterdam.

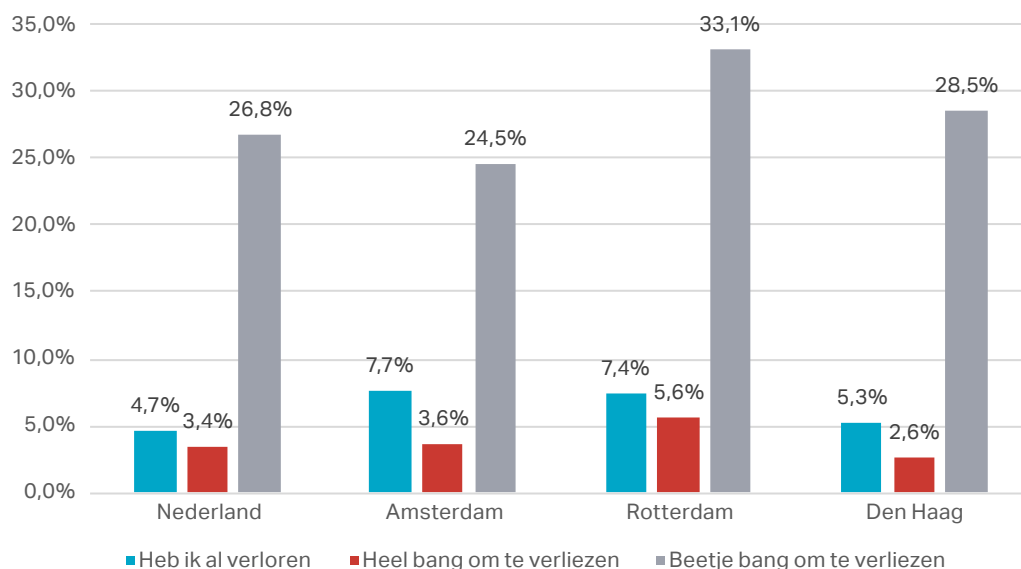
Op basis van de geschetste lokale economische context kunnen we de verwachting uitspreken dat de sociaaleconomische gevolgen van de coronacrisis in Den Haag, met zijn omvangrijke overheidssector, op korte termijn minder sterk zullen spelen dan in Amsterdam. In Amsterdam zijn meer banen in risicosectoren, meer flexibele arbeidsrelaties, meer jongeren en meer zelfstandigen die een beroep op de overheid moeten doen – al geeft het hoge opleidingsniveau van de beroepsbevolking in Amsterdam mogelijk enige bescherming. In Rotterdam zijn al deze indicatoren iets gunstiger dan in Amsterdam.

8.5.1 Baanverlies

In figuur 8.5 is het aandeel respondenten weergegeven dat aangeeft al inkomensverlies geleden te hebben of daarvoor heel tot een beetje bang is, en is een vergelijking gemaakt tussen Den Haag, Rotterdam, Amsterdam en Nederland. Het gaat om de cijfers uit juli 2020 (deze figuur en volgende figuren over baan- en inkomensverlies naar gemeente zijn gebaseerd op tabellen A.5 tot en met A.7 in de Bijlage).

59 Musterd, S. et al. 2020.

FIGUUR 8.5 BAANVERLIES EN ANGST VOOR BAANVERLIES (%), NEDERLAND, AMSTERDAM, ROTTERDAM EN DEN HAAG JULI 2020

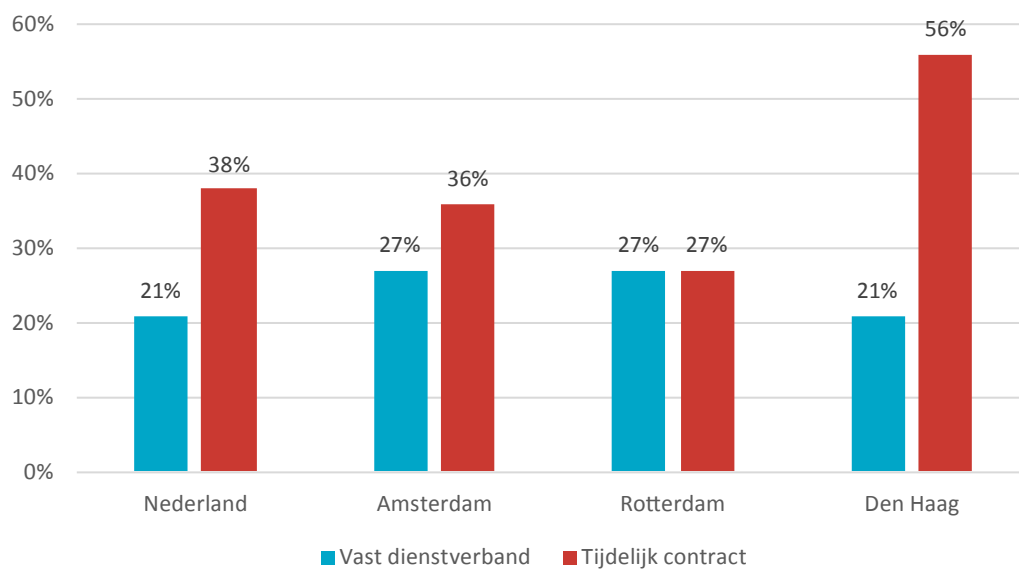

Bron: *De Heropening van de Samenleving*

- Krap 5 procent van de respondenten in Den Haag, net als in heel Nederland, rapporteert al baanverlies te hebben geleden door de corona-uitbraak (figuur 8.5). In Amsterdam en Rotterdam is dat met ruim 7 procent van de respondenten wat hoger. Daarnaast ligt het aandeel respondenten dat baanverlies vreest in Rotterdam aanmerkelijk hoger dan in Den Haag of Amsterdam en ook hoger dan landelijk gemiddeld.

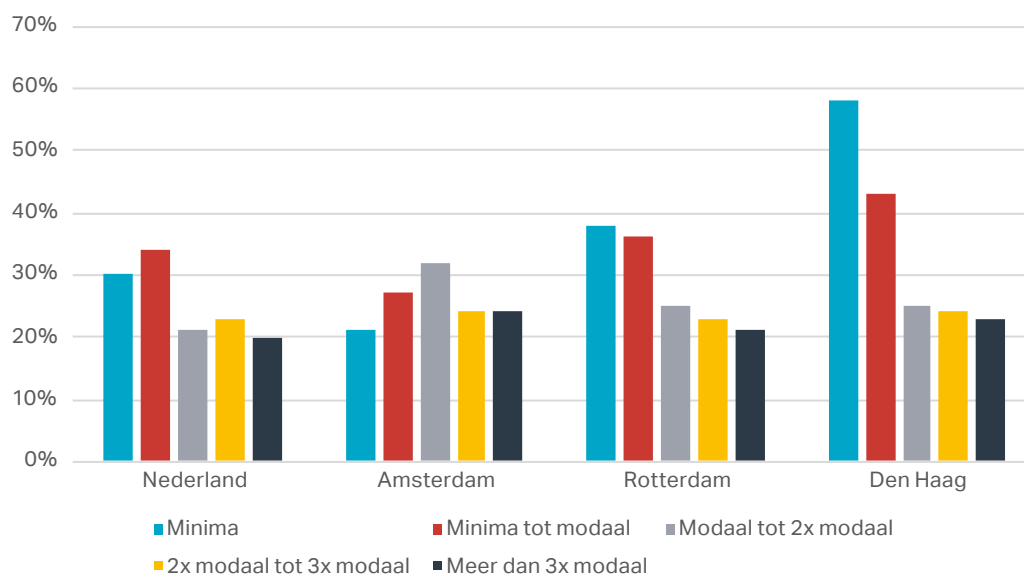
Ruim een kwart van de respondenten met een dienstverband geeft in juli 2020 aan (heel) bang te zijn voor baanverlies vanwege de corona-uitbraak. Om wat voor personen gaat het? De figuren 8.6 en 8.7 laten zien dat er verschillen tussen respondenten met vaste en tijdelijke dienstverbanden zijn en tussen respondenten met verschillende inkomensniveaus.

FIGUUR 8.6 PERCENTAGE RESPONDENTEN DAT AANGEEFT HEEL BANG TOT EEN BEETJE BANG TE ZIJN VOOR BAANVERLIES NAAR DIENSTVERBAND, NL, AMSTERDAM, ROTTERDAM, DEN HAAG, JULI 2020

Bron: *De Heropening van de Samenleving*

FIGUUR 8.7 PERCENTAGE RESPONDENTEN DAT AANGEEFT HEEL BANG TOT EEN BEETJE BANG TE ZIJN VOOR BAANVERLIES NAAR INKOMENSNIVEAU, NL, AMSTERDAM, ROTTERDAM, DEN HAAG, JULI 2020

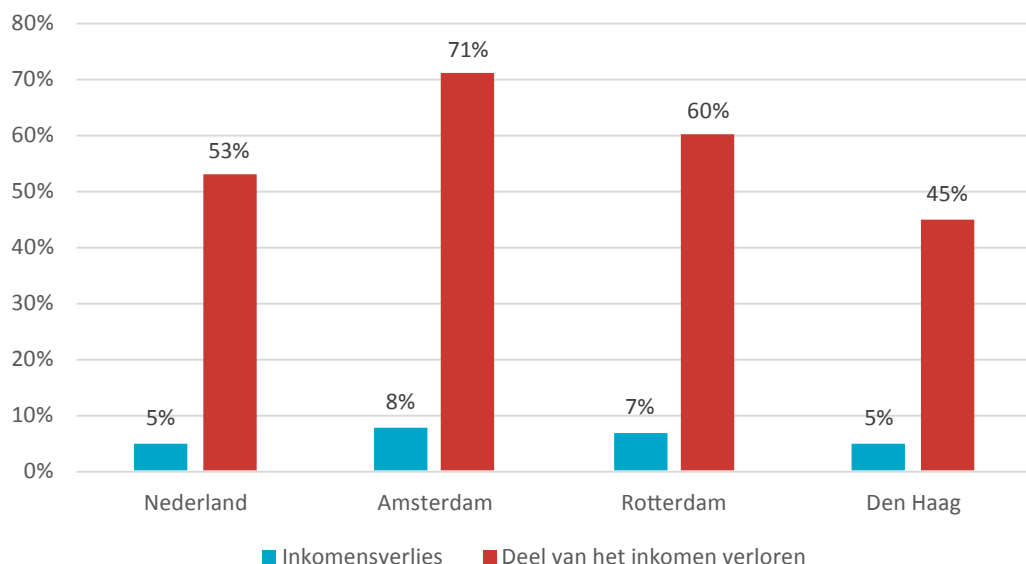
Bron: *De Heropening van de Samenleving*

- Uit deze figuren (8.6 en 8.7) blijkt dat de angst voor baanverlies samenhangt met het soort dienstverband en het inkomensniveau. Degenen met een tijdelijk contract en een laag inkomen geven doorgaans aan banger te zijn voor baanverlies dan degenen met een vast contract of een hoog inkomen. Deze effecten zijn sterker in Den Haag dan in heel Nederland en de andere steden. Wellicht heeft dat met de sterkere sociale segregatie in Den Haag te maken.

8.5.2 Inkomensverlies

Naast baanverlies rapporteren respondenten ook inkomensverlies. Aan deze groep is de vraag gesteld welk deel van het inkomen men heeft verloren.

FIGUUR 8.8 INKOMENSVERLIES VAN RESPONDENTEN EN DEEL VAN HET INKOMEN DAN MEN VERLOREN HEEFT (IN PROCENTEN), NL, AMSTERDAM, ROTTERDAM, DEN HAAG JULI 2020

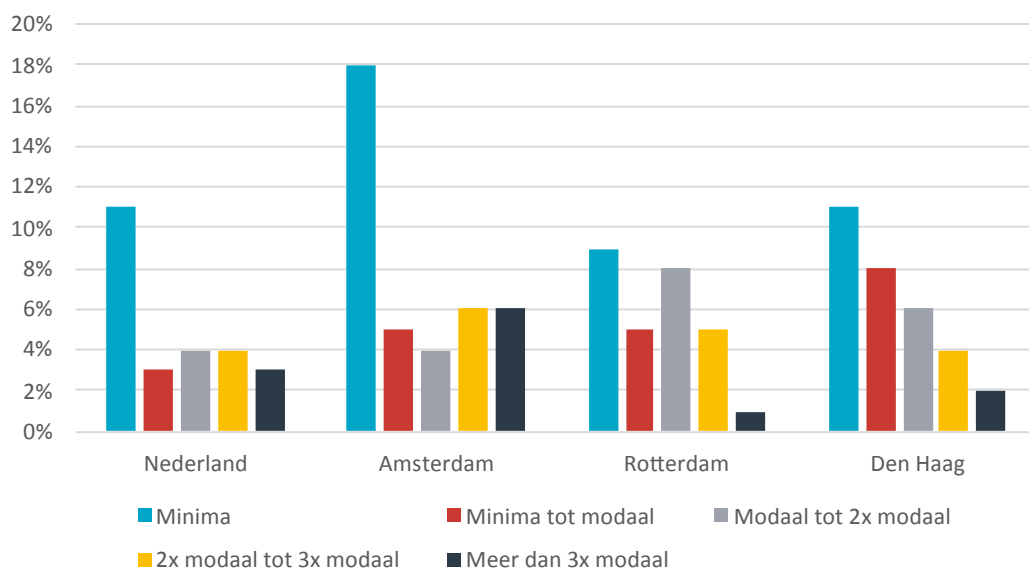

Bron: *De Heropening van de Samenleving*

- Net als bij baanverlies, rapporteert 5 procent van de respondenten in Nederland aan reeds inkomensverlies te hebben geleden in juli 2020 als gevolg van de coronacrisis (figuur 8.8). Dit is ook zo in Den Haag. In Amsterdam en Rotterdam zijn deze aandelen wat hoger (respectievelijk 8 en 7 procent).
- De respondenten in Nederland die al inkomen verloren hebben, zijn ruim de helft van hun inkomen kwijt. In Den Haag ligt dit percentage lager op 45 procent. In Amsterdam en Rotterdam is het inkomensverlies juist groter dan landelijk namelijk 71 procent en 60 procent.

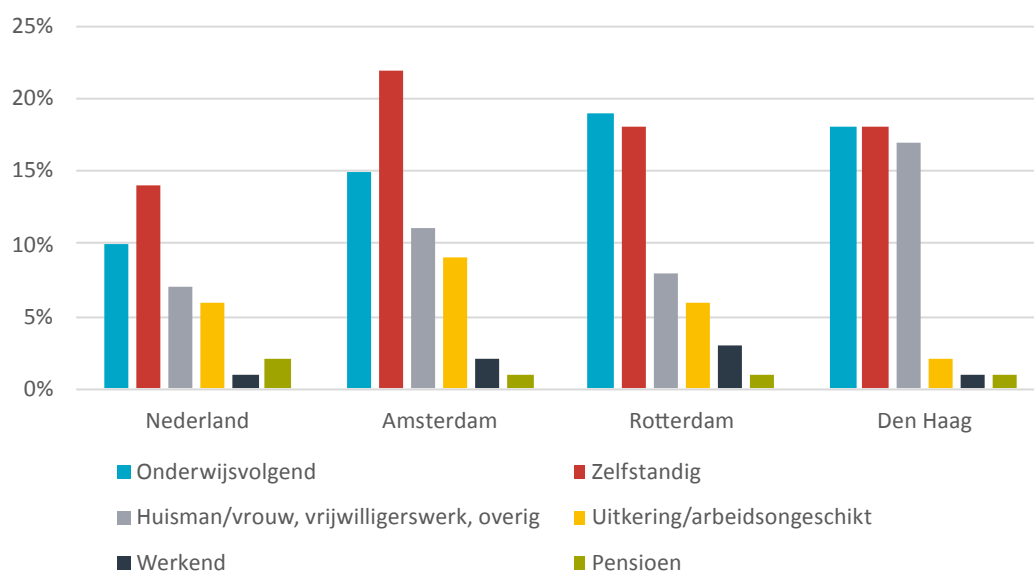
Figuren 8.9 en 8.10 tonen het aandeel respondenten dat al inkomen heeft verloren in de verschillende steden uitgesplitst naar inkomensniveau en naar type werkzaamheden

FIGUUR 8.9 PERCENTAGE RESPONDENTEN DAT AANGEEFT AL INKOMENSVERLIES TE HEBBEN GELEDEN NAAR INKOMENSNIVEAU, NL, AMSTERDAM, ROTTERDAM, DEN HAAG JULI 2020

Bron: *De Heropening van de Samenleving*

FIGUUR 8.10 PERCENTAGE RESPONDENTEN DAT AANGEEFT AL INKOMENSVERLIES TE HEBBEN GELEDEN NAAR TYPE WERKZAAMHEDEN, NL, AMSTERDAM, ROTTERDAM, DEN HAAG, JULI 2020

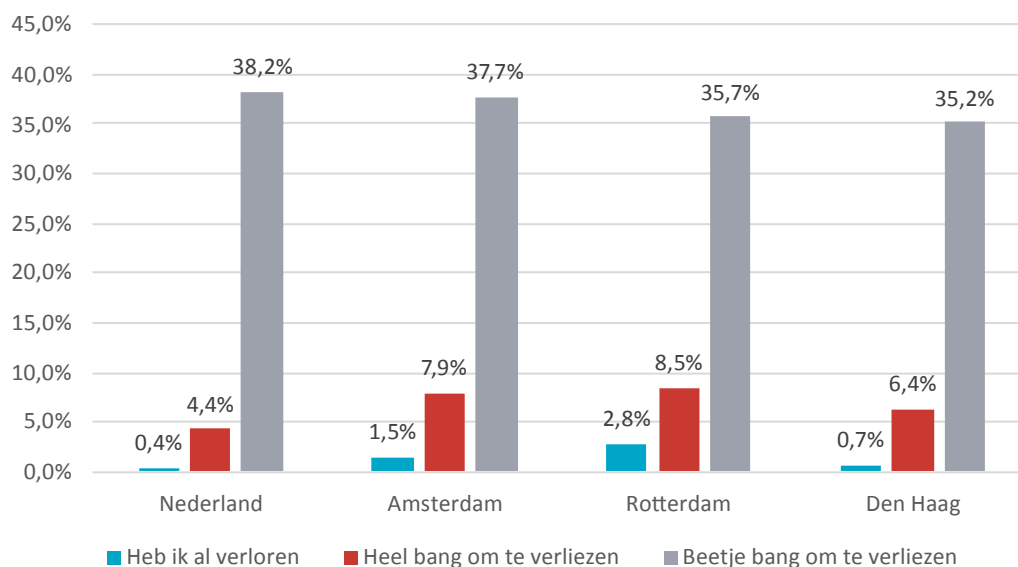
Bron: *De Heropening van de Samenleving*

- Respondenten met een laag inkomen rapporteren relatief vaker dat ze al inkomen zijn verloren als gevolg van de coronacrisis (figuur 8.9). Dit effect is in Den Haag vergelijkbaar met het landelijke gemiddelde, maar kleiner dan in Amsterdam.
- Ook onder onderwijsvolgenden en jongeren (naar we aannemen studenten die hun bijbaantje verloren hebben), zelfstandigen/ondernemers en vrijwilligers zien we meer respondenten die aangeven al inkomen te hebben verloren (figuur 8.10). Dit effect is in Den Haag sterker dan elders.

8.5.3 Angst voor verlies van onderneming

We zagen dat de angst van ondernemers in Den Haag voor verlies van hun onderneming als gevolg van de coronacrisis aanzienlijk is in juli 2020 (figuur 8.4). Hoe is dat elders en hoeveel ondernemers hebben hun onderneming reeds verloren?

FIGUUR 8.11 VERLIES VAN ONDERNEMING EN ANGST VOOR VERLIES VAN ONDERNEMING (PERCENTAGE), NEDERLAND, AMSTERDAM, ROTTERDAM EN DEN HAAG JULI 2020

Bron: *De Heropening van de Samenleving*

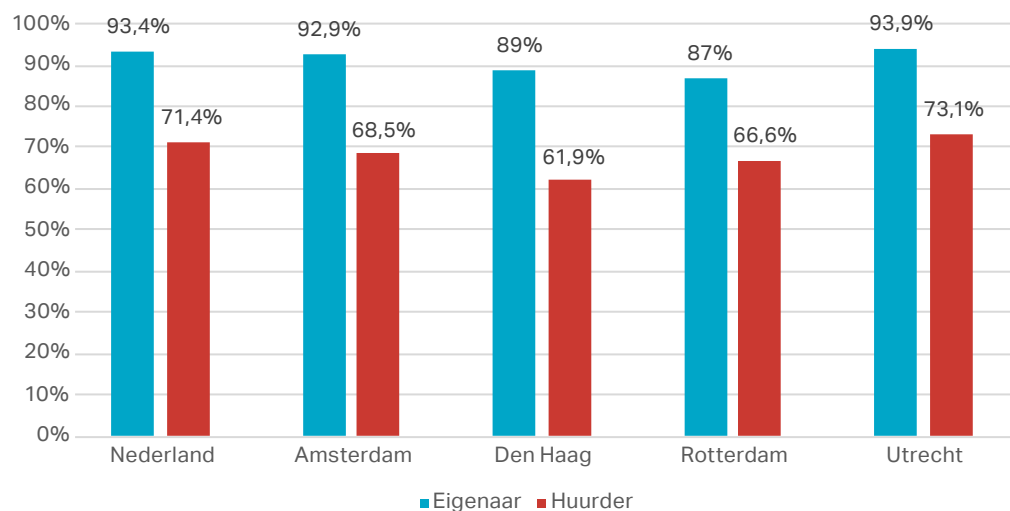
- Nog maar weinig ondernemers hebben in juli 2020 hun onderneming verloren, zowel in heel Nederland (0,4 procent), als in de drie grote steden, hoewel Amsterdam en Rotterdam hierop wat hoger scoren (figuur 8.11). De geringe opheffingen en faillissementen van bedrijven vallen te verklaren door de inkomensondersteuning van de overheid (bijv. Tozo).
- De angst onder ondernemers voor verlies van hun onderneming is echter groot: zo'n 41 procent van de ondernemers in Den Haag is hier bang voor, en daarbij verschillen de drie grote steden weinig. Vergeleken met de angst voor baan- en inkomensverlies is deze angst relatief groot (zie ook figuur 8.4).

B

BIJLAGEN

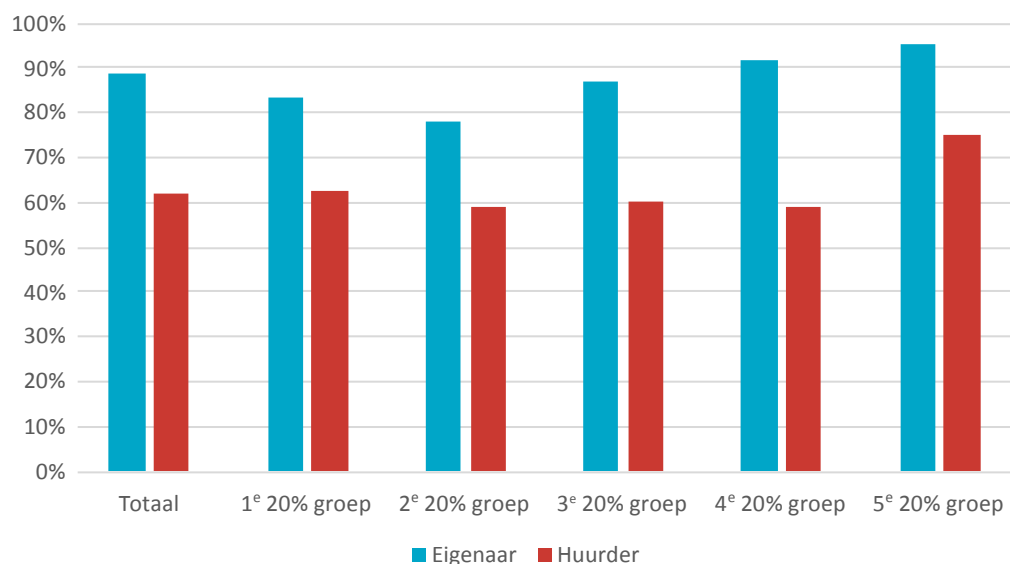
FIGUUR A.1 PERCENTAGE TEVREDEN MET WONING: EIGENAREN VERSUS HUURDERS, NEDERLAND EN G4 2018

Noot: % huishoudens dat tevreden of zeer tevreden is met huidige woning

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84570NED/table?ts=1603274311911>)

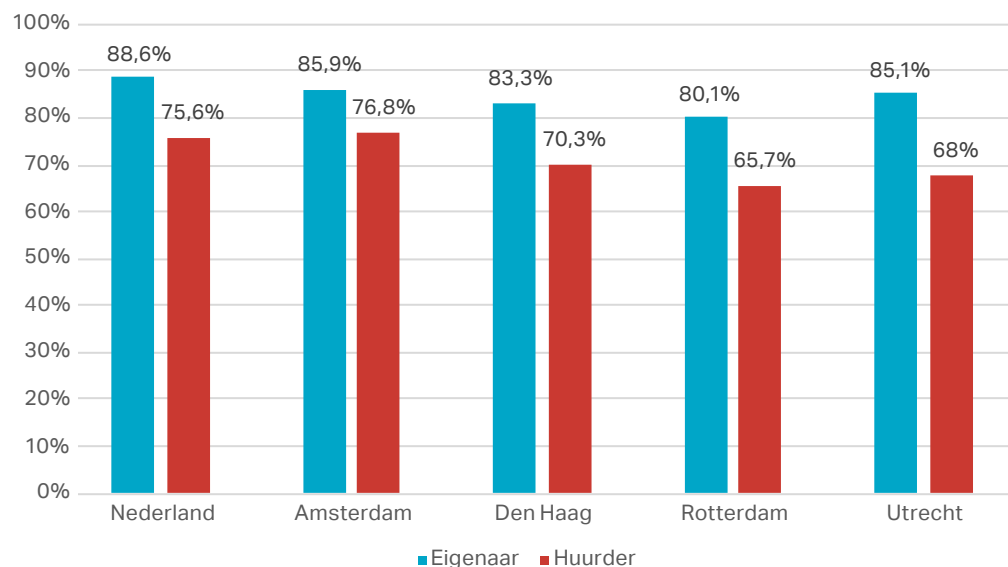
FIGUUR A.2 PERCENTAGE TEVREDEN MET WONING: EIGENAREN VERSUS HUURDERS NAAR INKOMENSGROEP (20% GROEPEN), DEN HAAG 2018

Noot: % huishoudens dat tevreden of zeer tevreden is met huidige woning

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84570NED/table?ts=1603274311911>)

FIGUUR A.3 PERCENTAGE TEVREDEN MET DE WOONOMGEVING: EIGENAREN VS. HUURDERS, NEDERLAND EN G4 2018

Noot: % huishoudens dat tevreden of zeer tevreden is met huidige woonomgeving.
Woonomgeving is de omgeving en de buurt waar een huishouden woont.

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84570NED/table?ts=1603274311911>)

TABEL A.1. WOONAANTREKKELIJKHEID (RANGORDE 50 GEMEENTEN), G4 2019

	Amsterdam	Den Haag	Rotterdam	Utrecht
woonaantrekkelijksindex	1	6	12	2
bereikbaarheid (banen)	1	2	9	3
cultureel aanbod	1	12	20	2
veiligheid	50	46	49	20
percentage koopwoningen	50	45	49	41
nabijheid natuurgebieden	11	32	24	2
culinair aanbod	1	14	5	24
aanwezigheid universiteit	1	12	3	1
perc. vooroorlogse woningen	2	4	7	6

Bron: Atlas voor Gemeenten, 2019

TABEL A.2. WOONAANTREKKELIJKHEID (RANGORDE 50 GEMEENTEN), DEN HAAG, 2009-2019

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
woonaantrekkelijksindex	4	4	5	5	6	6	5	6	7	5	6
bereikbaarheid van banen	1	1	1	1	4	4	4	3	3	1	2
cultureel aanbod	7	8	7	5	8	8	8	9	11	12	12
veiligheid	37	36	42	42	41	47	48	48	48	47	46
percentage koopwoningen	40	41	42	43	43	43	44	44	44	44	45
nabijheid natuurgebieden	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32
culinair aanbod	6	5	6	11	6	7	7	7	9	11	14
aanwezigheid universiteit	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12
perc. vooroorlogse woningen	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4

Bron: Atlas voor Gemeenten, 2009-2019

TABEL A.3 VESTIGINGEN NAAR GROOTTE (AANTALLEN EN PERCENTAGES), DEN HAAG 2008-2019

	Aantal vestigingen	1 werknemer	2-9 werknemers	10-99 werknemers	100 of meer werknemers
2008	35849	55,9%	34,8%	8,3%	1,0%
2009	38390	59,9%	31,6%	7,5%	1,0%
2010	40257	63,0%	29,0%	7,0%	0,9%
2011	40635	64,3%	28,0%	6,8%	0,9%
2012	41954	66,3%	26,3%	6,5%	0,9%
2013	43423	67,7%	25,4%	6,0%	0,9%
2014	45706	69,8%	23,6%	5,7%	0,8%
2015	47655	71,4%	22,2%	5,6%	0,8%
2016	48896	72,0%	21,9%	5,4%	0,8%
2017	51109	73,1%	20,9%	5,3%	0,7%
2018	54530	74,7%	19,6%	5,0%	0,7%
2019	59000	76,0%	18,7%	4,6%	0,7%

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden / DHIC (<https://denhaag.incijfers.nl>)

**TABEL A.4 BBP (IN MILJOEN EURO) PER ARBEIDSJAAR VAN WERKNEMERS NAAR SECTOR,
G4 – 2017**

	Utrecht	Amsterdam	Den Haag	Rijnmond	Verschil Amsterdam Den Haag
Landbouw, bosbouw en visserij	129	100	172	156	-72
Delfstoffenwinning	170	360	358	490	2
Industrie	132	180	110	170	70
Bouwnijverheid	114	123	109	112	14
Handel	109	113	89	110	24
Vervoer en opslag	94	112	74	146	38
Horeca	67	72	66	63	6
Informatie en communicatie	145	162	170	127	-7
Financiële dienstverlening	287	376	209	229	168
Verhuur/handel onroerend goed	793	618	755	675	-137
Specialistische zakelijke diensten	126	136	146	117	-10
Verhuur/overig zakelijke diensten	78	105	62	61	44
Openbaar bestuur/overheid	108	110	117	105	-7
Onderwijs	91	89	90	86	-1
Gezondheids- en welzijnszorg	75	76	68	70	8
Cultuur, sport en recreatie	103	128	121	108	7
Overige dienstverlening	81	83	83	79	1
Alle sectoren	120	143	111	113	32

Bron: CBS (<https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84419NED/table?ts=1603366200857>)

TABEL A.5 BENT U DOOR DE CORONA-UITBRAAK BANG OM UW BAAN, BEDRIJF OF INKOMEN TE VERLIEZEN? (IN PROCENTEN), NL, AMSTERDAM, ROTTERDAM EN DEN HAAG JULI 2020

	Heb ik al verloren	Heel bang om te verliezen	Beetje bang om te verliezen
Bent u door de corona-uitbraak bang om uw baan te verliezen?			
Nederland	1,5%	2,6%	21,9%
Amsterdam	1,8%	3,1%	25,4%
Rotterdam	4,9%	3,4%	24,0%
Den Haag	0,9%	1,2%	25,8%
Bent u door de corona-uitbraak bang om geen baan meer te kunnen vinden?			
Nederland	6,4%	11,1%	29,2%
Amsterdam	3,9%	9,1%	36,5%
Rotterdam	8,6%	14,4%	40,5%
Den Haag	4,7%	17,4%	34,9%
Bent u bang dat u zoveel schade lijdt door de corona-uitbraak dat uw bedrijf misschien failliet gaat?			
Nederland	0,4%	4,4%	38,2%
Amsterdam	1,5%	7,9%	37,7%
Rotterdam	2,8%	8,5%	35,7%
Den Haag	0,7%	6,4%	35,2%
Bent u bang door de corona-uitbraak grotendeels uw inkomen te verliezen?			
Nederland	4,7%	3,4%	26,8%
Amsterdam	7,7%	3,6%	24,5%
Rotterdam	7,4%	5,6%	33,1%
Den Haag	5,3%	2,6%	28,5%

Bron: *De Heropening van de Samenleving*

TABEL A.6 PERCENTAGE BEETJE/HEEL BANG OM DOOR DE HUIDIGE CRISIS BAAN TE VERLIEZEN, NAAR ACHTERGRONDKENMERKEN (IN PROCENTEN), NL, AMSTERDAM, ROTTERDAM EN DEN HAAG JULI 2020

	Nederland	Amsterdam	Rotterdam	Den Haag
Totaal	25%	28%	27%	27%
Man	25%	25%	30%	25%
Vrouw	25%	32%	24%	29%
18-34 jaar	25%	28%	26%	28%
35-49 jaar	25%	30%	33%	40%
50-64 jaar	25%	28%	20%	14%
Lager opgeleid	30%	25%	27%	33%
Middel opgeleid	24%	30%	28%	28%
Hoger opgeleid	22%	29%	27%	25%
Onderwijsvolgend	19%	33%	27%	38%
Zelfstandig	35%	31%	33%	18%
Werkend	25%	28%	27%	26%
Minima	30%	21%	38%	58%
Minima tot modaal	34%	27%	36%	43%
Modaal tot 2x modaal	21%	32%	25%	25%
2x modaal tot 3x modaal	23%	24%	23%	24%
Meer dan 3x modaal	20%	24%	21%	23%
(Heel) moeilijk/ niet rondkomen	40%	32%	39%	27%
Redelijk rondkomen	33%	35%	31%	37%
(Heel) makkelijk rondkomen	19%	26%	22%	21%
Vast dienstverband	21%	27%	27%	21%
Tijdelijk contract	38%	36%	27%	56%
Slechte/matige gezondheid	30%	42%	35%	26%
Goede gezondheid	26%	29%	28%	30%
Zeer goede gezondheid	16%	23%	18%	19%

Noot: Verschillen zijn per (achtergrond)kenmerk getoetst met een chi-kwadraattoets. Cursief gedrukte cijfers zijn statistisch significant ($p < .01$)

Bron: *De Heropening van de Samenleving*

TABEL A.7 PERCENTAGE SINDS DE CRISIS AL INKOMENSVERLIES EN BEETJE/HEEL BANG VOOR INKOMENSVERLIES NAAR (ACHTERGROND) KENMERKEN (IN PROCENTEN), NL, AMSTERDAM, ROTTERDAM EN DEN HAAG JULI 2020

	Nederland		Amsterdam		Rotterdam		Den Haag	
	al verlies	bang voor	al verlies	bang voor	al verlies	bang voor	al verlies	bang voor
Totaal	5%	30%	8%	28%	7%	39%	5%	31%
Man	5%	30%	5%	29%	8%	37%	4%	30%
Vrouw	5%	31%	10%	27%	7%	40%	7%	32%
18-34 jaar	8%	30%	9%	27%	9%	42%	10%	32%
35-49 jaar	4%	34%	10%	34%	11%	42%	7%	39%
50-64 jaar	4%	34%	7%	32%	6%	42%	3%	36%
65 jaar e.o.	2%	23%	3%	17%	2%	25%	2%	18%
Lager opgeleid	3%	34%	6%	25%	7%	38%	2%	27%
Middel opgeleid	6%	30%	9%	29%	10%	45%	3%	35%
Hoger opgeleid	5%	27%	8%	29%	5%	31%	8%	30%
Onderwijsvolgend	10%	28%	15%	27%	19%	48%	18%	40%
Zelfstandig	14%	43%	22%	42%	18%	37%	18%	34%
Werkend	1%	27%	2%	28%	3%	30%	1%	35%
Uitkering/arbeidsongeschikt	6%	43%	9%	33%	6%	53%	2%	37%
Pensioen	2%	24%	1%	15%	1%	26%	1%	17%
Huisman/vrouw, vrijwilligerswerk, overig	7%	30%	11%	25%	8%	40%	17%	20%
Minima	11%	37%	18%	29%	9%	50%	11%	29%
Minima tot modaal	4%	37%	4%	34%	8%	42%	6%	38%
Modaal tot 2x modaal	3%	25%	5%	27%	5%	27%	8%	28%
2x modaal tot 3x modaal	4%	25%	6%	24%	5%	22%	4%	26%
Meer dan 3x modaal	3%	26%	6%	20%	1%	26%	2%	33%
(Heel) moeilijk/ niet rondkomen	12%	52%	21%	38%	16%	53%	12%	32%
Redelijk rondkomen	6%	40%	9%	36%	4%	43%	8%	39%
(Heel) makkelijk rondkomen	3%	21%	4%	22%	3%	22%	2%	26%
Vast dienstverband	1%	24%	2%	29%	1%	28%	3%	33%
Tijdelijk contract	3%	41%	5%	30%	13%	32%	8%	50%
Slechte/matige gezondheid	4%	35%	5%	39%	5%	46%	1%	36%
Goede gezondheid	5%	31%	7%	29%	8%	38%	6%	32%
Zeer goede gezondheid	5%	22%	11%	19%	10%	29%	7%	21%

Noot: Verschillen zijn per (achtergrond)kenmerk getoetst met een chi-kwadraattoets. Cursief gedrukte cijfers zijn statistisch significant ($p < .01$)

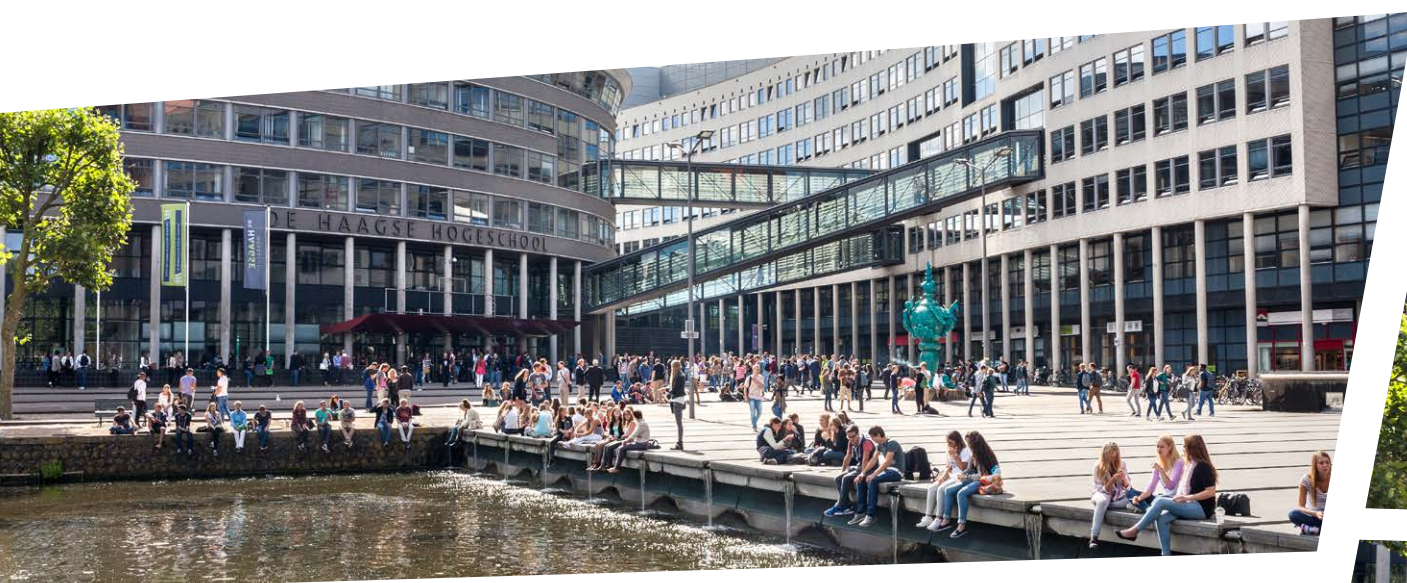
Bron: *De Heropening van de Samenleving*

dehaagsehogeschool.nl

070 - 445 8888

Mr. P. Droogleverfortuynweg 22
2533 SR Den Haag

let's change
YOU. US. THE WORLD.

DE HAAGSE
HOGESCHOOL